

આલયોગિની

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૨૦૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ બાલ યોગિની

વિષય ૨ - ૩

આલયોગિની

રસપૂર્ણ ઐતિહાસિક નવલકથા.

— લેખક —

કવિ બાલકૃષ્ણ કાશીનાથ વિદ્યાસ

બાલકવિ-જામનગર

(મૃણાલિની, સેલિમાબેગમ વગેરેના લેખક)

પ્રકાશક —

રતીલાલ બાલકૃષ્ણ ત્રિવેદી

સરસ્વતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

કોમરેડ.

કિંમત રૂપીઆ હોલ.

આવૃત્તિ પહેલી
પ્રત ૫૦૦
વિક્રમાકે ૧૯૮૧

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ સંગ્રહ
૧૨૨૭

Printed & Published by
R B TRIVEDI at his Saraswati Printing Press
UMRETH

હિન્દ દેવીને ચરણે

ઇશ્વરકૃપાથી આજે બાલકવિની ઐતિહાસિક કૃતિ જનસમાજ
મમલ સાદર કરતા આનંદ થાય છે અને આશા છે કે
મરુત્વતી ગ્રન્થમાળાના પ્રથમ પુસ્તક દ્વિષ્ટિની માફક
જનસમાજમા આ પુસ્તક પણ પ્રિય થઇ
પડે અને અમારી મહેનત સફળ
થાયો

પ્રકાશક.

પ્રસ્તાવના

જે સમયે અકબરે ચણેલી રાજ્યરૂપી ઇમારતના પાયામાથી એક પછી એક ઇંટો ખખળીને ખરી પડવા લાગી હતી, જે સમયે હારતવર્ષની હિંદુ પ્રજા વનલોભી બાદશાહ આલમગીરની ગજનીતિથી ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારી રહી હતી, જે સમયે દક્ષિણમાં મગદાઓ મુગલ સત્તાની સામે થઇને મુગલ નોકરશાહીને પરાજિત કરી ગયા હતા, જે સમયે પોતાની ડુબતી જતી સત્તાને પુનઃ સ્થાપિત કરવાને બાદશાહ આલમગીર જાતે દક્ષિણમાં જઇને કાકા મારી ગયા હતા અને જે સમયે હિંદુ જમીનદારો તથા ગજઓ ભયત્રસ્ત તથા કિર્કર્તવ્ય વિમૂઢ થઇ ગયા હતા, તે સમયે બાદશાહ આલમગીરે મુર્શીદકુલીખાનને ઇ સ ૧૭૦૪ માં બંગાળને નવાબ નીમ્યો હતો અને તેણે પોતાના નામ ઉપરથી ઇ સ ૧૭૨૬માં મુર્શીદાબાદ નામનું નગર વસાવ્યું હતું મુર્શીદકુલીખાન એક વટલાએલા બ્રાહ્મણનો પુત્ર હતો અને પાછળથી તે જાફરખાનને નામે ઓળખાતો હતો બંગાળના નવાબ તરીકેની મુર્શીદકુલીખાનની રાજનીતિ સાથે આ નવલકથાનો સંબંધ ગ્રહેલો છે

ઇ સ ૧૭૦૭ માં બાદશાહ આલમગીર મરણ પામ્યો અને ત્યાં પછી જે બાદશાહો દિલ્લીની ગાદીપર આવ્યા તેમનામાં રાજ્યકાર્ય પડુતા ઓછી હતી ઔરંગઝેબે જે જુલમ તથા ત્રાસ વર્તાવીને હિંદુસ્તાનના હિંદુ રાજાઓને વશ કર્યા હતા, તેજ જુલમ અને ત્રાસ ચાલુ રાખી રાજ્ય કરવાનો તેની પછીના બાદશાહોએ ચલ કર્યો હતો, પરંતુ ઔરંગઝેબ જેટલી સત્તા તથા ચાતુર્યને અભાવે સુબાઓ અને નવાબો મનસ્વીપણે પ્રાતિક કાર્યભાર ચલાવના અને ધીમે ધીમે દિલ્લીના બાદશાહોની અવગણના થતી તથા સુબાઓ અને નવાબો સામેની ફરિયાદો બાદશાહના કાન સુધી પહોંચવા પામતી નહિ દૂકામાં પ્રાતિક અરાજકતાનો પ્રારંભ તે વખતે થઇ ચૂક્યો હતો, છતાં પ્રજા ભયત્રસ્ત અને દબાએલીજ રહેવા પામી હતી, તે વખતે અસ્તિત્વ ધરાવતી પરિસ્થિતિનું આલેખન “બાલચોગિની” માં કરવામાં આવેલું છે

હાલમાં જેને ગુલામી મનોદશા કહેવામાં આવે છે, તે ગુલામી મનોદશાનું ચિત્ર આદિથી અત સૂધી સુદૂર રીતે આ નવલકથામાં આ

દેખાયેલું છે મુગલ અમલની ધૂસરી લાખાકાળ સૂધી વહા પછી, પોતાના નીતિબળ, અસ્થિતા અને સ્વધર્માભિમાનને મોટે ભાગે ગુમાવી એટલા ગજબો તથા જમીનદારોની કેવી દશા એ કાળમા થઇ હતી તેનો જેમ ઇતિહાસ સાક્ષી છે, તેવીજ રીતે હાલની જનતાની મનોદશાનો પણ ઇતિહાસ સાક્ષી છે મુગલિયા સત્તાડપી વજ્રદંડના પ્રહારો મસ્તકપર સતત થતા ગહેવા છતાં આ ગાળાના ગજબો તથા જમીનદારો માથા નીચા કરીને તે સહન કરી રહેવામાજ પોતાના રાજતનુ સાર્થક્ય માની ગ્લા હતા, પરસ્પર કુચપથી ઘેરાઈને નબળા બનતા જતા હતા, ગજમુઢ જળની રાખવાના જૂઠા મમેલથી પોતાની પર્વાનુ ખુલ્લુ અપમાન કરનારી શિક્ષાઓ સુસલમાની સત્તાને હાથે સહન કરી ગ્લા હતા, આ બધું તેમના હગાઇ ગયેલા નીતિબળનું અને ભુલાઇ ગયેલા સ્વધર્માભિમાનનું પશ્ચિમ હતું, આ મનોદશા તે સમયે આ ગાળાના બધા ગજબોની થઇ ગયેલી હોય એવું સામાન્ય રીતે જણાય છે, કાળજી અને અલાચારો વેઠવા છતાં સ્વમાનથી પ્રેરાઈને તેમણે એક જ એક એ સત્તાનો પ્રતિકાર કરવાની હામ ભીડી જણાતી નથી પરંતુ આ મનોદશાનો ભેગ થઇ પડેલો 'આલયોગિની' માનો યુવરાજ રઘુગમ એક યથાર્થ નમૂનાડપ છે ગુલામી મનોદશાનો ભોગ થઇ પડેલી ચાન્ડિયડીન વ્યક્તિઓ જેવી રીતે પોતાની નિયતિ માટે બિન ગહેતી હોવા છતાં અગત લાભ મળતો હોય તો દેશદ્રોહ કરવાને પણ જૂલતી નથી, તેવીજ રીતે યુવરાજ રઘુગમ સુસલમાની ધૂસરી હેઠળથી મુક્ત થવા ઇચ્છતો હોવા છતાં વિગત મનોબળ હોવાથી સર્વોપર સત્તાની સામે થવાની કલ્પના કરતાજ દૂજ ઉડે છે કિબલુના એવી કલ્પના નજૂ કરીને દેશને માટે પ્રાણપાશ કરવાની સૂચના કરનાર કલ્યાણસિ હને પ્રેક્ષે ગણી કાઢે છે 'દેશના ગજબો તથા યુવગજનેની નિર્બળતા ઉપર કંટુ પ્રહાર કરનાર એ શરૂ પુરૂષ ઉપર તે કોપાય છે પણ ખરો' પોતાનીજ ગુલામી મનોદશાનું વિવિધ ગયુક્ત ચિત્ર પણ કોને ગમે ? મનુષ્ય વ્યભાવમા મિથ્યાભિમાનના જે નૈસર્ગિક અશો રહેલા છે તે નિર્બળ મનુષ્યમા વધારે ઉભરાય તેમા કાઇજ નવાઇ નથી આ ગાળાના રાજાઓની એક નાની સમામા પણ આવીજ મનોદશા બહુ અશો પ્રકટતી આ નવલકથામા દેખાય છે

આ ગાળાની આવી અધમ દરમી એક માત્ર કુર્યાણસિ હ-કલ્યાણી-આલયોગિનીનું ચરિત્ર આ નવલકથામા આશ્વાસન આપી આશાનું દર્શન કરાવે છે. આલયોગિની આરબથી અતપર્યન્ત અહલુત કાર્યો કરે છે તે

પિતાનું ઝગણ ચૂકવી પિતાને નવ્વાખના બદ્ધિવાસમાંથી છોડાવવા બહુ બહુ ચત્નો કરે છે, અવસર મળતા તેને કારાગૃહમાંથી નસાડે છે, અન્ય સ્વધર્મરૂઢ ક્ષાત્રિયને આશ્રયે રહી પોતાની પિતા પ્રત્યેની ફરજ બજાવે છે, ખાગ સમુદ્રમાં એકાદ મીઠી વીંગડી જેવો એ ક્ષાત્રિય ઉદયનારાયણ કાષ્ઠક ચિત્તને તુષ્ટ કરે તેવી વીંગડા બતાવે છે, પરંતુ યુન દેશનું સામાન્ય દૈર્ઘ્ય ત્યાં પણ દેખાય છે લડાયક બળમાં તે નવ્વાખી લડકગને પહોંચી શકે તેમ નથી અને અધ પતિત થએલા બાળાની રાજ્યો તેને ટેકો આપી શકે તેમ નથી એવું જોઈને તેને એક નાની લડાઈમાં જય મેળવ્યા છતાં નવ્વાખ સાથે માનભરી સુવેદ કંવાનીજ ફગ્ગ પડે છે બાલયોગિની પોતાના પિતા, ભાઈ, ભોજાઈ સર્વ કાંઈને ભોગ આપે છે પતિની સેવાથી વચિત રહે છે, ગંભ્ય ગુમાવે છે, સુખ ગુમાવે છે, પણ દેશને જાગ્રત કરી ધનરૂપી લોહી ચૂસનારા નવ્વાખની સામે થવા મથે છે પરંતુ તેના એ મથનનું પર ફળ તેને મળતું નથી જતા તેનું દેશહિનની લડત માટેનું જીવન મન ઉપર છાપ પાડ્યા વિના ગહેતું નથી કાષ્ઠપણુ લોહિતનું કાર્ય પોતાના સ્વાર્થનું બલિદાન આપ્યા વિના થઈ શકતું નથી તેનો બોધ બાલયોગિનીનું ચિન્ત્ર આપે છે

સ્વામીના પ્રેમથી વચિત ગહેલી નેશીસાના દુષ્ટ મનોભાવને સુમાર્ગે ચડાવવાનો જે વિધિ આ નવલકથામાં ચોજવામાં આવ્યો છે તે પૂરો મનોવેદિક છે. રેજાખાન નેશીસાને ચાહતો નથી પરંતુ નેશીસા બાળના નવ્વાખ મુશીફુલીનખાનની પુત્રી હોવાથી અને રેજાખાનનો માન-મરતબો નવ્વાખની કૃપાનેજ આભારી હોવાથી નેશીસાની તે પ્રકટ અવગણના કરી શકતો નથી નેશીસા પોતાના પતિના આ વર્તનને સમજે છે અને તે પણ પતિ ઉપર પ્રેમ ભાવ રાખી શકતી નથી જ્યાં પતિપત્ની વચ્ચે 'સમર્પણ'ની-દાતૃત્વ'ની ભાવના નથી પરંતુ 'ગૃહિતૃત્વ'નીજ વૃત્તિ હોય છે, ત્યાં ઉભય અસતુષ્ટ જ રહે છે પતિ ઇચ્છે કે હું પત્ની તરફથી સુખ મેળવું અને પત્ની ઇચ્છે કે હું પતિ તરફથી સુખ મેળવું ત્યાં આ ગૃહિતૃત્વની વૃત્તિ હોય છે અને ત્યાં બન્નેમાંથી એકને પણ સુખ પ્રાપ્તિ થઈ શકતીજ નથી પરંતુ પતિ અને પત્ની ઉભય પરસ્પર પોતાનું જે કાંઈ હોય તે દાન કરવાની-સમર્પણ કરવાની ભાવનાથી સંસારમાં વિચરે છે, ત્યાં બન્ને સંપૂર્ણ સુખ તથા આનંદ ભોગવે છે જ્યાં સૂધી નેશીસામાં ગૃહિતૃત્વની એકલી વૃત્તિ ઉત્કટ હતી ત્યાં સૂધી તે અસતુષ્ટ રહી પરંતુ પત્નીધર્મનું

રહસ્ય સમજીને દાતૃત્વની ભાવનાને તે ધારણ કરતી થઇ એટલે તત્કાળ તેના પતિ જ્ઞાનઆનન્દ પશુ ચમત્કારિક દાતૃત્વ પ્રકટ થયું, તે નેત્રીસાના હૃદયને સમજ્યો અને ઉભય સુખી થયા આર્યાધર્મ તો કહે છે કે પતિ કે પત્નીના દાતૃત્વની ભાવનાનું પ્રત્યુત્તર કદાચિત્ દાતૃત્વથી ન મળે, તથાપિ જે પતિધર્મ અને પત્નીધર્મને યથાર્થ સમજે છે, તેને તો પોતાના અપેક્ષા ગ્રહિત દાતૃત્વમાજ સર્વ સુખો તથા આનંદ રહેલા છે એવા એક તરફી પશુ પવિત્ર સમર્પણની કેળવણી પામેલા હૃદયોજ પ્રભુને સ્વહૃદયનું સમર્પણ કરીને તેના ભક્ત થઇ શકે છે

“ બાલયોગિની ” મા જેવી રીતે ઇતિહાસ ઉપર ઘટાવવામા આવેલું યોધકતત્વ છે, તેવીજ રીતે કલ્પનાને આધારે સુગ્રથિત કરવામા આવેલું યોધકતત્વ પણ રહેલું છે હિંદી અને મરાઠી પ્રથોના આધારે આ નવલકથા શ્રી બાલકવિએ લખી છે અને ગુજરાતી ભાષામા તેને આલેખતા જે સચોટતા આણવી જોઇએ તે ધણે અંશે તે આણવી શક્યા છે, છતાં કેટલીક સૂચનાઓ લેખકને કવવાની હું આવશ્યકતા જોઉં છું પુસ્તકની ગુજરાતી ભાષાની સંગ્રહતા ઉપ- તેમણે જેટલું લક્ષ આપ્યું છે તેટલું તેમણે તેની શુદ્ધતા ઉપર આપ્યું હોત તો વધારે આદરણીય ગણાત તત્સમ સમૃત શબ્દોની જોડણી પણ ટેલેકે સ્થળે અશુદ્ધ થઇ છે અને સ્થળ તથા સમયના પ્રામગિક ચિત્રોનું આલેખન કરતા તેમણે ઉપર ચોટીયા કચનો કરીને પતાવી દીધું છે, તે લેખકની અતિ સક્ષેપયુક્ત શૈલીનેજ આભારી છે તેમની કવિતાઓના મળધમા પણ તેમજ કહેવું પડે છે જે કે કવિતાઓમા ધણે સ્થળે સુદર કલ્પનાઓ છે, જોઇએ તેવી સરલતા અને સ્પૃટતા પણ છે આટલી અપૂર્ણતા જે કોઇ ગુજરાતી લેખકમા હોત તો હું તેને તેની માતૃભાષાને લીધે ઠપકો આપત, પરંતુ શ્રી બાલકવિ એકે મહાગાષ્ટ્રીય ગૃહસ્થ છે, ગુજરાત અને કાશિયાવાડના સસર્ગમા અસુક કાળ ગહીને તેમણે ગુજરાતી ભાષા ઉપર આટલો કાષ્ઠ મેળવ્યો છે અને હજી પોતાના ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસમા આગળ વધીને તે ભાષાને સંપૂર્ણ રીતે અપનાવી લેવાને તેમને ઉમંગ છે, તેટલા માટે હું તેમને ધન્યવાદ આપુ છું અને પોતાના પ્રયાસમા નિરંતરાહ ન થવાની સૂચના સાથે વિરમુ છું

અમદાવાદ તા ૧૬મી મે
૧૯૨૫, શનિવાર

કંકુર નારાયણ વિસનજી

નિવેદન

ચાલતી વીસમીસદીમા સાહિત્યના પુસ્તકોમા નવલકથાઓનું પ્રમાણુ લગભગ પોણાસો ટકા જેટલું વધેલું જેવામા આવે છે, અને તે ધણા ભાગે અન્ય ભાષાના પુસ્તકોમાથી શબ્દશ ઉતારો અગર તેા અમુક ભાગનું રૂપાન્તર કરીને લખાયેલી હોય છે આ નવલકથા પશુ લગભગ તેવાજ પ્રકારની છે ધાર્મિક, જ્યોતિષ કે ભૂગોળને લગતા અગર તેા વિજ્ઞાન-હુનરના પુસ્તકો તેટલા પ્રમાણુમા કેમ નહિ લખાતા હોય એમ સ્વાભાવિક રાજ થાય પરંતુ તેનો ખુલાસો રા વૃજલાલ વર્માની લખેલી “સૌરાષ્ટ્રનો શિરતાજ” નામક નવલકથાની મારી લખેલી ભૂમિકામા મે લખ્યો છે એટલે અત્રે પુનરુક્તિ કરતો નથી

ધશ્વરદાસ મજેલ વિચાર શક્તિને લીધે માનવી પ્રાણીઓમા નક્કલ કરવાનો-અનુકરણ કરવાનો ગુણ વધારે પડતો હોય છે બાળક કે જેને બોલતા આવડતુ નથી હોતું, ત્યારે તેને જેના પરીચયમા મૂકવામા આવે છે તેના શબ્દોનું અનુકરણ કરી તે બોલના રીતે છે, અબોલ પ્રાણીઓમા પશુ અનુકરણનો ગુણ તેા હોય જ છે જ ગલમા રહેતુ ખ્હીકણુ પ્રાણી હરણુ કે મનરની વર્તવાવાળા હાથી કે રીઠ વગેરેને પાળવામા આવે છે, ત્યારે તે પશુ મણસને ગમતી વાતનું અનુકરણ કરી પોતાના જાતિસ્વભાવને ભૂલે છે દુકામા કુદરત સંવળાને અનુકરણ કરતા શીખવે છે હવે કેનું અનુકરણ કરવું એયસ્કર છે? તે માત્ર માનવીપ્રાણીમા વિચાર શક્તિ હોવાથી તે દરાવી શકે છે જે સારી વસ્તુનું અનુકરણ કરાય તેા જીવન સુધરે છે અને નદારી વસ્તુનું અનુકરણ થાય તેા બગડે છે એટલે અનુકરણ કરવાની બાબત આદર્શ બનાવે તેની હોની જેમજે પુસ્તકો એ તેવા જ આદર્શ અનુકરણીય છે પરંતુ તેની ઇમારત એકલી કંપનાથી ઉભી થએલ હોવા કરતા પ્રત્યક્ષ બનાવના આધારે રચાયેલી હોય તેા તે ખરી અસર-કારક નીવડે છે

હવે ભારતભૂમિના યથાતથ લખાએલ બનાવ ધણા ઓછા ઉપલબ્ધ છે કેમકે આ ભૂમિ ઉપર વિદેશીઓના આક્રમણને લીધે અશ્વાન્તિમય જીવનમા કોઇએ તેવી પૂરી નોંધ કરી નથી અને થોડી ધણી મળી આવે છે, તેા તે “જુસ્કે રાજમે રીજમે ઉસ્કા કલા ઠીજમે” એ ભોંક કહેણીને અનુસરતી હોવાથી બીજા દેશોની જેમ સકળનાબદ્ધ ઇતિહાસ

પૂરો પાસરો મળી આવતો નથી એ જોઈતો વિષય છે તો પણ ને મળે છે તેને “મનડા ધી કરી માનજે” એ પ્રમાણે માનીને વિદ્વાન ઇતિહાસજ્ઞ લેખકો એ વિસ્ફલિત ઇતિહાસમાથી મળી આવતા બનાવના પુષ્પો હાથ ધરીને તેને બોધક કલ્પનારૂપ દોરામાં પરોવી એની સુદર માળા વાચકોના હાથમાં પૂરે છે ને અનુકરણરૂપ થઈ પડે છે અહીં એટલું ખાસ વિચારવા જેવું છે કે તેમાં “રોટલા ડગતા અથાણુ વધારે” ન હોવું જોઈએ, એવી મારી નામ માન્યતા છે પણ આજકાલ આશ્ચર્યની એ બીના છે કે અન્ય દેશોના રીતિગિનાજ પ્રમાણેના બનાવોથી આલેખાએવ નવલકથાનું રૂપાન્તર કરી, ભાગનભૂમિના ઇતિહાસમાના એકાદ નજીવ પ્રમગને શોધી તેને શીટ કરી દેવામાં આવે છે! આનું પરિણામ એ આવે છે કે પગપર વિરોધી એવા રીતિગિનાજ અને આચારવિચારની ઘટનાના પ્રભાવે તે કૃતિ અનુકરણીય નહ બનાવે હાનિનર્તી નિવડે છે

આ ‘બાલયોગિની’ નવલકથા ઐતિહાસિક મનાવ સાથે થોડી કલ્પનાના મિશ્રણથી ગુ થેતી પુષ્પમાળા છે તે લખાયાને દશકા ઉપરાન્ત સમય થવાથી અત્યારે ગાંધીયુગની માન્યતા પ્રમાણે હિન્દુ મુસલમાનોની રખાતી પગણે પ્રીતડીના તલ્લે તેમાં જોવામાં નહિ આવે, પરંતુ લોભ લાલસા ભર્યા નવ્વાબી અમલના અગે હિન્દુઓને અન્યાય મળવાથી વધારે પડતું દુષ્પ પામ્યા છતાં હિન્દુઓએ પોતાનો સહનશીલતા ભર્યો અને પરોપકારવૃત્તિનો જાતિસ્વભાવ છોડ્યો નથી એ જોવામાં આવશે

નેહિસા બેગમના સ્વભાવ વૈચિત્ર્યનું પર્વિર્તન કરવામાં બાલયોગિની એ ને પ્રયાસો કર્યા છે અને તેની સલ્લ હરીકત જાણ્યા પછી મહમદ રેજખાન જેની વ્યક્તિ પણ તેના તરફ કેટલી બધી માનભરી નજરે જોતી થઈ છે, એ ઉપરથી મુસલમાન જાતિના ઉદાર અત કરણની સામીતી થાય છે એટલે આ લેખ પક્ષપાતી નથી એમ કોઈપણ સહૃદય મુસલમાન ભાઈને જણાયા વિના રહેશે નહિ

આ પહેલાની “મૃણાલિની” નવલકથાનો અનુવાદ કેટલેક અંશે લોક રચિતે પાત્ર થતા આ પુસ્તક લખવા રડુણુ થઈ અને તે શ્રી. સરસ્વતી પ્રેસના માલિકોએ પ્રગટ કરી, મારી આતરવૃત્તિને પોષી તે માટે તેમનો આભાર માનવો અસ્થાને નથી.

એ “મૃણાલિની” ના અવલોકનમાં-તેની અર્પણ પાત્રકો રા.

શ્રી કરલાલ આણુશ કર જોવિદજી ખી એ એમને કરેલ હોવાથી રા વાડી-લાલ જોતીલાલ શાહ “ x x આર્થિક સહાય મેળવવા ખાતર સામાન્ય વ્યાપારીને ” ભારતજૂમિને ખાતર સ્વાર્થ ભોગ આપનાગ્ને “ ઠાઠલ આપવા જેટલી હદે ‘ નીચા ઉતરવું ’ કેમ પસંદ પડતું હશે ? ” આવે એક કટાક્ષ કરેલો છે પરંતુ મારે નિઝરતાથી તેનો અહીં ખુલાસો કરવાની તક લેવી પડે છે કે તેની આર્થિક સહાય લેવા ખાતર એ વિધિ કગ્વામા આવેલ નથી અને તેવી યત્નિચિત્ પણ આર્થિક સહાય લીધી કે મળી નથી માત્ર મધુભાવથીજ તેમ થયેલ છે તો પણ તેવા શક્તિ દોષારોપણને સ્થાન નહિ મળે. આ પુસ્તકની અર્પણપત્રિકાનીજ આવશ્યકતા ધારી નથી.

શ્રીયુત્તમ નારાયણ ઠંકરુ જેના સૂક્ષ્મ અવલોકન કરનારા નવલ કથાકાગ સાક્ષી બન્યું પાસે માગ જેવા અન્ય માતૃભાષાવાળા લેખક પ્રસ્તાવના લખાવવા આગ્રહી બનવું એ સાહસ જેવું તો ખરૂંજ પન્નું આજ પર્યંતના મારા ગુજગતી ભાષાનુભવમા મારાથી કેટલું આગળ વંચાયું, તેની કસોટી માટે તેમ કગવું મને વાસ્તવિક લાગ્યું છે ઉપર કલ્પા પ્રમાણે દશકા પહેલાનું લખેલ, અને ને પછી ફરી વાચી વિચારવા જેટલો અવકાશ ન મળ્યો, એટલુજ નહિ પણ પ્રકાશકની ઇચ્છા અનુસાર તેમણેજ જોઇતો ફેરફાર કરી લીધેલો અને પ્રુફે પણ તપાસવાની મને તક ન આપી, તેથી પ્રસ્તાવનામા જેટલી સખત ટીકા થવાની બીતિ હતી, તેટલી આ પ્રસ્તાવનામા થઇ હોય એમ મને જણાતું નથી એ શ્રીયુત્તમ ઠંકરુની મારા તરફની સુજનતાજ છે વિશેષમા તેમની શાગ્રિક પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ ળતા અને અનિવાર્ય અન્ય સાહિત્ય અવસાય ળતા ભાઇ ચુનીલાલ શાહને પરિશ્રમ આપીને પણ મારી માગણીનો સ્વીકાર કરી, પ્રસ્તાવના લખી આપી એ માટે તેમનો હું અન કરણ પૂર્વક ઝણી છું

છેવટમા—“ ડરીને કાવ્ય ન લખવું, લલુ ગણીને દોષ કોઇ સુજ દેશે, શુ બાધવા ધરોના, આગળ જતા ધૂશે દરો કરશે ”

એ મહારાષ્ટ્રીય મધુર કવિના પ્રોત્સાહક શબ્દોને લક્ષમા ગખી, મારી કલમ યથા શક્તિ સાહિત્ય સેવા બજાવતી રહે એવી શ્રી સરસ્વતી દેવી પાસે યાચના કરી આ લખાએલ નિવેદન પુરૂ કરૂ છું

બાલમન્દિર-બમનગર
વિક્રમાક ૧૯૮૧
જેજી શુકલ ૨.

ભવદીય,
બાલકવિ.

આ નવલકથાના લેખક બાલકવિની રસમય કલમથી લખાએલ વાંચવા લાયક પુસ્તકો.

- (૧) મૃણાલિની - સાચા પ્રેમનું મહત્ત્વ સમજાવતી, વડોદરા, જુનાગઢ વગેરે રાજ્યોના કેળવણી ખાતાએ લાયબ્રેરી માટે મજુર કરેલ, અને જાણીતા પત્રકારો, સાક્ષરોના ઉત્તમ અભિપ્રાય મળેલ, રસમય ઐતિહાસિક નવલકથા (થોડીજ નકલો સિલક છે) કિંમત રૂ ૧-૪-૦
- (૨) પ્રેમગુચ્છ યાને શહેનશાહબાનુ સેલિમા બેગમ - શુદ્ધ પ્રેમને ખાતર પ્રાણપાપ્ત કરનાર સેલિમાનું ચરિત્ર વાંચી આસુ ટપક્યા વિના રહેતા નથી ! તેની ઉત્તમતા ત્રીજી આવૃત્તિ નીકળવાથીજ સિદ્ધ થાય છે કિંમત રૂ ૦-૮-૦
- (૩) પ્રેમભંદિર - રાજપૂતાનાની ઐતિહાસિક ઘટનાનું કર્ણપૂર્ણ ચિત્ર કર્ણસિંહ અને લલિતાદેવીનું સ્વર્ગભીલન હૃદયને પિગળાવે છે ! કિંમત રૂ ૦-૮-૦

આ સિવાય પ્રણયલીલા, મનોગમા વગેરે નવલકથાઓ અને ભક્તિ-પ્રતાપ, કલકિતચંદ્ર વગેરે મનહર તરખે અને છટાદાર બાળણો સાથેન નાટકો માટે પત્રવ્યવહાર કરો.

બાલકવિ-જામગનર.

સરસ્વતી ગ્રન્થમાળાનું પ્રથમ પુસ્તક

દૃષ્ટિ

આદર્શ પ્રેમ કથા, કર્ણપૂર્ણ રસની સુંદર જમાવટ તમારા હૃદયને હયમચાવી નાખશે ફક્ત જુજ પ્રતો સીલક છે આજેજ અઢી આનાની ટીકીટ ખીડી મગાવો

મળવાનું ઠેકાણું —
સરસ્વતી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ
હમરેડ (હલ્લે ખેડ)

બાલયોગિની

બાલયોગિની

પરિચ્છેદ પહેલો -

નવાળી અમલ !

રડાડી રાકડી રૂંચત ટઢાવ કણથી નાણા,
કરા એના વધારે કે, રહે ના ટકના દાણા,
ન ખાલી ચોરીનો ફેરો જન્મ કે મરણનો વરો,
ન ભરતા રાજથી પડનો બેન યૈરી ઉપર પેરો !
જીલમગાગે અમલદારા મૂકી ડર માતનો મલાલે
બુદ્ધાના ખોદથી અતે મરે એ દૂતગ લાલે-

વર્ષાના દિવસો વિરહિણીઓને વ્યથા કરનાર હોય છે
વરસાદનું સરવરીયું હમણાજ વરમીને વિરમ્યું છતા
ધગદેવી શાન્ત થઈ ન હતી આકાશ વાદળાથી ઘેરાયલું હતું
વચમા વચમા વાયુ લહરીઓ પણ ઉદાસીનતા દર્શાવતી હતી
અસ્તાચલે જતા સવિતાપતિ, એ વાદળાની ગીરદીમાથી રસ્તો
મેળવીને, પાવસની ધારાથી જર્જરિત બનેલી વસુધાસુન્દરીને
સતોષવા પોતાના કિરણ રૂપી ઠર પ્રસારતા હતા

આ વખતે કલ્યાણકુમારી ગોષ્ઠવિહારના રાજલવનના
એક દિવાનખાનામાં એકલી ચિન્તામગ્ન બેઠી હતી તેણીના
વિશાલ અને તેજસ્વી નેત્રોમાંથી અસ્ખલિત અશ્રુપ્રવાહ
વહીને અત્યારે નેત્રો જીવન વિહીન થયા હતા, હજી પણ
વચમા વચમા રડવાનો ઉમળકો આવી જતો સૂર્યના રક્તકિરણો
બાજની બારીમાંથી તેના શરીર ઉપર ત્રાસા પડતા હતા, પણ
તે તરફ તેનું લક્ષ ન હોતું તે સૂન્ય દષ્ટિ વડે મેઘાચ્છાદિત
નભોમંડળ તરફ વારવાર જોતી અને નિશ્વાસ નાખતી ખરેખર !
કલ્યાણકુમારી બાહ્ય વિરાટ સૃષ્ટિની એક નાની સરખી પ્રકૃતિજ
હતી ! એમ કહેવું ખોટું નથી

એટલામા મહાલયના દ્વારમાથી નૂપુરનો મંજુલ ધ્વનિ સભળાયો. કલ્યાણકુમારીએ તરત પાછળ જોયું તો તેની ભાભી લલિતાદેવીને આવતી દીડી કલ્યાણકુમારીએ સાવધ થઈ પહેરેલો સાડીના છેડાથી આખો લૂછી સ્મિતપૂર્વક તેણે સ્વાગત કર્યું, તથાપિ તેના અત કરણુમાની ખિન્નતા લલિતાદેવીથી છાની ન રહી !

લલિતાદેવીએ કલ્યાણકુમારી પાસે બેસીને પ્રમથી કહ્યું—
“ જહેન ! એકની એક વાતને રાત્રીદિવસ મનમા આણીને નાહક શા માટે દુખી થાઓ છો ? તમારા પ્રિયપતિની શોધ માટે સતત પ્રયાસો ચાલી રહ્યા છે, અને પ્રભુકૃપાથી તેમનો પત્નો સત્વર મળશેજ, એટલે તેમના સમાગમથી આપ સર્વ રીતે સુખીયા થશો અને અમને બધાને પણ સતોષ મળશે ’

‘ વહાલા ભાભી ! પતિથી તબયલી-વિયોગી-વિરહિણી—વામાની શી દશા થાય છે ? તેનો અનુભવ આપને નથી, અને એ કડવો અનુભવ તમને તો શું પણ કોઈ દુરમનને ચે પ્રભુ ન કરાવે ! ’

લલિતાદેવી અશ્રુપૂર્ણ નયનથી કલ્યાણકુમારી તરફ જોતા ડપિત સ્વરે બોલી— “ જહેન ! વિયોગ દુખ કેવું અસહ્ય હોય છે, તેનો હમણા હમણા મને પણ કંઈક અનુભવ મળવા માડ્યો છે ! ”

કલ્યાણકુમારીએ લલિતાદેવીના અશ્રુ પોતાની સાડીના છેડાથી લૂછતા પૂછ્યું— “ શું મારા ભાઈ કાંઈ વિદેશ તો નથી ગયા ને ? આપણીજ-બગીરમા વસુલાત માટે ગયા છે, બે દિવસે પાછા આવશે, તેના માટે આટલી બધી ચિન્તા શાની કરો છો ? બાકી તમો બન્નેનો આવો પ્રમ જોઈ હું બહુ રાજી થાઉં છું, પણ મોટાભાઈથી રાતદિવસ ઘરમા બેસી રહેવાય ? તેમ કરે તો વસુલાત કયાથી થાય અને સુરશીદાબાઈથી

બાપુજીનો છુટકારો પણ શી રીતે થાય ? બહુ ! બાપુજીની આ થયેલી સ્થિતિથી મારી એક પ્રીતરમા આ બીજી ઉમેરાઈ ! મન ક્યાઈ સ્થિર થતુજ નથી ! ”

“ ખરેજ ? બાપુજી એ નરપિશાચના હાથમાંથી છુટીને એકવાર ઘેર આવેને તો બધાની ચિન્તા દૂર થાય ચાલો બા ! હવે દીવાનો વખત થયો એટલે તે પ્રકટીને કાઢ પ્રભુ પ્રાર્થના કરીએ, તેજ નિશ્ચારનો આધાર આપણા સકટનો અત આણશે ”

બન્ને નણુદ-લોખંઈ ત્યાથી ઉઠીને અદર દેવમંદિરમા ગઈ.

બસો વર્ષ પહેલા બગલામા ગોષ્ઠવિહાર નામનું એક મહોદ્દ સસ્થાન હતું મુગલ બાદશાહોના સમયમા તેના સરખા બીજા પણ ઘણા સસ્થાનો હતા હજુ પણ નડિયા જિલ્લામા ગોષ્ઠવિહાર નામનું સ્થાન પોતાના પ્રાચીન વૈભવની સાક્ષી આપતું જુલુ દશામા દષ્ટિગોચર થાય છે

ગોષ્ઠવિહારના વિધુરાવસ્થા ભોગવતા રાજા ગોપીકૃષ્ણરાય, એમને કલ્યાણકુમારી એએકજ કન્યા, અને ગોવિન્દરામ નામનો એકજ પુત્ર એમ બે સતતી હતી કલ્યાણકુમારો સ્વરૂપવાન અને અતિશય પ્રેમાળ સ્વભાવની હોવાથી પિતા અને ભાઈ બન્નેની તેના ઉપર બહુ પ્રીતિ હતી ગોવિન્દરામની તરફ પત્નિ લલિતાદેવીનો પણ કલ્યાણકુમારી ઉપર-ન્હાની નણુદલ ઉપર -સગી બહેન કરતા પણ વધારે પ્રેમ હતો

બગલ, બિહાર અને ઓરીસા પ્રાન્ત ઉપર મુગલ બાદશાહ તરફથી સુરશીદકુલીખાન નીમાયા પછી, તેણે પોતાના નામે સુરશીદાબાદ નામનું શહેર વસાવી લા પોતાની રાજગાદી સ્થાપી નવાબી અમલ ગળવવા માડયો.

સુરશીદકુલીખાનની નિમણુક થતા પહેલા બગલ, બિહાર અને ઓરીસા એ પ્રાન્તના રાજાઓ અને જમીનદારો તરફથી

૬. આલયોગિની

સરકાર દેવુ વસુલ આપવાની માગતમા ઘણીજ અવ્યવસ્થા ચાલતી હતી. ચોટી રકમની બાકીઓ જમીનદારો પાસે ખેંચાતી હતી; તેનું કારણ વસુલાત ભરવામા તેમનો પ્રભાવ હતો એવું ન હતું, પણ દેશનો દશાજ તેવી કહેાડી થઇ હતી. આલમગીરના મરણ પછી દિલ્હીના તખ્ત માટે તેના શહાબાદાઓ વચ્ચે કલેશ અને કપટ-કારસ્થાનો ચાલતા હતા તેમજ એ અરસામા ક્ષિણના મરેઠાઓની સ્વારીઓ થવા માડી ! આ મરેઠાઓની સ્વારીથી દેશ પાયમાલ થયોજ, તેમા વળી વિદેશી વ્યાપારીઓ પોતાની કપટભળ પાથરી ધાર્મિક તેમજ ઔદ્યોગિક પાયમાલી કરવા લાગ્યા, અને આવા અધાધુધીના સમયમા થનારી સ્થાનિક ભામટાઓની લૂટફાટ, ઇત્યાદિ કારણોને લીધે પ્રભ વર્ગ બહુજ હેરાન હતો. તેમના તરફથી જમીનદારોને વખતસર વસુલાત આવતી નહિ અર્થાત્ તેમનાથી સરકાર દેવુ ભરાતું નહિ એનું પરિણામ એ આવ્યુ કે બંગાલના નવાબ તરફથી કેટલાક વર્ષો થયા દિલ્હીના બાદશાહને એક પાઇ સરખી પણ પહોચતી નહિ

આવા સંજોગમા એકદમ સુરશીદકુલીખાનનો અત્યત કુર અને રાક્ષસી અમલ શરૂ થયો. વાર્ષિક ખડછીની રકમો, વસુલાતના કલક નિયમો અને અત્યાચાર ભરી શાસન પદ્ધતિથી બિચારા ન્હાના રાબાઓ અને જમીનદારો બહુ ત્રાસ પામ્યા ! ગ્રાણ અને પોતાના કુળની માન-પ્રતિષ્ઠા કેવી રીતે બાળવી શકાશે એજ ચિન્તા રાત્રિદિવસ રહેવા લાગી

નવાબ કુલીખાને સઘળા દેશના તેર વિભાગો પાડીને દરેક ઉપર એકેક સુબેદાર નીમ્યો. અને તેના તાબામા કેટલીક ફોજ પણ સોપી. પોતાના વિભાગોમાની રાજ્ય વ્યવસ્થા અથવા તો પ્રજાના રક્ષણ તરફ એ સુબાઓને ખીલકુલ ધ્યાન આપવાનું ન હતું કારણ કે રાબાઓ અને જમીનદારોને તે સ્વતંત્ર સત્તા સોપેલી હતી માત્ર તે વિભાગમાના કાંઈ જમીનદાર તરફથી

સરકારની ખડણી વખતસર ન જારાતી, તો તે વસુલ કરવા સારૂ ફાવે તેવા અત્યાચારો વાપરવાની તેમને સંપૂર્ણ સત્તા હતી.

નવાખ સુરશીદકુલીખાને પોતાની પૈત્રીના પતિ મહમદ-રૈઝાખાનને સઘળો રાજવહિવટ સોંપ્યો હતો. રૈઝાખાન અમાનુષી અત્યાચારો કરનારો, કુર શક્ષસ હતો. તે ખડણી વસૂલ કરવા માટે જમીનદારો ઉપર જે બચકર અત્યાચારો કરતો, તેવા અત્યાચારો-કોઈ પણ દેશમાં, કોઈ પણ કાળે કોઈએ પણ વર્તાવ્યાનો ઠાખલો મળ્યો નહિ. જમીનદારો તરફ ખડણીની ખાકી લેણી થતા તેમના તરફ હુકમો મોકલી તેમને સુરશીદા-ખાદ બોલાવતો, અને હલકા દરજ્જાના અપરાધીઓની માફક ફટકા મરાવતો, કોઈને આખો દિવસ સખત તપતા તાપમાં ઉભા રાખતો, કોઈને સઘળી રાત્રી ઠંડા પાણીની અદર ડુમાડી રાખતો, તો કોઈના હાથ અને પગ હેડમાં નાખી ગોટગોટ કરી દેતો.

શિવાય તેણે એક મોટું તળાવ બનાવ્યું હતું, જેમાં તમામ શહેરમાંના મંદાપાણીની ગટરો અને મળમૂત્રની નહેરો વાળી હતી. એ તળાવમાંથી એવી તો દુર્ગંધ ફેલાતી કે તેની ખાબૂથી રસ્તે જતા માણસો નાકે ફમાલ લીધા વિના ત્યાંથી પસાર થઈ શકતા નહિ. જે જમીનદાર તરફથી કોઈ રસ્તે ખડણી વસુલ થઈ શકતી નહિ તેમને આ નરકકુદમાં ઉભા રાખવામાં આવતા. હિન્દુધર્મના ઉપહાસ માટે આ પ્રત્યક્ષ નરકાગારને વૈકુંઠ એવું નામ આપવામાં આવ્યું હતું. એન્ડ્રુ રુટુઅર્ટ અને પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ પોતાના લેખોમાં આ વૈકુંઠનો-નરકાગારનો નિર્દેશ કર્યો છે. હાલ સુરશીદાબાદનો કિલ્લો છે તેની દક્ષિણે આ વૈકુંઠ હતું.

ગોઠવિહારના રાબે ગોખીકૃષ્ણરાયની પાસે પણ તેવીજ ખડણીની ખાકી રહેવાથી રૈઝાખાને તેને હુકમ મોકલી

સુરશીદાબાદ બોલાવ્યો હતો. ગોપીકૃષ્ણરાયને થનારા અત્યાચારની ભીતિનું પ્રથમજ ભાન થયું હતું તેથી તેણે બનતા પ્રયાસે ભેગી થઈ શકે તેટલી રકમ ભેગી કરી સાથે આણી હતી પરંતુ તેના સ્વભાવ દયાળુ હોવાથી પોતાની રાકડી પ્રબ્ધ ઉપર બુલમ શુભરીને તેમની પાસેથી પૈસો કઢાવવો એ તેમનાથી બનતું ન હતું તેથી બહુ તકાદો કરતા છતાં ખડણીની બાકી રહેલી રકમને અર્ધ ભાગ જેટલી રકમ જેમ તેમ ભેળી થઈ હતી, તેટલીજ લઈને તે વૃદ્ધ સુરશીદાબાદ આવ્યા અને બકીની રહેલી અર્ધ રકમ વસુલ કરીને, અગર કરજે કાઢીને પણ તુરત મોકલી આપવા પુત્ર યુવરાજ ગોવિન્દરામને નીકળતી વખતે તાકીદ સાથે કહ્યું હતું પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે ગોવિન્દરામ પોતાના રાજ્યમાં વસુલાત માટે ફરતો હતો.

ખડણીની આણેલી અર્ધ રકમ રજુ કરવાથી રેઝાખાન કાંઈક શાન્ત થઈને બાકી રહેલી રકમ ભરવાને યોડીઘણી મુદત આપશે, અને તે દરમિયાન ગોવિન્દરામ તરફથી રકમ આવી પહોંચશે, એટલે પોતાપર અત્યાચાર નહિ થાય એવી ગોપીકૃષ્ણરાયને બહુ આશા હતી, અને તેણે સુરશીદાબાદ આવતી વખતે પોતાની પ્રિય પુત્રીને તેણેજ આશ્વાસન આપ્યું હતું પરંતુ મહમદરેઝાખાનના અમાનુષી અત્યાચારની હકીકત કહ્યાણકુમારીએ ઘણીવાર ઘણાઓને મોઢેથી સાબળી હતી જેથી પોતાના વૃદ્ધ પિતાશ્રીની સુરક્ષિતતા માટે તેને બહુ ચિન્તા થતી હતી મોટાભાઈ બાકીની રકમ લઈને ક્યારે આવે ? અને ક્યારે તે સુરશીદાબાદ પહોંચે એમ તેને થઈ રહ્યું હતું.

કહ્યાણકુમારીની ઉંમર વીસ વર્ષની થઈ હતી તેના લગ્ન થયાને સાત વર્ષ વીત્યા છતાં બિચારીને પતિગૃહે જવાનો અવસર અદ્યાપિપર્યંત એકેવાર આવ્યો ન હતો તેના સસરા સરદાર દ્વારકાનાથ અને પતિ નીલકંઠરાય એ બન્ને સુરશીદા-

બાદમાજ રહેતા હતા પરંતુ ત્રણેક વર્ષ પહેલાં દુષ્ટ રેઝાખાનના અત્યાચારનો તે વૃદ્ધ સરદાર પણ ભોગ થઈ પડ્યા હતા । તેમની જાગીર ખાલસા થઈ, તેમનો બગલો પણ રેઝાખાને લઈ લીધો, એટલું જ નહિ પણ તેમની બીજી પણ સઘળી સપત્તિ જે કાંઈ હતી ખ હતી તે લુપ્ત લીધી હતી । આ વખતે યુવાન નીલકંઠરાય પોતાની વિધવા માતા સાથે સુરશીદાબાદથી ગુમ થયો હતો, અને તે પછી તેનો કોઈને પત્નો લાગ્યો ન હતો ગોપીકૃષ્ણરાયે પોતાના એ જમાઈની ગુપ્ત ગીતે શોધ ચલાવી હતી કેમકે બહેર રીતે નવાખના શત્રુની તપાસ ચલાવવાથી પોતાના ઉપર પણ તેવોજ વખત આવી પડ્યો એવી તેને ભીતી જણાતી હતી

થોડી વયની કન્યાણકુમારી પતિ મળીની ચિન્તાથી વ્યાકુળ હતી તેમા વળી પોતાના વહાલા પિતાશ્રીની શ્રીકરથી ઉમેરો થતા તે અતિરાય ઉદાસ બની હતી । તે ખિન્ન અત કરણથી ઘણુંખરો વખત એકાન્તમા બેસીને શૂન્યદષ્ટિ વડે બાહ્ય મૃષ્ટિ તરફ ભેંતી રહેતી

તેનો ભાઈ ગોવિન્દરામ બીજે દિવસે ગોપ્તવિહારમા પરત આવ્યો તેણે જાગીરના પૂર્વ ભાગમાંથી બની તેટલી રકમ વસુલ કરીને આણી હતી પણ તેટલી રકમથી નવાખની બાકીમાની અર્ધી રકમની એ ભરતી થાય તેમ ન હતું । જેથી કન્યાણકુમારી ગભરાઈ, હવે પોતાના પિતાની અત્યાચારથી મુક્તતા થવાની આશા નથી એમ તેને લાગ્યું તોપણ ભેળી થએલી રકમ તુરંત સુરશીદાબાદ મોકલી આપી, બાકીની રકમ ભેળી કરી થોડી મુદતમા મોકલી આપવાનું કહેવાથી રેઝાખાન કાંઈ શાન્ત થશે અને પિતાશ્રીને હેગન કરશે નહિ એવું કુમાર ગોવિન્દરામે પોતાની બહેનને આશ્વાસન આપવાથી તે વખતે તેના મનનું કાંઈક સમાધાન થયું

પછી પોતાના વૃદ્ધ ઉપાધ્યાય શિરોમણી ઠાકોરની સાથે બંદોબસ્ત માટે વિશ્વાસુ માણસોને આપી તે રકમ સુરશીદાબાદ મોકલવાની ગોઠવણ કરી કુમાર ગોવિન્દરામ વળતે દિવસે પોતાની જાગીરના પશ્ચિમવિભાગમા વસુલાત કરવા માટે રવાના થયો

કલ્યાણકુમારીથી હવે સ્વસ્થ રહેવાતું ન હતું રૈગાખાનના કુર અત્યાચારોતું તેને સ્મરણ થતા તેતું શરીર કપવા લાગ્યું ! તેના રાક્ષસી સ્વભાવ માટે કલ્યાણકુમારીને તેના પર અત્યંત ગુસ્સો ચડ્યો પોતે જો પુરૂષ હોત તો જાતે મુરશીદાબાદ જઈને પિતાશ્રીના છુટકારાની કાઈક ગોઠવણ કરત, કારણ મોટાભાઈ વસુલાતના કામમા ગુ થાઈ જવાથી તેનાથી ત્યા જવાય તેમ નથી, અને પોતે સ્ત્રી જાતિ હોવાથી કાઈ કામની નથી ! અરેરે ! પ્રભુએ આ કળા જન્મજ ન આપ્યો હોત તો કેવું સાફ ? એમ કલ્યાણકુમારીને થયું તે આખી રાત્રી બિછાના ઉપર અશ્રુપાત કરતી ટળવળતી હતી, આજે તેની આખ જરાપણ મળી નહિ છેવટે સહવારે તેના મગજમા એક વિચાર ઉદ્ભવ્યો અને તે પ્રમાણે કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો

કલ્યાણકુમારીના મનમા હવે કાઈક શાન્તિ પ્રસરી હવે તેનામા એક અલૌકિક હિ મત પ્રકટી હતી

પરિચ્છેદ બીજો

અણુધાર્યો ભેટો

બળી આશાકુરો સધળા નિરાશા પ્રગટતી બ્યારે,
 પ્રિતીની પૂર્ણ વસ્તુમા વિરક્તી થામ છે ત્યારે,
 ચીત જેમાં રહે રમતુ નજર જોઈ ઠરે જેને,
 નિરાશાથી હૃદય રડતા સ્નેહિ શત્રુ દિસે તેને,
 જેમ જનમેજયે બાળ્યા ચિડાઈ મર્વ સર્પોને,
 મરણિયા શ્વ ધનીકાના ઉતારે તેમ દર્પોને

શુ કલ સત્પત્રીની રાત્રી-સૂયાસ્ત થયાને બે કલાક થયા
 હતા શાન્તિદાયક અર્ધચંદ્ર પોતાના પરિપૂર્ણ હાસ્યથી
 સકલચૃષ્ટીને રૂપેરી શુભ સાડી પહેરાવી પ્રસન્ન કરતો હતો વનપુષ્પો
 નિસ્વાર્થ બુદ્ધિ વડે મીઠી સુગંધ ફેલાવતા હતા અને મદમદ
 વહેતો વાયુ એ સુગંધ પોતાની અજલિદ્રાગ દશદિશાઓમા
 વેરતો જતો હતો ભૈરવી નદીની નીલી જલધારા ચંદ્ર-જ્યોત્સ્નાએ
 અર્પણ કરેલ શ્વેતાબર ધારણ કરીને તરંગમાલાઓથી મસ્ત બની
 મીઠો ખળ-ખળ શબ્દ કગતી અવિરત વહેતી હતી અને બન્ને
 કાઠે ઉભેલા વૃક્ષો વિસ્તીર્ણ શાખારૂપી કર પ્રમારીને પોતાની એ
 પ્રીય બહેનનુ રક્ષણ કરવાને સજ્જ હતા

આવા રમ્ય અને પ્રશાન્ત સમયે ભૈરવીના ગભીર જલપ્રવાહ
 ઉપર બે નૌકાઓ પવનગતિએ નૃત્ય કરતી ચાલતી હતી આમળની
 નૌકા મોટી પણ સાદી હોઈને તેમા માણસોની બહુ ગીરદી હતી
 બ્યારે તેની પાછળ થોડે દૂર ચાલતી જતી નૌકા નાબુક હતી,
 પણ કીડાભૂવનની માફક તે સુદર હતી આ નૌકાના પાછળના
 નાનકડા ભાગની કઠેરાવાળી સુદર ઉચી બેઠક ઉપર એક યુવાન
 સૃષ્ટિ સૌહાર્યનુ અવલોકન કરતો મધુર સંગીત ધીમે સ્વરે આલા-
 પતો બેઠો હતો

સંગીત

વિધિ રચના વહાલ ભરેલી, પ્રીતી રસથી રંગેલી—ટોક

પુખ્ત વેલિયો પ્રેમે કેવી વૃક્ષસાથ લપટાતી ?

જેમ સ્ત્રી પતિબાથ સમાતી— વિધિ૦

સરિતા સાગરમાહિ સમાવા વેગથી કેવી વહેતી ?

હૃદયગત લહરીમા કહેતી— વિધિ૦

મોહ ધરિને ધવલ ચંદ્રિકા હિમઝરને તોષવતી,

મયોગતુ મુખ સૂચવતી— વિધિ૦

પ્રીય સમાગમ મુખતુ સ્વપ્ન નભપુષ્પાસમ જેને,

વિભુ બાલ જીવિત શુ તેને ?— વિધિ૦

થોડીવારે આગળની નૌકા ઉપર ઘોઘાટ થતો સભળાયો
એટલે પાછળની નૌકા ઉપરનો યુવાન તે તરફ સક્ષમ નજરે જોવા
લાગ્યો ત્યાં એ આગલી નૌકા ઉપર ગડબડાટ વધ્યો, નદીના કાઠાના
જગલમાથી કેટલાક માણસો નદીમા ઝપલાઈને નૌકા તરફ તરતા
આવવા લાગ્યા, કેટલાક માણસો નૌકાપર ચડી પશુ ગયા, એટલું
તે યુવાને જોયું ત્યાં એટલીવારમા ડાબાજીનો ખડખડાટ સભળાયો !
અને એ ફીણ ચંદ્ર પ્રકાશમા તરવારોનો થતો ચક્રચક્રાટ
તેની નજરે પડ્યો એટલે કાંઈક પણ દગો છે એમ તેની ખાત્રી થઈ

યુવાને પાતાની કેડે લટકાવેલ પિસ્તોલ કાઢીને અવાજ કર્યો
અને એ ઉચી બેઠક ઉપરથી ઉડી નીચે જઈને, પોતાની નૌકા
ત્વરાથી ચલાવી આગળની નૌકા પાસે પહોંચાડવા તેણે નાવિકોને
હુકમ આપ્યો પિસ્તોલનો ધડાકો અને નૌકામાની ધાધલ જોઈ સઘળા
અહરથી બહાર આવ્યા

વૃદ્ધ શિરોમણી ઠંકારે તે યુવાન પાસે આવીને પુછ્યું—“ ભાઈ
કેટલાણસિંહ ! શુ ગડબડાટ છે ? ”

“ ઠાકોરબાપા ! આપણી તિજોગીની નૌકા ઉપર ધાડ આવી
જણાય છે મારામારી અને રાડખરાડ થઈ રહી છે આપ સાલજો

છેને ? તેમની મદદે જવું બેઠ્યો. નહિ તો સઘળું સત્યાનાશ વળી જશે ! ”

શિરોમણિ ઠાકોરે તીક્ષ્ણ કાનવડે સઘળું સાંભળ્યું ત્યારે કુત્યાણ્ણસીંહનું કહેવું ખરૂં હોવાનું તેને જણાયું સરકારી ખડણીમાં ભરવાની રકમ કુમાર ગોવિન્દરામે પોતાને સ્વાધીન કરેલી બે હુટારોએ ઉઠાવી જશે તો પછી સખ ગોપીકૃષ્ણરાયનો છુટકારો શી રીતે થવાનો ? એ ધાસ્તીથી ઠાકોર શિરોમણી ખડું ગભરાયા બીજા માણસો “ ચોર-ચોર-મુવા ! મુવા ! ધાડ-ધાડ ! ” એમ ખાલી પોકાર કરી રહ્યા. કુત્યાણ્ણસીંહે એ સઘળાઓને ધમકાવી શાન્ત કર્યા. તેમની નૌકા આગળની નૌકા પાસે આવી પહોંચી. ત્યાં એ આગળની નૌકામાં શાન્તતા પ્રસર્યાનું તેના બેવામાં આવ્યું અને કેટલાએક માણસો નદીમાં પડીને કિનારા તરફ તરતા જતા હોવાનું જણાયું તે ઉપરથી એ સઘળા હુટારા-ચોરટા હોવા બેઠ્યો એમ ધારીને તેમના ઉપર પિસ્તોલને તાકી પરતું વાસો બતાવી જનારા ઉપર ઘા કરવો એ નામર્દનું કામ છે એમ વિચારીને કુત્યાણ્ણસીંહે પોતાનો હાથ પાછો ખેંચી લીધો.

કુત્યાણ્ણસીંહની નૌકા આગળની નૌકાને આવી અડકી, એટલે તેમાં કુત્યાણ્ણસીંહે બુસકો માર્યો જમાદાર રઘુવીરસીંહે કુત્યાણ્ણસીંહનું પ્રણામપૂર્વક સ્વાગત કર્યું બીજા સીપાઈઓએ સલામી આપી. તેમ જ સઘળાઓએ ગોપીકૃષ્ણરાય અને કુત્યાણ્ણસીંહની કૃતેહ ઇચ્છી

“ જમાદાર ! ” કુત્યાણ્ણસીંહે ઉતાવળથી પુછ્યું - “ આપણી બધી તીજેરી સલામત છે કે કાઈ હુટાઈ ગઈ ? ”

“ ના જી આપણી તીજેરીમાંથી એક ઢોકડો સરખો પણ તેમને હાથ ગયો નથી અરે, ઢોકડો તો ગયો, પણ તીજેરીના વેગને કાર્જન સરખાથે થયા નથી. ” રઘુવીરે હિંમત બતાવતા કહ્યું

કુત્યાણ્ણસીંહે સતોષપ્રદ નિશ્વાસ મુકતા કહ્યું - “ અહા ! એ

૧૪. ખાલચોચિની

પ્રભુની જ કૃપા ! ઠીક પણ આપણા માણસોમાંથી કોઈને લાગ્યું
કર્યું તો નથીને ? ”

“ બે ચાર જણને નહિ જોવા જખમો થયા છે, પણ ભીતીનું
તેમાં કાંઈ કારણ નથી ”

“ ચોરટાઓ કેટલા હતા ? અને તેમનું શું થયું ? ”

“ ચોરટાઓ પચીસ ત્રીસ હશે, એમ અનુમાન થાય છે તે
ખાજૂના જ ગલમાંથી નતીમાં કુદીને નૌકા ઉપર આવ્યા તેમાં કેટલા-
એકના હાથમાં ડાઠાઓ અને કેટલાકના હાથમાં છરાઓ હતા પણ
અમે કાંઈ અસાવધ નહોતા નૌકા ઉપર ઘાડ પડવાનું બંધુના સાથે
અમે સામા હથીયાર લઈ તેમને અટકાવવા આગળ ધસ્યા તેમની
સાથે ઘણીવાર સુધી ઝપાઝપી ચાલી તેમાં મને અને બીજા એક
બે જણને લાગ્યું । ”

કલ્યાણસીંહ વચમાંજ પુછ્યું—“ ત્યારે એ લુટારાઓમાંના
કોઈને કાંઈ ન થયું ? ”

“ એમ હોય ? એ લુટારાની ટોળીમાંના તો ઘણા જણાઓને
બહુ લાગ્યું એટલું ખરૂં કે કોઈના બનની માત્ર ખુવારી થઈ નથી
એટલામાં આપનો પિસ્તોલનો કરેલ ભડાકો તેમના સાલણવામાં
આવ્યો, અને આપણી નૌકા પણ નજીક આવી પહોંચેલી તેમના
જોવામાં આવી એટલે તેઓ પોખારા ગણી ગયા તોપણ તેમની
ટોળીનો નાયક અને મુખ્ય ચાર તેના સાથીદારોને અમે પકડ્યા છે. ”

“ કયા છે એ લુટારાઓ ? ”

“ તેમને અમે લોચતળીએ પાકા બપોતાથી રાખ્યા છે આપના
ફરમાન પ્રમાણે તેમની વ્યવસ્થા કરીએ ”

કલ્યાણસીંહ તે નૌકામાંની એક બેઠકપર બેઠો, અને તેણે એ
લુટારાના નાયકને પોતાની સામે હાજર કરવાનો હુકમ આપ્યો.
થોડીવારે બે સીપાઈઓએ એક તરફથી બેડીઓથી જકડેલ હાલતમાં
લાવી રળુ કર્યો તેનો તેજસ્વી ચહેરો, પાણીદાર નેત્ર, ભવ્ય શરીર

અને બુદ્ધીમતાની સાક્ષી આપતો ભવ્ય ભાલપ્રદેશ જોઈ કલ્યાણસીંહના મનમાં તેના માટે સહાનુભૂતિ ઉત્પન્ન થઈ

યુવાન દંસ્યુ સરદાર કલ્યાણસીંહને પ્રણામ કરી નીચું જોઈ ઉભો રહ્યો તેના તરફ નિશ્ચિત દૃષ્ટિથી જોતા કલ્યાણસીંહ કહ્યું—
“ ભલા આદર્શી ! તે આજે બહુ અવળું કામ કર્યું છે ! આ ગુહ્યાની શીક્ષા ભોગવવા તને આવતી કાલે મુરશીદાબાદ લઈ જઈ નવાબ સાહેબને મારે સોંપવો પડશે ”

તે દંસ્યુ સરદાર બોલ્યો—“ સરકાર ! આજે હું આપના કબજામાં સપડાયો છું તેથી મારી ગમે તે દશા કરવાને આપ મુખત્યાર છો પણ આપની પાસે મારી એકજ અરજ છે કે આપ ગમે તો આપની તરવારથી માફ માથું ઉઠાવો, આહે તો ગોળી મારી પ્રાણ લ્યો, ગમે તો મારા હાથ પગ બાધી આ ભૈરવી નદીમાં ફેંકી દો પણ કૃપા કરી એ નીચ, ફૂર પાપી નવાબના હાથમાં મને મોપશે નહિ એ નરાધમની સાથે મારે હાડવેર છે ! એ દુષ્ટે માફ સત્યાનાથ વાળ્યું છે ! અરે ! મારી આ દશા થવાને કારણભૂત તે જ નરાધમ છે ! હું આપની પાસે મારા પ્રાણની ભીક્ષા નથી માગતો કેમકે એ બાયલાપણાનું કામ છે પણ એ મારા વેરીના હાથમાં નહિ મોપવાની જ મારી વિનંતી છે ”

તે દંસ્યુ સરદારનું આ વિચિત્ર બોલવું સાંભળીને તેનું પૂર્વ ચરિત્ર જાણવાની કલ્યાણસીંહને જીજ્ઞાસા થઈ તે ધીમે સ્વરે બોલ્યો— “ તમે પ્રથમ કોઈ દિવસ મુરશીદાબાદમાં હતો કે ? તમારી અને તેમની એવી પિછાન ક્યાથી ? કે તે તમારા હાડવેરી થયા ? ”

“ નામજર ! હું પ્રથમથી જ કાંઈ જનમનો લુટારો નથી પણ કુળવાન બ્રાહ્મણ કુટુંબનો છું હું મુરશીદાબાદમાં જ રહેતો હતો મારા માતાપિતા, ઘરખાર, ધનસંપત્તિ બધું ચંદાસ્થિત હતું. હું થોડું ભણ્યો પણ છું પણ હવે જગતમાં માફ કોઈ નથી ! ”

૧૬. આશ્વમેધિની.

તેના નેત્રમાથી જે અશ્રુબિંદુ ચમક્યાં ! અને તે રાતા થયાં તેણે ઉત્તેજિત સ્વરે આગળ બોલવા માડ્યું— “ નવાળે મારા સસારમા મુકેલ આગની જ્વાલા મારા હૃદયમા હજી લડલડ બળી રહી છે ! તે જ્વાલાથી મારા અત કરણમાના દયા-માયા-સ્નેહ-મમતા, બંદે ધર્મ નીતિ સઘળા સફળા બળીને ખાખ થઈ ગયા છે ! જેના પરિણામે હું લુટારો બન્યો છું. જગતને લુટીને પૈસો લેજો કરવાની મારી ઇચ્છા નથી પૈસો એકઠો કરી મારે શું કરવો છે ? પણ મારા ઉપર ગુજરેલા કહેરમાથી કોઈએ પણ બચાવ્યો નહિ, માટે જ જગત સાથેના વેરની વસુલાત કરવા સાડે આ બુવાનીયાની ટોળી લેળી કરી હું આ અધમ ધધા આદરી બેઠો છું ! ”

દસ્યુ સરહારના આ કહેવાથી તેનું સંપૂર્ણ વૃત્તાત બાણવાની કલ્યાણસીંહને વધારે આતુરતા વધી તે બોલ્યો—“ તમારૂં પૂર્વ અરિત્ર બાણવાની મને બહુ ઇચ્છા થઈ છે તો હવેકત ન હોય તો સવિસ્તાર કહો ”

તે લુટારાના અધિપતિના નેત્ર ભરાઈ આવ્યા ! સ્નિગ્ધ દૃષ્ટિથી બેતા તે બોલ્યો—“ અહાહા ! નામદાર ! આટલી બધી દયાની લાગણી બરેલી નજરે આજસુધી આ કમનસીબ તરફ કોઈએ પણ બોલુ નહોતું ! આટલા પ્રેમથી કોઈએ મને એક શબ્દ સરખો પણ પૂછ્યો નથી ! આપના અત કરણમા જ્યારે મારા માટે આટલી લાગણી ઉત્પન્ન થઈ છે, તો મારા હૃદયની કથની આપની પાસે કહેવામા મને શાની અડચણ હોય ? આપના પ્રેમાળ ચહેરા ઉપરથી જ આપનું અત કરણ દયામય છે એવી મારી ખાત્રી થઈ છે ! મારા છુટકારો કરી લેવાને આપની આ ખુશામત કફે છું એવું મનમા આણુશો નહિ કારણ મારે પ્રાણ બચાવીને જગતમા શું કરવાનું છે ? આ અભાગી આત્મા માટે કોઈપણ એકે અશ્રુબિંદુ ટપકાવે તેમ નથી ! ”

‘ આ તમારા ઉદ્દગારો મારા મનને વધારે આતુર બનાવે છે ’ કલ્યાણસીંહ કહ્યું

“ આ તમારા ઉદ્ગારો મારા મનને વધારે આતુર બનાવે છે ” કલ્યાણસીંહિ કહ્યું

“ સાલજો ત્યારે સુરશીદાબાદમા અમારો મેટો બગલો હતો અને તે શહેર પાસેજ અમારી જાગીર પણ હતી. પણ એ જાગીર ઉપર રૈઝાખાનની કરડી નજર થઈ પાછલા વર્ષની અમારી પાસે ખડણીની થોડી બાકી લેણી રહી હતી, તેથી મારા બાપુને તે પકડી ગયો. બાપુએ રકમ ભરવાને તેની પાસે થોડી મુદત માગી પણ એ કૂર નરાધમે તે આપી નહિ ! અને રાક્ષસી અત્યાચારોથી એ દુષ્ટે મારા પવિત્ર પિતાનું ખૂન કર્યું ! હાથ ! આખરે તેણે અમારી જાગીર ખાલસા કરી અને આધળા નવાબ પાસેથી તેણે તે પોતાને નામે કરાવી લીધી એ અન્યાય માટે મેં દિલ્લીના બાદશાહ પાસે દાદ માગી ”

દરમુ સરદાર બોલતો અટક્યો કલ્યાણસીંહિ પુછ્યું—“ પછી ? ”

“ પછી એ હકીકતની રૈઝાખાનને બંધ પડતા પરબારો હું પેહોલ્યો તે માટે વધારે ચીડાઈને નવાબનો હુકમ લઈ બાકી રહેતી ખડણીની વસુલાત કરવા અમારો બગલો છુટીને તે બધું જાપ્ત કરી ગયો એટલેથી તે નીચ અટક્યો નહિ, પણ મારા બગલાની જગા નવાબને કીડાભૂવન બનાવવાને બેઠાં એ છીએ માટે તુરત ખાલી કરો એવો હુકમ કર્યો આ વખતે મારી વૃદ્ધ માતા બિચારી પતિ પાછળ ખૂણે પાળતી હતી ! પતિ શોકથી વિહવળ થતી માદગી લોગવતી હતી ! મારી પાસે એક પૈસો પણ રહ્યો નહતો તેમ કોઈની પાસેથી ઠરજ પણ મળી શકે તેમ નહતું આવી દશામા મારે શું કરવું એ કાંઈ સુગત નહતું ! મારા પરિચિત સ્નેહીઓને મારે શું કરવું એ સલાહ પુછી પણ વ્યર્થ ! કોઈ બે દિવસ આશ્રય આપવા પણ તૈયાર થયો નહિ ! આખરે એક અઠવાડિયું રહેવા દેવાની મજૂરી આપવા કોટવાલને અરજ કરી પણ તેને દયા આવવાને બદલે મારા કમનસીબે ઉલટો ગુસ્સો ચડ્યો અને તુરત ખાલી કરવા કહ્યું ! કોઈપણ રસ્તો નહિ રહેવાથી મારી તે અશ્વે વરસાવતી

૧૮. બાલયોગિની

વૃદ્ધ માતાને લઈને હું ઘર બહાર નીકળ્યો હાથ ! એ ભયાનક વેળાનું સ્મરણ થતા હજુ પણ મારા રોમાચ ખડા થાય છે, અને અશ્રુઓથી નેત્રો ભરાઈ આવે છે । ”

હસ્યુ સરદારની આખમાથી ખરેજ શ્રાવણ-ભાદરવો વરસી રહ્યો હતો જે જોઈને કેલ્યાણસીંહનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું । તેના નેત્રમા પણ અશ્રુ ચમકવા લાગ્યા । તે પોતાની આખો લુછતા ખાંધ્યો-“ અહા ! કેવો કઠીણ વખત ? પછી શું થયું ? ”

“ પછી શું થવાનું હતું ? મારી તે વૃદ્ધ માતા સાથે નિરાધાર બની બહાર રસ્તા ઉપર આવી ઉભો રહ્યો । હાથ ! એજ સૂર્ય પ્રકાશ ! એજ નક્ષો મડળ । અને એજ બાળુમાથી વહેતો ભાગીરથીનો તરંગમય જલપ્રવાહ । પરંતુ એ હંમેશાનો રમણીય દેખાવ મને અત્યંત ભીષણ અને શૂન્ય જેવો દેખાયો । જે બગલામા મારા બાપદાદા-પૂર્વજો આનંદથી રહેતા, જ્યાં મારી બાલ્યાવસ્થા રમત ગમતમા ગઈ, તેજ માડું રમણીય મકાન છોડી જતા માડું હૃદય ચીરાઈ ગયું । પણ ઉપાય શું ? મારી માતાનો હાથ પકડી હું ત્યાંથી આલતો થયો ”

“ ત્યાંથી પછી તમે કયા ગયા ? ”

“ કયા જઈ ? કેાઈ આશ્રયદાતા નહોતો, કેાઈ સ્નેહી-મિત્ર રહ્યો નહોતો, પિછાનવાળાઓની આશ્રય આપવા હિંમત થતી નહોતી તેથી ના ઇલાજ થઈ રસ્તે રસ્તે ભટકતો માતૃશ્રી સાથે ભીખ માગવા લાગ્યો । મુરશીદાબાદ છોડીને ગંગા કિનારે અમે નીકળ્યા । આપણે વેવાઈના આશ્રયે જવું એવો મારી માતાનો આગ્રહ હતો પણ મને એ વાત બિલકુલ પસંદ નહોતી કારણ મારા સસરા શ્રીમાન બગીરદાર । તેમના ઘેર આવી ભીખારી-દીન-નિરાશ્રીત દશામા જવાથી અપમાન થશે એવી મને ભીતી જણાતી હતી તોપણ ગમે ત્યાં જવાનું એટલે મારી માતાના સંતોષખાતર હું તે રસ્તે નીકળ્યો મારી માતૃશ્રીને પગે ચાલવાનો કે લિફ્ટાનું અનાજ ખાવાનો આ પહેલોજ

પ્રસંગ હોવાથી બે દિવસમાજ તે થાકીને લોથ થઈ ! તેનાથી એક ડગલુ પણ ચલાતુ નહતુ એટલે જ ગાકિનારે એક ગામની બહાર શકરનુ જીતુ દેવળ હતુ ત્યા જઈ અમે મુકામ કર્યો હું ગામમા જઈ કાચુ અનાજ માગી આણતો અને તે રાધીને ખવાય તેટલુ ખાતાં પરતુ હાય ! આટલા અલ્પ સુખનો ઉપભોગ લેવો મારા નસીબમા લખ્યો નહોતો મારા માતૃશ્રીને સખત તાવ લાગુ પડ્યો ! પણ દવાદારૂ માટે મારી પાસે એક રાતી પાઈ પણ ક્યા હતી ? આવી હું બદ દશામા એક અઠવાડીયા પછી મારી માતા આ જ જાળી જગતને છોડી ગઈ ! હાય મને એકલો બનાવી ચાલી ગઈ ! મે તેનુ મન્તક મારા ખોળામા લઈ ઘણુ કટપાત કર્યું, ઘણુ રડ્યો ! આખરે એ ગામમાના કેટલાક લોકોની મદદ વડે તેના પ્રેતને અગ્નિસસ્કાર કર્યો ! ”

કલ્યાણસીંહે વચ્ચમાજ કહ્યું—“ અહા ! માણસો ઉપર કેવો પ્રસંગ ગુજરે છે ? ”

“ આ દયાળુ નરદાર ! પ્રસંગ શુ ? પછી હું મારી સ્થિતિનો વિચાર કરવા લાગ્યો બહુજ થોડા અવકાશમા માફ કેવુ સ્થિત્ય તર થઈ ગયુ ? એ વિચારથી માથુ ભમવા લાગ્યુ ! મારા માબાપ, ઘરબાર, પૈસો ટકો બધુ નષ્ટ થઈને હું ભીખારી-જાગીરદાર તે ભીખ માગતો થયો ! પ્રભુનો મે કોઈપણ ગુણો નહિ કર્યા છતા તેણે મને અન્યાયથીજ આ શાસન કર્યું ! મે મારી અનુકુળતા હતી તે સમયમા ઘણાઓ ઉપર ઉપકાર કર્યા છતા, આ વખતે મને કોઈ આશ્રય આપવા પણ તૈયાર ન થયુ ! એ જગતની કૃતક્ષતા નહિ તો બીજુ શુ ? એવા વિચારોની પરપરાથી મને નવાબ ઉપર જગત ઉપર અને છેવટે પ્રભુ ઉપર પણ તિરસ્કાર આવ્યો ! મારા અત કરણમાનો શોક સમુજો નાશ પામ્યો કોઈથી માફ શરીર ધ્રુજવા લાગ્યુ, નેત્રો લાલ થયા, શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિ દીર્ઘ થઈ જગત ઉપર અને તેમા પણ વિશેષત પૈનાદારો ઉપર વેરના બદલારૂપ અગ્નિ વરસાવવો, એટલે તેમની પાસેનો પૈસો

હુટીને દીન-અનાથોને તે આપી દેવો એવો નિશ્ચય કરીને હું નીકળ્યો. ન્યાયી આગળ ચાલતા મને કેટલાએક યુવાન સાથીદારો મળ્યા અને તેમની મદદથી આ વાટપાડુનો ધંધો મેં શરૂ કર્યો ”

“ વાટપાડુના ધંધાથી-હુટ કરવાથી મળેલો પૈસો તમે કદાચ ગરીબોને આપી દેતા હશે, તેનાથી તેમનું દુઃખ પણ નિવારણ થતું હશે, પરંતુ તમારા હાથથી એ પાપકર્મ થાય છે એમ તમને નથી જણાતું શું ? ” કલ્યાણસીંહે શકા કરી

“ પાપ અને પુન્યનો સવાલજ મેં મારા મનમાંથી કાઢી નાખ્યો છે તેનો હું વિચારજ કરતો નથી હું જે કાંઈ કરૂં છું તે પાપ કે પુન્યને માટે કરતોજ નથી પણ ઘરખાર, અન્નવસ્ત્ર અગર આશરો નહિ હોતા કેવી દશા થાય છે ? તેનો અનુભવ મને સારી રીતે આવેલો હોવાથી તેવી કે.ઇ.ની દુર્દશા મારી નજરે પડે, એટલે પછી તેનું દુઃખ બની શકે તેટલું દૂર કર્યા વિના મારાથી રહેવાતું નથી ઉન્મત્ત બનેલા પૈસાદારોને મારા હાથથી શીક્ષા મળે અને નિરાધારોના દુઃખો થોડા ઘણાએ મારાથી કમી કરી શકાય, તો મને એક જાતનો બહુ આનંદ થાય છે. અને તેના માટેજ આ બધું હું કરૂં છું ”

“ પણ બધા ધનિકો ઉન્મત્ત હોય એવું કાંઈ બને ? ઉન્મત્ત ધનિકો સાથે કોઈ નિરપરાધી ભલા પૈસાદારોને તમારાથી કષ્ટ પહોંચતું હશે તેનું કેમ ? ”

“ એ ખરૂં પણ તેનો ખીજો ઉપાયજ નથી મારા પબ્દમા સપડાનારો શ્રીમાન ઉન્મત્ત છે કે નહીં છે ? એ એકદમ પહેલાજ મારા સમજવામા આવી જાય એવું સાધન મારી પાસે ન હોય ત્યાં મુધી એ બનવું મુશ્કેલ છે । ”

“ તો પછી આવો અનિશ્ચિત વામમાર્ગ-ત્રાણ ભરેલો સ્વી-કારવા કરતા તમારી માતૃશ્રીની આજ્ઞા પ્રમાણે સસરાને ઘેર તમો કેમ ગયા નહિ ? તમારૂં શ્વશુરગૃહ કયે ગામ છે ? ”

“ ગોષ્ઠવિહારના રાજા ગોપીકૃષ્ણરાય તે મારા સસરા થાય તેમની પુત્રી કલ્યાણકુમારી તે મારી પત્ની મારા લગ્ન થયાને સાત વર્ષ થયા, પણ લગ્ન પછી એકે વખત હું ગોષ્ઠવિહારમાં ગયો નથી મારી સ્ત્રીને અને મારો કોઈ દિવસ મેળાપ સરખોએ થયો નથી હવે તો હું આવી રીતે નિરાશ્રિત ભીખારી બન્યો છું ! આવી સ્થિતિમાં ગોષ્ઠવિહારના રાજાના ઘેર જવું એ શરમ ભરેલું ન ગણાય કે ? હું આવા વેશમાં ત્યા જઈ તો મારા શ્રીમાન સસરા અને સુશિક્ષિત સ્ત્રી મને ઓળખે પણ નહિ ! ત્યારે બાણી ભેંધ અપમાન પામવા જવું તેમાં અર્થ શું ? ”

હુટારાના સરદારનું એ કહેવું સાંભળી કલ્યાણસીંહ એકદમ ચકિત થતા સ્તબ્ધ બન્યો તેનો કંઠ ભરાઈ આવ્યો બોલવા જતા થોડી-વાર તેના મોઢામાંથી એક શબ્દ સરખોએ નીકળ્યો ન હતો એટલુંજ નહિ પણ એ હુટારા તરફ ઉંચી નજર કરી બેવાતું એ ન હતું

કેટલીકવારે કલ્યાણસીંહે રૂઢ સ્વરે કહ્યું—“ ત્યારે તમે તમારી વહુ કે સસરાને ઓળખી શકો ખરા કે ? ”

“ રાજા ગોપીકૃષ્ણરાયને તો જરૂર ઓળખું, પણ કલ્યાણ-કુમારીને વિવાહ વખતે એકાદ બેવાર લજ્જથી ચોર-દૃષ્ટિએ નહિ જેવી ભેંએલ તેથી તેના માટે એકસ કહી શકાય નહિ ”

“ તમે ગોષ્ઠવિહાર ગયા હોત, તો તમારા સસરાએ—નહિ તો તમારી સ્ત્રીએ શું તમારી ખબર અતર લીધી ન હોત ? ”

“ મારી આવી હુઈશામાં તેણે મારો સત્કાર કર્યો હોત એવું મને જણાયું નહિ કારણ તે ભણેલી અને ડાહી, ત્યારે હું અભણ—મૂર્ખ ! તે રાજમંદિરમાં વિલાસ ભોગવતી રાજકન્યા, ત્યારે હું રણવગડે રખડતો—ભટકતો ભીખારી ! તે કોમળ લાવણ્યલતિકા, ત્યારે હું કઠોર અને કૂર રાક્ષસ ! આવી રીતે તેનામાં અને મારામાં અવની અને આકાશનું અતર ! ત્યારે મારા માટે તેના અત કરણમાં પ્રેમ કે આદરભાવ પ્રગટવો બીલકુલ અશક્ય જ ! ”

કલ્યાણસીંહના નેત્ર અશ્રુ સયોગથી પાછા ચમકવા લાગ્યા તે ગદ્ગદિત સ્વરે બોલ્યો—“ મહાશય ! એ આપની માન્યતામા મ્હોટી ભૂલ છે આર્ય સ્ત્રિઓને પતિ એજ પરમ દૈવત છે ! પતિ એજ આ ભવ અને પરભવનું સુખસાધન ! પતિ એજ પરમાર્થ ! ખરી આર્યમહિલા પોતાના પતિમાના દોષો પોતાના પ્રેમાળ વર્તનથી દૂર કરવાને સર્વદા પ્રયત્નો કરશે પતિ ગમે તેવો હોય તો પણ તેનો તિરસ્કાર કરવાની કલ્પના સાધવિ પત્નીના સ્વપ્નમા પણ કોઈ દિવસ આવશે નહિ ! આપ આ નીચ ધ ધો છોડીને ગોષ્ઠવિહાર જશો તો માફ કરેલુ ખરૂં છે એનો આપને અનુભવ થશે ”

“ આપના હાથમાથી જીવતો છુટયા પછીનો એ વિચારને ?” તે હુટારાના સરદારે સ્મિતપૂર્વક કહ્યું

“ હવે આપને મારાથી જરાપણ ભીંતી રાખવાનુ કારણ નથી આપે આપેલ પરિચય ઉપરથી આપ અમારા નજીકના કુટુંબી છો પ્રભુની જ કૃપા ! તેથી જ આજે સગોત્રી માણસની હત્યામાથી હું અને મારા સિપાઇઓ બચવા પામ્યા ! ”

“ એટલે ? ” તે સરદાર ચકિત થતા બોલ્યો—“ શુ આપ ગોપીકૃષ્ણરાયના સગા છો ? આ નૌકાઓ કોની ? અને આ તરફ ક્યા બાય છે ? ”

કલ્યાણસીંહ અચકાતા અચકાતા બોલ્યો—“ હા બાણે કે ગોપીકૃષ્ણરાય મારા મામા થાય છે નવાબના હુકમથી તે સુર-શીદાબાદ ગયા છે, અને હું ખડણીની રકમની રહેઠી બાકી લઈને તે તરફ જ જઈ છું આ રકમ તેમને વખતસર પહોંચે નહિ તો તેના ઉપર ભય કર અત્યાચાર ગુજરશે ! ”

“ અરેરે ! ” દ્રશ્ય સરદાર ખિન્ન થતા બોલ્યો—“ આજે મારા હાથથી આ કેટલો ગજબ થાત ? પ્રભુએ આજે મને વિજય ન મળવા દઈ મોટો ઉપકાર કર્યો ! આપના ઉપદેશથી આજે મારી

આખ ઉઘડી, હવે પછી આવા અન્યાયનુ પાપકર્મ મારા હાથથી કદી પણ થશે નહિ. મેં આ નીચ ધંધો હવે આજથી બિલકુલ છોડી દીધો હરિ ! હરિ ! કેવો બનાવ ? ”

‘ તો પછી હવે તમે ગોષ્ટવિહાર તરફ જશો ને ? હું આપની સાથે એક માણસ આપુ ” કલ્યાણસીંહ કહ્યું

“ નહિ નહિ હું એકલો જઈશ નહિ આપની સાથે મને મુરશીદાબાદ લઈ જાઓ અહા ! જગતમા આજ મુઘી માફ કેાઈ નથી એવી જે મારી સમજ હતી તે આજે એકદમ નષ્ટ થઈ આપના થોડા સહવાસથીજ આપ મારા આત્મીય સ્વજન છો-કોઈ અગનાજ છો એમ હવે મને થાય છે આ સર્વ જગત મને કુટુંબીની માફક જણાય છે સત્સંગનો પ્રભાવ અગ્રાધ છે ”

“ તમારૂં અત કરણ શુદ્ધ થયેલું જોઈને મને અત્યાનંદ થાય છે. પરંતુ આપને મારાથી મુરશીદાબાદ લઈ જવાશે નહિ, એમ જણાવતા મને ખેદ થાય છે કેમકે ત્યાં અમારા કેટલા દિવસ ભાગશે તે નક્કી નથી. અને જ્યાં તમારી આટલી વિટબણા થઈ તે સ્થળે ફરીને જવું એ તમને ગમશે પણ નહિ ! ”

“ તો પછી આપને યોગ્ય લાગે તેમ કરો. પણ હું એકલો ગોષ્ટવિહાર જઈશ નહિ ફાવે તો મને આપની નૌકા ઉપરજ રાખો ”

કલ્યાણસીંહ કેટલીકવાર વિચાર કરીને કહ્યું-“ તમે હાલ અહીયાજ ઉતરીને તમારા સ્થાને જાઓ હવે ચોરી લુટફાટ વીગેરે પાપકર્મો નહિ કરો એવી મારી ખાત્રી છે તોપણ અનાથ ગરીબોને મદદ આપવાનો આપનો વ્યવસાય ચાલુ રાખશો અને આપના સાથીદારોને પણ સારે રસ્તે ચડાવશો ”

“ આપનું ફરમાન હું માથે ચડાવું છું માફ શુદ્ધ જીવન મેં આપના ચરણે અર્પણ કર્યું છે તેના પર મારો જરાપણ અધિકાર નથી. આપની આજ્ઞા પ્રમાણે ગરીબોની સેવા કરવામા હું તથા મારા સાથીદારો અમારૂં જીવન ગાળીશું આપ પાછા વળો ત્યારે

૨૪. બાલયોગિની

મને ગોષ્ઠવિહાર સાથે લેતા જશો જે સ્થળે આપની નૌકા ઉપર અમે છાપો માર્યો, તેજ ઠેકાણે ગગાકિનારે અમારૂં રહેઠાણ છે ત્યાં કાલીમાતાનું એક પ્રાચીન મંદિર છે તે ઉપરથી એ જગાને અમે કાલીપૂર એવું નામ આપ્યું છે તે ઠેકાણે કાલીમાતાના મંદિરમાં હું આપની રાહ જોતો રહીશ ”

“ બહુ સારૂં પાછો ફરીશ ત્યારે હું આપને સાથે તેડતો જઈશ ”

કલ્યાણસીંહના કહેવા પ્રમાણે બલાસીએ નૌકા ગગાકિનારે આણી અને તે બુટારાઓ તથા તેના સરદારને છુટા કરી નીચે ઉતારી દેવામાં આવ્યા અરસપરસ રબલ લીધા બાદ તે બુટારો અને તેના સાથીદારો જ ગલમાં ચાલતા થયા, અને કલ્યાણસીંહની બન્ને નૌકાઓ સુરશીદાબાદ તરફ ચાલતી થઈ પકડાએલ ધાડપાડુએ ને શીક્ષા કર્યા વિના છેડી દીધા માટે કલ્યાણસીંહના સિપાઈઓને બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યું અને પોતાના માલિકને વધારે પડતા દયાળુપણા માટે તેમને જરા ખેદ પણ થયો પણ બુટારાનો સરદાર તે અન્ય કોઈ નહિ પણ ગોપીકૃષ્ણરાયના જમાઈ નિલકંઠરાય છે, એવું રઘુવીરસીંહના કહેવાથી જ્યારે તેમના બાણવામાં આવ્યું ત્યારે તેમને શાન્તિ થઈ

ઉપાધ્યાય શિરોમણી ઠાકોરને જ્યારે આ હકીકત જણાવવામાં આવી ત્યારે તેમને બહુ આનંદ થયો અને તે બુદ્ધાએ કલ્યાણસીંહની હસતા હસતા કાંઈક મીઠી મજાક પણ કરી ।

કુમાર નીલકંઠરાયની અણધારી મુલાકાતથી અને પરિચયથી કલ્યાણસીંહને જે અત્યાનંદ થયો તેનું કારણ શિરોમણી ઠાકોર અને તેના પોતાના સિવાય અન્ય કોઈને પણ સમજવું શક્ય ન હતું

પરિચ્છેદ ત્રીજો

અ પા કૂ લવાળી

હજો જગ લાખનું બેણું, ન કોડી કોષ્ટી દેવી,
કરજના રગરાજોથી, લડે ગરીબાઇને સહેવી-
ન દેવાદાગને મહેલે, ગરિબના ઝુપડે સુખ જ,
ફિકર ચિતા તણ ફરતા, સદાયે ઉજળું સુખ એ-
રાય કે રક સરવેએ, ક્યુ સચીત ભેગવવું
બેણી દેણી પ્રમાણેનું સુખ ને કુખ સહુ સહેવું-

પ્રભાતના રમણીય સમયે કલ્યાણસીંહની બન્ને નૌકાઓ
સુરશીદાબાદથી એક ગાઉ દૂર આવેલ ગંગાકિનારાના
એક ગામડા પાસે આવી પહોચી ત્યાં દિશાજગલ વગેરે પ્રાત વિધિ
આટોપીને પછી આગળ જવાનો કલ્યાણસીંહ અને શિરોમણી
ઠાકોરનો વિચાર થયો. તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે ખલાસીઓએ નૌકા
ઠાઠા પાસે લાવી એકબીજાને સાકળીને કિનારા ઉપરના વૃક્ષોને
નાગળી દીધી બધું મડળ નીચે ઉતર્યું શિરોમણી મહાશય
સધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરવા માટે ગંગા કિનારે બાજૂના ઘાટ ઉપર
ગયા જ્યારે કલ્યાણસીંહ પણ સૃષ્ટિ સૌહાર્યનું અવલોકન કરતો
ફરવા લાગ્યો.

ઉદયાચલ ઉપર આવનારા સવિતાનારાયણના આરક્ત કિરણોથી
દિશાઓ પ્રકાશમાન થઇ ગંગાકિનારા ઉપરની રમ્ય વૃક્ષરાજમાથી
અસખ્ય પક્ષીગણ પોતાના કિલ-કિલ એવા સુમધુર શબ્દ વડે
સૂર્યદેવ અને પુણ્ય પાવની ભાગીરથીના પવિત્ર સ્તોત્રો ગાવા
લાગ્યા નવવિકસિત વનપુષ્પોનો મધુર પરિમલ મદ સમીરણથી
દશ દિશાઓ તરફ ખેચાઇ જતો હતો બાજૂના ગામડાઓના
ઉઘોગી સ્ત્રી પુરુષો ન્હાવાને માટે ઘાટ ઉપર આવતાં હતા આ
સઘળી સૃષ્ટિ શોભાના નિરિક્ષણથી કલ્યાણસીંહના મનને અપૂર્વ
આનંદ થયો.

૨૬. બાલચોગિની

એટલામા એક મ્યાનો ગંગા કિનારે એક વૃક્ષ નીચે આવી ઉતર્યો તેને ઉચકનારા લોઇએ મ્યાનો નીચે ઉતારીને થોડે દૂર એક ઝાડ નીચે ખેસીને તમાકુની ચલમો કુકવા લાગ્યા મ્યાના સાથેનો સવાર નીચે ઉતરી લગભગ હથમા પકડી મ્યાના પાસે આવી ઉભો રહ્યો મ્યાનને નીચે ઉતારતી વખતે લાગેલા આચકથી અદરનો સુતેલો પ્રાંઠ આદમી જાગીને ખેડો થયો અને ખગાસુ ખાતા તે બાલ્યો—“ કેમરે ! અહીયા કેમ ઉતર્યો ! ”

થોડે સ્વારે અદખથી કહ્યું—“ આપના ફરમાવ્યા મુજબ આ સુવર્ણઘાટ આવ્યો એટલે ”

“ એમકે ? ” આટલું બોલતા તે મ્યાનામાથી ખહાર નીકળ્યો અને લોટો લઈ તે ઘાટ તરફ ગયો તેની સાથેનો માણસ પણ પાસેના એક ઝાડ સાથે થોડો બાધીને તે વૃદ્ધની સાથે ગયો.

લોઈ લોકો જે ઝાડ નીચે તમાકુ પીતા બેઠા હતા ત્યાં કલ્યાણસીંહ ફરતો ફરતો આવી ચડ્યો તેને જોઈને તે લોઈ લોકો અદખથી ઉઠી ઉભા થયા કલ્યાણસીંહનો દરબારી ઠાઠનો પોશાક, તેનો સતેજ ચહેરો, અને પાણિદાર નેત્રો જોઈને એ કોઈપણ રાજ કુમાર હોવો જોઈએ એમ તેમને લાગવાથી તેમણે નમીને સલામ ભરી

કલ્યાણસીંહે જરા હસીને મીઠા સ્વરે કહ્યું—“ ચલાવો તમે તમારો ઉદ્યોગ મને જોઈને ઉભા કેમ થયા ? હું કાંઈ તમારો માલેક નથી ”

“ નહિ નહિ નામદાર ! આપના જેવા મોટા અમીરો સઘળા અમારા માલેક-ધણી ! ”

“એ ઠીક પણ આ મ્યાનામા કોણ છે ?” કલ્યાણસીંહે પૂછ્યું

“ તે કૃષ્ણનગરના રાજાના દિવાન છે ખડણીની બાકી માટે કૃષ્ણનગરના રાજાને મુરશીદાબાદ લઈ જવામા આવ્યા છે તેમને રકમ પહોંચાડવાને તે જાય છે તેમની સાથેના થોડેસ્વાર છે તે તેમના નાયબ કારભારી છે. ”

“ ઠીક પણ તમારા પીવાના કામમા અડચણ શા માટે જોઈએ ? ” એમ કહી કુત્યાણુસીંહ જ્યાં ચાનો ઉતારવામા આવ્યો હતો ત્યાં ગયો એટલામા તે દિવાન અને નાયબ કારભારી બન્ને ગંગા કિનારાના ઘાટ ઉપરથી પાછા આવ્યા જ્યારે તે બન્ને વચ્ચેનું ચાલેલું ભાષણ કુત્યાણુસીંહ સાંભળવા લાગ્યો.

દિવાને કહ્યું—“ શુ કહેવું તમને ? મહારાજા અહીં રૈઝાખાનની કેદમા કષ્ટ અને દુ ખો ભોગવતા પડ્યા છે હવું એક લાખ રકમ ખડણીની બાકી ભરવાની છે જેમા હું ફક્ત દશ જ હજાર લઈ જઈ છું અને તમે ફક્ત પાચ હજાર લઈ આવ્યા ! આટલાથી શુ થવાનું ? આમાથી અર્ધ રકમ તો નવાબ તરફથી થતા અત્યાચારો બધ પાડવાને રૈઝાખાનને સલામી દાખલ ભરવી પડશે ! એટલે આમ થવાથી પુરતી રકમ ભરપાઈ શી રીતે થવાની ? બુઝ્યો આ વખતે ન્યાય-અન્યાય, ધર્મ-અધર્મ અગર તો વસ્તીની સગવડ કે અગવડ જોતા ખેસવાનું નથી ગમે તે રસ્તેથી રકમ ભેળી કરીને મહારાજાની મુક્તતા કરવી એ જ જરૂરનું છે ”

“ શુ કહું સાહેબ ? આટલી રકમ ભેળી કરવાને પ્રબલ ઉપર મારે કેટલો ત્રાસ વરતાવવો પડ્યો છે ! તે મારી મને જ ખબર ! આપના તો તે સાંભળીને રોમાન્ચ જ ખડા થશે ! ” કારભારીએ કહ્યું

“ તે બધું ખરૂં પણ મહારાજાના રક્ષણ માટે-તેમના છુટકારા માટે-આપણે કઠોર અ ત કરણ કયાં વિના ઉપાય નથી. ”

“ પણ સાહેબ ! હવે તો પૈસાની વસુલાત માટે લોકાની મા-બહેન અને વહુ દિકરીઓને વેચાવવી પડશે ! ”

“ એ કાઈ સંભળાય તેમ નથી ? પણ શુ કરીએ ? ચાલો હવે વળો પાછા હું બધી રકમ લઈ મુરશીદાબાદ જઈ છું તમે બને તેટલી રકમ ભેળી કરીને મોકલવા ગોઠવણ કરશો તો જ મહારાજાનો બચાવ થશે ”

“ દિવાન સાહેબની રબ લઈ નાયબ કારભારી ઘોડાપર સ્વાર

૨૯. બાલયોગિની

થઈ ચાલતો થયો તેમની વચ્ચેનું બાપણ સાલણી કલ્યાણસીંહનું અત કરણ બહુ જ ઉદ્વિગ્ન થયું “હરી ! હરી ! કેવો આ બગ દેશનો વખત ? ” આવા ઉદ્વિગ્ન આપોઆપ તેના મોઢામાંથી બહાર પડ્યા

આ શબ્દો સાલણી દિવાનજીએ તેના તરફ જોયું તેનો ઉચ્ચ બતનો પોશાક અને સુંદર પણ પાણીદાર ચહેરો જોઈ દિવાનજીને વિશ્વાસ પૂર્ણ આશ્ચર્ય લાગ્યું તે કલ્યાણસીંહની પાસે આવીને ધીમે સ્વરે બોલ્યા—“ શાણા યુવાન ! તું કોણ છે ? કયા બંધ છે ? ”

“ સાહેબ ! મારું નામ કલ્યાણસીંહ હું ગોષ્ઠવિહારથી આવ્યો અને સુરશીદાબાદ જઉં છું ”

“ શું સુરશીદાબાદ જવું છે ? શા માટે ? ”

“ ગોષ્ઠવિહારના રાજા ગોપીકૃષ્ણરાય, ખડણીની બાકીની વસુલાત માટે ત્યાં નજરકેદ છે હું થોડી રકમ લેણી કરી લઈ જઉં છું તે ભરીને તેમને છોડાવવાની તજવીજ કરવાની છે પેલા ઝાડ નીચે બાંધેલી નૌકાઓ મારી છે

“ અરેરે ! ” દિવાનજી હું ખી સ્વરે બોલ્યા—“ ત્યારે ગોપી-કૃષ્ણરાય પણ સકંટમાં સપડાયા છે કા ? કલ્યાણસીંહ ! બગદેશના રાજાઓ અને જાગીરદારો ઉપર હાલ સુરશીદાબાદમાં રાક્ષસી અત્યાચારો ગુજરે છે, તેની તને કલ્પના પણ નહિ હોય ! અત્યાચારમાંથી જીવતા છુટી આવે તો એ પુનર્જન્મ જ ! તમે વહેલા સુરશીદાબાદ પહોંચો તેટલું સારું ખડણીની સઘળી બાકી ભરી ન શકાય તોપણ હરકત નહિ થોડી ઘણી રકમ એ રાક્ષસના મોઢા ઉપર મારવી એટલે તેનો જઠરાગ્નિ શાત થશે અને થોડા દિવસ વધારે મુદત આપશે ”

થોડીવાર અશત ભૂલાઈ ગયેલી મહાન ચિંતા કલ્યાણસીંહના અત કરણમાં પાછી જાગત થઈ તેના નેત્ર અશ્રુ પ્રપૂરિત થયા ! પણ તેમાં એક વિશેષ પ્રકારની અમક જણાવા લાગી તેણે રૂઢાતા

સ્વરે દિવાનજીને કહ્યું- “ સાહેબ ! હું સુરશીદાબાદ ગયો નથી, ત્યાં હું કેઈને ઓળખતો નથી નવાબ સાહેબના દરબારની ખબર નથી, ત્યાં મળવું કેને ? નજરાનો આપવો કેને ? કેની મારફત દરબારમાં દાખલ થવું ? રાજ સાહેબને છોડાવવા શુ શુ કરવું તે આપ મને કહેશો તો ઉપકાર થશે ”

“ ઘણી પુશીથી હું બધું કહીશ ચિતા નહિ કરો પણ અત્યારે વાતો કરવા અહીં વખત નથી હું પણ સુરશીદાબાદ જઈ છું તારૂં અને મારૂં બન્નેનું કામ એકજ છે ત્યાં સદર ઘાટ ઉપર કૃષ્ણનગરના રાજના બગલે આવજો એટલે મારો મેળાપ થશે પછી આપણે આગળનો વિચાર કરીશું ”

એટલામાં દિવાનજીના માણસે નૌકા તૈયાર કરેલ હોવાના ખબર આપ્યા એટલે દિવાનજી તેમાં બેઠા કલ્યાણસીંહ તેમની રબા લઈ પોતાની નૌકા તરફ આવ્યો અને દિવાનજીની નૌકા સુરશીદાબાદ તરફ રવાના થઈ

તુરતમાજ શિરોમણી ઠાકોર પોતાનું નિત્યકર્મ આટોપીને ત્યાં આવ્યા કલ્યાણસીંહ તેને કૃષ્ણનગરના દિવાનનો મેળાપ થયાની અને થયેલ વાતચીતની હકીકત કહી પછી બન્નેએ નિકળવાની તૈયારી કરી અને તેઓ સુરશીદાબાદ તરફ નૌકાઓમાં બેસી રવાના થયા

મધ્યાહ્ન સમયે કલ્યાણસીંહની નૌકાઓ સુરશીદાબાદના ઘાટ ઉપર આવી દાખલ થઈ કલ્યાણસીંહ અને શિરોમણી ઠાકોર નીચે ઉતર્યા ઠાકોર આ પહેલા એક વાર ગોપીકૃષ્ણરાય સાથે સુરશીદાબાદ આવ્યા હતા તેમને ગોપીવિહારના રાજમહેલની ખબર હતી નૌકામાંનો સઘળો સામાન નોકરોને લઈ આવવાની તાકીદ આપી કલ્યાણસીંહ, ઠાકોર મહાશયની સાથે બગલે ચાલતો થયો

નવાબ સુરશીદકુલીખાને સુરશીદાબાદ શહેર નવું વસાવ્યું ત્યારે બાદશાહના હુકમ ઉપરથી બગાલના સઘળા સસ્થાનિકોએ ત્યાં પોતપોતાનો એકેક બગલો બાધવો એમ ઠરવાથી ત્યાં તે પ્રમાણે બધાવવામાં આવ્યા હતા અને તેમાં જરૂર બેઠતા નોકરો

૩૦. બાલસૌમિની

અને એક વહિવટદાર રાખવામાં આવતો. તેને વકીલ કહેતા જમીનદારો સાથેનું ચાલતું સઘળું સરકારી કામ તેની મારફત લેવામાં આવતું.

બગલે આવતાની સાથે કલ્યાણસીંહને ખબર પડી કે ગોપી-કૃષ્ણરાય આટલા દિવસ સુધી તો મહમદરૈઝાખાનની દેખરેખ નીચે ગોષ્ઠવિહારના બગલામાં જ હતા. પરંતુ બે દિવસ અગાઉ તેમને રૈઝાખાનના હુકમથી જેલમાં લઈ જવામાં આવ્યા છે. આ ભીષણ ખબરથી કલ્યાણસીંહ સ્તબ્ધ બની ગયો. આગળ શું કરવું એ તેને સુઝતું ન હતું. જેલમાંના થતા અત્યાચારોની તેણે સાબળેલ હકીકતનું ભીતી ભર્યું સ્વરૂપ મૂર્તિમાન તેની નજર આગળ ખડું થયું. રાજની મુલાકાત લેવાને અને તેમની જેલમાંથી મુક્તતા કરવાને શું ઉપાયો લેવા એની તજવીજ કરવાને કલ્યાણસીંહને વકીલને બોલાવવા માણસ મોકલ્યું.

થોડીવારે વકીલ આવીને દિવાનખાનામાં દાખલ થયો. અને તે કલ્યાણસીંહને પ્રશ્નમાં કરી અદબથી ઉભો રહ્યો. તેના તરફ ખિન્ન નજરે જઈ કલ્યાણસીંહ બોલ્યો—“વકીલ સાહેબ ! મહારાજને જેલમાં લઈ ગયા છે એવું મેં સાંભળ્યું છે તેમનો મેળાપ શી રીતે થશે ? તેમની મુલાકાત શી રીતે થશે એ વિષે તમે કાંઈ વિચાર કર્યો છે ?

“નામદાર ! રૈઝાખાન પાસે કાંઈ ઉપાય ચાલતો નથી કેમકે ખડણીની બાકીની ભરપાઈ થયા વિના તે કાંઈ જ સાબળતા નથી રકમની કાંઈ તજવીજ થઈ છે કે ?”

“હા બની તેટલી રકમ લેખી કરીને લાવ્યો છું પણ તેટલેથી ખડણીની બાકી પતી રહે તેમ નથી.”

“ત્યારે તો એક પૈસો બાકી રહેશે તોપણ રૈઝાખાન, મહારાજને છોડશે નહિ.”

કલ્યાણસીંહ પૂછ્યું—“તેને કાંઈ નજરાનો આપીએ તો કામ નહીં થાય કે ?”

“ ના સાહેબ ખાલી નજરાણાથી રેઝાખાન રીઝે તેમ નથી. ખડણીની થોડી ઘણી રકમ આપીને પછી કાંઈ નજરાનો આપીએ તો કાંઈક આશા ખરી ”

“ ધારો કે કદાચ તેમ કરીએ તો તો પછી મહારાજને છોડે ખરાને ? ”

“ નાજી ખાકીની પૂરી ભરપાઈ થયા વિના છુટકારાની તો વાત જ ન પૂછે ! માત્ર તેનાથી થોડી મુદત તેમનાપર થતા અત્યાચારો બંધ રહે ખરા ”

આશ્ચર્યચકિત થતા કલ્યાણસીંહિ પૂછ્યું—“ શુ નજરાનાનો એટલો જ ઉપયોગ ? ”

“ હાજી હવે તો તેમજ ખાકી જ્યાસુધી મહારાજ આપણા બગલામાં જ અટકાયતમાં હતા ત્યાસુધી જો કાંઈ નજરાનો પહોંચ્યો હોત તો થોડી ઘણી ખડણીની રકમથી ચાલત એટલે તેમને જોલમાં જવું પડત નહિ પરંતુ હવે તો પૂરી રકમ ચુકતે થયા વિના મુક્ત થવાની આશા નથી ! ”

કલ્યાણસીંહનું અતઃકરણ દુખિત થયું ! તેના મોઢામાંથી લાખો નિશ્વાસ બહાર નીકળી ગયો ! આખમાં અશ્રુ આવી ગયા કેટલીક વારસુધી વિચાર કરીને તે બોલ્યો—“ વકીલ સાહેબ ! મહારાજના કષ્ટ કમી થાય તેટલા કરવા એ અવશ્યનું કામ છે માટે અમે આણેલી રકમમાંથી કાંઈક ખડણીમાં અને કાંઈક નજરાના હાખલ રેઝાખાનને પહોંચાડવી, એ તો ઠીક, પણ તેમાં નજરાનાની કેટલી રકમ આપવી જોઈએ ? ”

“ એનું કાંઈ પ્રમાણ નથી. તોપણ રેઝાખાન સાહેબ હસ હજાર કરતા ઓછી રકમ નજરાનાની કોઈ કિંવસ સ્વીકારતા નથી. ”

“ શુ કહો છો ? હસ હજાર—નજરાનો ? ” કલ્યાણસીંહિ ચકિત થતા પુછ્યું તે વકીલના મોઢા તરફ જોતોજ રહ્યો. “ અહા ! જે રાજાઓને પૈસા નહિ ભરી શકવાથી કેદમાં રાખવામાં આવ્યા

૩૨. બાલયોગિની.

છે, જેમને પૈસાની વસુલાત માટે- પશુઓને રીબાવવામાં આવે તેવા અત્યાચારો સહન કરવા પડે છે, તેઓની પાસેથી આવી નજ-રાણાની જખરી રકમ કઠાવવામાં આવે એ શુ યોગ્ય છે ? અરેરે ! ઓ દેવીભવાની ! તારી લીલા વિચિત્ર છે । ’

“ નામવર ! આપ કદાચ ગોષ્ઠવિહારના યુવરાજ નહિ હો, તોપણ મહારાજના કોઈ અગતના આત્મય તો જરૂરથી હો અને તેથીજ મહારાજ સાહેબને માટે આપને આટલી બધી ચિંતા થાય છે જેથી આપ અમારા માલિકજ છે! આપને મારી નમ્ર વિનંતિ છે કે આ મુસલમાની રાજ છે અહીં ન્યાય અને અન્યાય તે શુ ? આપનો સ્વભાવ ન્યાયપ્રિય અને ક્ષત્રિય સરખો બુદ્ધિસાહાર છે, તેથી આપને રીસ ચડે એ સ્વાભાવિક છે પણ એ મનોવિકાર અહીં બહાર જરાપણ બતાવશો નહિ જો આપના આ વિચાર બીજા કોઈના સાંભળવામાં આવે તો બહુજ હેરાનગતી થાય ! માટે અહીં સંભાળથી રહેવાનું છે સ્પષ્ટ કહેવું પડ્યું તે માટે ક્ષમા કરશો ”

“ વૃદ્ધ વકીલજી ! તમારૂં કહેવું ખરૂં છે પણ હવે રૈઝાબાન પાસે જઈને તમે બધી ગોઠવણ કરો ”

“ આજનો વખત તો ગયો રૈઝાબાન રોજ સવારે દરબારમાં આવે છે અને તે વખતે બધા કામો તપાસે છે ત્યારપછીનો વખત તે વિચાર કરવામાં ગુબરે છે એટલે હવે આવતી કાલે તજવીજ કરી શકાશે ”

“ ભલે ” કહી કુટ્યાણુસીંહ વકીલને રજા આપી અને પછી શુ ગોઠવણ કરવી એ વિચારમાં તેણે સઘળો દિવસ કાઢ્યો

સંધ્યા વખતે કુટ્યાણુસીંહ પોતાના દરબારી પોશાકમાં સજ્જ થઈને એકલો બગલામાથી બહાર નીકળ્યો તેના માથા પર બાધેલ રેશમી જરિયાની સાફો, અગમ લાખો અગરખો, બરાબર અપોચપ પહેરેલી સુરવાલ, પગમાં દિલ્લીશાહી બેડા અને હાથમાંની સોટી એ સઘળું તેની સુહરતામાં વધારો કરતું હતું.

સંધ્યા સમયના અસ્ત પામતા સવિતાપતિના સોનેરી કિરણો સુરશીઠાબાદના ઉચ્ચ મહાલયો અને વૃક્ષો ઉપર ચમકતા હતાં. ગંગાપ્રવાહ ઉપરથી શીતળ પવન વહેતો હતો, શહેરના રસ્તાઓ સ્વચ્છ હતા. શ્રીમાનો અને અમીર ઉમરાવોની મહેલાતો આગળના બગીચાઓમાંના નવવિકસિત રાત્રિગાદિ સુવાસિત પુષ્પોની મધુર સુગંધ ચોમેર પ્રસરી રહી હતી. નીલ આકાશમાં એકબીજા બ્રમણ કરતા હતા. ચેનબાણ લોગવતા લક્ષ્મીપુત્રો સહેલ કરવાને બહાર નીકળ્યા હતા, બ્યારે બિચારા ગરીબ ખેડુતો આખો દિવસ જમણા અને તડકામાં કામ કરીને થાકી લેથ થયેલા વિગ્રાસિ અર્થે પોતાના ઝુપડાઓ તરફ આવતા હતા. દરબારગઢના ઉંચા નગારખાનામાં વાગતા ચોધડીઆનો ગભીર ધ્વનિ નવાણી અખલધું પ્રત્યેકને સ્મરણ કરાવતો હતો. બબરમાં વેપારની પણ ઉચ્છ્રમાચ્છ્ર ઘણી આલી રહી હતી.

ઉપરોક્ત શહેરમાં ચોમેર ઉમંગ અને ચચળતા જણાતી હતી, ત્યારે કલ્યાણસીંહનું અતઃકરણ ખિન્નતા અને સ્તબ્ધતાથી વ્યાપ્ત હતું! આટલું બધું વિસ્તીર્ણ અને પ્રવૃત્તિમય શહેર જતાં તે સુરશીઠાબાદ કલ્યાણસીંહને શૂન્યવત્ જણાતું હતું !

સહરઘાટ ઉપરના કૃષ્ણનગરના રાજાના બાગે જઈને દિલ્લત સાહેબને મળી તેમની પણ સલાહ લેવાના વિચારથી કલ્યાણસીંહ પોતાના બગલેથી નીકળ્યો હતો. પરંતુ સહરઘાટ કમા છે તેની તેને ખબર ન હતી. તો પણ ગંગાકિનારા ઉપર કોઈ જગાએ હશે એવા અનુમાનથી તે ગંગાપ્રવાહને અનુસરતા રસ્તેથી નીકળ્યો. સંધ્યા વખતે આ રસ્તા ઉપર ચેનબાણની, રમતમચતની પરચુરણ સામાનની ચીજોનો બબર ભરાતો હતો. જેથી ત્યાં માણસોની ગીરદી પુષ્કળ થતી કોઈ નવરો માણસ મળશે અને તેને કૃષ્ણ-નગરના રાજમહેલના ઠેકાણાતી ખબર પૂછીશું એવો કલ્યાણસીંહનો વિચાર હતો. પણ તે જેના જેના તરફ આશાભરી નજરે ભેતો તે સઘળા પોતપોતાના ઉદ્યોગમાં નબ્બા રહેલા ભેવામાં આવતા

૩૪. જાનવૈગિની

તેથી તે નિરાશ થતો. ઘણો વખત એમ જ ગયો. રાત્રી થતાં જ્યાં ત્યાં દિવા પ્રગટાયા. પણ કોઇ નવરો માણસ કલ્યાણસીંહને મળ્યો નહિ અને તેથી તેને બેઘંતા ઠંકાણાનો પત્તો પણ લાગ્યો નહિ !

તે વિચારમા ને વિચારમા આગળ જતો હતો ત્યાં તેની પાસે એક યુદ્ધી માલણ આવીને બોલી- “ શેઠજી ! કૂલોનો હાર લેશો કે ? ઘણા ઉમદા સુગંધિ પુષ્પો ગુથ્યાં છે. ”

કલ્યાણસીંહને કૂલોના હારની જરૂર ન હતી, કેમકે કૂલોનો આનંદ લૂટવા જેવી સ્થિતિમા અત્યારે તેનું અંત કરણુ ન હતું ! તે પણ પોતાની ધારેલી ધારણા સિદ્ધ કરવાને આ વાતચીતનો પ્રસંગ ઉપયોગી થશે એમ જાણીને માલણ પાસેની છાબડીમાથી કલ્યાણસીંહને મોતિયાનો ગજરો ઉપાડી લીધો અને આઠ આના તેણે માલણના હાથપર મુક્યા. કલ્યાણસીંહની ઉદારતા બેઘં તે માલણ સતોષની નજરે તેના તરફ અનિમિષ નયને બેઘં રહી કલ્યાણસીંહનું અનુપમ સૌહર્દ્ય અને મનોહર ચહેરો બેઘં તે ચક્રિત થઈ !

આ યુવાન આ શહેરમાંનો રહીશ નથી એવું તેણે તરત કળી લીધું. તે નમ્રતાથી બોલી-“ નામદાર ! આપ અહીંના રહેવાશી જણાતા નથી તો ક્યાથી પધારવું થયું છે ? અને આ વખતે એકલા આમ કઈ તરફ જાઓ છો ? ”

“ હું આજે જ આ શહેરમાં આવ્યો છું કુંભુનગરના રાજમહેલે મારે જવું છે તે મહેલ આ તરફ જ આવ્યો કે ? ”

કલ્યાણસીંહનો કોયલને પણ લજાવે એવો મીઠો સ્વર સાલળીને માલણ આંખા મુગ્ધ બની. તે ક્રિચિત હાસ્ય કરતી બોલી-“ ના. ના સાહેબ ! તે મહેલ આ તરફ નથી. સદરઘાટ ઉપર છે. ”

“ ત્યારે એ સદરઘાટ ક્યા છે તે મને બતાવશે કે ? ”

“ માફ કરો મારે હબ્બુ બેગમ મહેલમા કૂલો આપવા જવું

છે તે પશુ આપ મારી સાથે ત્યા સુધી આવવાની તરફી લેશો. તે ત્યાથી પાછી વળતી વખતે આપને રસ્તો બતાવી શકીશ ”

કલ્યાણસીંહિ તેમ કરવાનું કબુલ કર્યું અને તે તેની સાથે ચાલ્યો એટલે અંપાએ પુછ્યું—“નામદાર ! આપનો કયો દેશ ?”

“હું ગોપવિહારનો રહીશ છું ”

“આપના પોશાક ઉપરથી આપ હિન્દુ જણાઓ છો ”

“હા. હું બ્રાહ્મણ છું. ”

“ત્યારે ગોપવિહારના આપ રાજકુમાર હશે. ”

“એ તે શા ઉપરથી જાણ્યું ?”

“આવું મનોહર રૂપ રાજકુટુંબ વિના અન્ય કોનામાં હોય ?”

કલ્યાણસીંહિ હસીને પુછ્યું—“તમારું નામ શું ?”

“સાહેબ ! મારું નામ અંપા માલણ ”

“તું આ શહેરમાં જ રહે છે કે ?”

“હા. કૂલો વેચવાનો મારો ધંધો છે સઘળા મોટા મોટા સરદાર અને અમીર ઉમરાવના બગલાઓમાં હું જ કૂલો આપું છું આપ અહીં કયા રાજમહેલમાં ઉતર્યા છો ?”

“હું ગોપવિહારના રાજમહેલમાં ઉતર્યો છું એ ઠીક પણ તું બંતે કેવી-મુસલમાન છે ?”

“નહિ. નહિ. નામદાર ! હું હિન્દુ છું ”

“તો પછી હિન્દુઓનો દેશ કરનાર મુસલમાન એવા બેગમ સાહેબ ! તેમના મહેલમાં તારા કૂલો કેમ વેચાય છે ?”

“કૂલોના હાર, તોરા, ગજરા, પખા અને અંબોડા ઉપર બાંધવાની કૂલકળીઓની માળા-વેણી વીગેરે મારા સરખા મુસલમાન કૂલવાળીને બનાવતા આવડતું નથી. મારી યુથલ્લી બેગમ સાહેબને પસંદ પડવાથી તેમણે મને જ આશ્રય આપ્યો છે. ”

“ આ ક્યાં બેગમ સાહેબ ? ”

“ મહમદ રેઝાખાન સાહેબના માનીતા બેગમ સાહેબ અહીંના નવાબ સાહેબ એ આ બેગમ સાહેબના દાદા થતા હોવાથી તેમને શેની કમીના હોય ? ”

“ શું સૈયદ સાહેબને આ એક જ બેગમ છે ? ”

“ શા માટે એક જ હોય ? તેમને તો ચાર બેગમો છે ચારેના ચાર બુદાબુદા મહેલો છે. નવાબ સરકારના પ્રિય પૌત્રી નેપ્રીસા બેગમ એમની સાથે સૈયદ સાહેબે નીકા કર્યા ત્યારે જ તો તેમને કિવાનગિરી મળી તો પણ તેમની ખરી પ્રીતિ બેઘએ તો તે ફેતિમા બેગમ ઉપર જ છે. ”

“ એમ ? ” કલ્યાણસીંહે ચકિત થતા પુછ્યું-“ તો પછી નેપ્રીસા બેગમને અને નવાબ સાહેબને તે ગમે છે ? ”

“ ગમે શાની ? બિચારી નેપ્રીસા બેગમ રાતદિવસ ત્રિરહની વ્યથાથી દુ ખી છે તેમનો સ્વભાવ બહુ કોમળ છે તે પોતે યુવાન અને તે સાથે ઘણા રૂપાળા છે અતઃકરણ કુમળું અને પોતે પ્રેમનાં બુખ્યા છે, પણ સૈયદ સાહેબનું તે તરફ લક્ષ્યજ નથી ! તેમના માટે મને બહુ જ લાગી આવે છે ! મારા ઉપર તેમનો બહુ વિશ્વાસ છે પણ શું ? ”

“ જવાહે, એ મોટાઓના ઘરની પચાત આપણે શું કરવી છે ? પણ તું પોતે રહે છે ક્યા ? ”

“ નામદાર ! હું બજાર મહોલ્લામા રહું છું. ગોઠવિહારનો રાજમહેલ મારો બેઝેલો છે, આપને કૂલો ગમતા હશે તો આપના મહેલે હું જાતજાતના સુગંધી ફૂલો પહોચાડતી જઈશ. ”

“ બહુ સારૂ મારે કૂલોની જરૂર હશે ત્યારે હું તારી પાસેથીજ લેતો રહીશ ”

“ ઘણી ખુશીથી. મહેરબાની આપની. હું આપના મહેલે કોઈ કોઈ વાર આવીને મળતી રહીશ, પણ આવવાની રબ તો

થશે ને ? ”

“ હા કોઈ જાતની હરકત નથી, ખુશીથી આવજે. ”

વાતો કરતા કરતા તે એક વિશાળ ચોકમા આવી પહોચ્યાં એટલે અ પાએ કલ્યાણસીંહને કહ્યું- “ સરકાર ! બેગમ સાહેબના મહેલમાંથી પાછી વળતા કદાચને મને રાત્રી થશે, માટે આપને હું અહીંથી જ રસ્તો બતાવી દઉં આ ડાબી બાજુની મોટી સડકેથી સીધા જવું, આગળ જતા એક અ પાનું ઝાડ છે તે ઝાડની સામે થી એક આડો રસ્તો બચ છે, તે રસ્તેથી આગળ જતા ઉત્તરાદિ બાજુ રાતા રંગનો એક મોટો દરવાજો છે, એજ કૃષ્ણનગરનો રાજમહેલ આવ્યુંને આપના ધ્યાનમાં ? ”

“ હા ” એમ કહીને કલ્યાણસીંહ તે કૂલવાળીથી બુઢો પડીને બતાવેલ રસ્તે વળ્યો, અને અ પા, બેગમ મહેલ તરફ ચાલવા લાગી

કૃષ્ણનગરના રાજમહેલ આગળ જઈને કલ્યાણસીંહે બહાર પહેરા ઉપરના સીપાઈને કહ્યું- “ દિવાનજી સાહેબ છે ? ”

દિવાન સાહેબ, અદરના દિવાનખાનામાં એક ગાલીચા ઉપર બેઠા બેઠા બીજાની સાથે વાતો કરતા હતા, તેમણે કલ્યાણસીંહના શબ્દો સાંભળીને પુછ્યું- “ કોણ છે ? ”

“ હું કલ્યાણસીંહ છું ” કલ્યાણસીંહે બહારથીજ ઉત્તર આપ્યો

“ પધારો, આવો કલ્યાણસીંહ ” દિવાને દરવાજા પાસે બહાર આવતા આદરપૂર્વક કહ્યું, અને તેને અદર સાથે લઈ જઈને ગાલીચા ઉપર બેસાડતા પુછ્યું- “ કેમ ? તમારા મહારાજાના શા બબર છે ? ”

“ ખડણીની બાકી રહેલી રકમની ભરપાઈ કરવાની મુદત વીતી જવાથી રૈયાખાને તેમને જેલમાં મોકલાવી દીધા ”

“ ત્યારે હવે આગળ શું કરવાનું થાયું ? ”

“ અમારા વકીલ સાહેબે એમ જણાવ્યું કે બાકી રહેલી રકમમાંથી થોડી થણી રકમ અને પુરેપુરી નજરાણાની રકમ આપ્યા

વિના કાંઈજ થઈ શકશે નહિ ”

“ બરાબર છે, ખડણીની ચુકતે બાકી ભરી શકાય તેમ ન હોય તો વકીલે આપને કહ્યું તેમ કર્યા વિના બીજો રસ્તોજ નથી ”

“ પણ રૈઝાખાન દસહજારથી ઓછી રકમ નજરાણાની તો લેતો જ નથી, એમ અમારા વકીલ સાહેબ કહેતા હતા, વળી તેટલો આપતા છતાંયે છુટકારો તો થવાનો જ નહિ, માત્ર બાકીની રકમ ભરી દેવાને થોડી ઘણી મુદત મળે, અને તે દરમ્યાન જેલમાં થતા અત્યાચાર બધ થાય એટલું જ, પણ તે મુદતમાં જો ભરપાઈ ન થાય તો ફરી રાક્ષસી અત્યાચારો શરૂ થવાના જ ”

“ હા એ તેમનું કહેલું ખરૂં છે એ મુદત પછી જો બાકી રહેશે તો ફરી થોડી ઘણી ખડણીની રકમ અને નજરાણો આપવો પડશે એ સિવાય મહારાજના બચાવનો બીજો રસ્તો જ નથી ”

અનુભવી દિવાન સાહેબે ઉપરોક્ત પોતાનો અભિપ્રાય કહેવાની સાથે કેલ્યાણસીંહનો સુદર ચહેરો એકદમ ઉતરી ગયો. પરંતુ તુરત જ થોડીવારે તેનાપર ક્ષાત્ર તેજ ચમકવા લાગ્યું મુસલમાનો ઉપરનો દ્વેષ અને બિચારા અજ્ઞ બગવાસીઓ પ્રત્યેનો તિરસ્કાર તેની તીક્ષ્ણ દષ્ટિમાં જણાવા લાગ્યો. તે વખતનો તેનો પાણીદાર ચહેરો જોઈ ખુદ્દા દિવાનને ક્રોધાત્મક જણાયું પણ દિવાન સામેની એક મોટી ગાદી ઉપર બેઠેલા એક યુવાનને કેલ્યાણસીંહ તરફ જોતા લીંતિ લાગી. એ યુવાન કૃષ્ણનગરનો યુવરાજ રઘુરામ હતો, તેને રઘુવીર પણ કહેતા

કૃષ્ણનગરના રાજા રામશ્યામરાય એ ખડણીની રહેલી બાકી માટે સુરશીદાબાદમાં રૈઝાખાનની જેલમાં જ હતા અને તેમનો કુવર રઘુરામ પોતાના પિતાની મુક્તતા કરવા સારૂ અત્રે આવ્યો હતો. અને દિવાન સાહેબ પણ થોડી ઘણી રકમ લઈ આજે તે કામ માટે જ આવ્યા હતા

કેલ્યાણસીંહ એક દીર્ઘનિશ્વાસ મુક્યો. અને તે તુરત ઉભો

થયો જે ભેદ દિવાને પુછ્યું—“ કા શુ વિચાર નક્કી કર્યો ? ”

“ કાંઈ નહિ શાનો વિચાર અને શુ કાંઈ ? ”

વૃદ્ધ દિવાને કુત્યાણુસીંહની સ્થિતિ ઓળખી તે બોલ્યા—
‘ કુત્યાણુસીંહ ! રાજખટપટમા આ તમારો પ્રથમ જ પ્રવેશ જણાય છે પણ આ કુટીલ રાજનીતી સાથે બાઝબાઝી ચલાવતા મારા આ વાળ કાળાના ધોળા થયા મારી પાસે તમારા કોઈ વિચાર છુપાઈ શકશે નહિ પણ હું તમને એટલું કહું છું કે તમે મનમા આણેલી વાત આ બગાલામા બિલકુલ અસાધ્ય છે બ્યા બાર પૂર લેયા અને તેર ચોકા ! ત્યા શુ ? અમે બગાલી જમીનદારોની તે જ દશા છે, કોઈનો મત કોઈની સાથે મળતો નથી. ત્યા શુ થાય ? તો પણ ધ્યાનમા રાખશો કે આ નવાબશાહી છે તેમ તમે એ મુસલમાનોની રાજધાનીમા છો અહીં તમારા ચમકતા પાણીદાર વિચારો બહુ જ ગુપ્ત રાખવા ભેઈએ

“ એ તમારૂં કહેવું ખરૂં છે પણ—” કુત્યાણુસીંહ બોલ્યો

દિવાને તેને આગળ બોલતા અટકાવી કહ્યું—“ પણ શું ? કાંઈ જ નહિ જે તે મનોવિકારની જરાપણ પરિકુટતા થાય, તો પ્રાણ બચવા મુશ્કેલ થઈ પડે. એ ચોક્કસ માનજે માટે બહુ સાવચેતીથી રહેવું આપણામા ઐક્ય અને સ્વાભિમાન એ સફળથો હોત તો આવા રાક્ષસી અત્યાચારો સહન કરવાનો આપણને શુ કરવા વખત આવત ? ”

કુત્યાણુસીંહ કુદ્ધ સ્વરે બોલ્યો— “ શુ આ કુરતા ભરેલા અત્યાચારોનો પ્રતિરોધ કરવા બગાલી જમીનદારોમા એક પણ તેજસ્વી પુરૂષ નથી ? જે કોઈ હશે તો મારી આ અલ્પ જેવી શક્તિ હું તેના ચરણે અર્પણ કરવાને તૈયાર છું ”

“ હ હ કુત્યાણુસીંહ ! ” દિવાનજી બીતી ભરેલા સ્વરે બોલ્યા—“ કુમાર ! આવું કંઈનું કંઈ બકતો નહિ. આવી ગદ્ગદતથી બન ભેખમમા નાખી દઈશ સમજ્યો ? ”

કલ્યાણસીંહ ઉત્તેજિત સ્વરે બોલ્યો - “દિવાનજી સાહેબ ! આપ આ શુ બોલો છો ? જે દેશમાં મોટા માણસોની, શેરી ચોટે રઝળતા કુતરા બિલાડા જેટલીએ કિંમત નથી, જે દેશમાંની પરમ પૂજ્ય માતાઓ, પ્રિય બહેનો, ધર્મ-પત્નિ એમના પ્રાતિમત્ય ઉપર ક્યારે ધાડ પડશે એનો ભરોસો નથી, જે દેશમાં પ્રજાની દોષલત એ વિદેશી ચોરદાઓની ચેનખાજી માટે ફાવે ત્યારે લુટવામાં આવે છે, તે દેશમાંના ચૂવાન-તરૂણ કહેવડાવનારા પંઢોએ જીવવા કરતાં મરવું શું ખોટું ?”

રાજકુમાર રઘુરામ અત્યાર સુધી નિ શબ્દ બેઠો હતો, એ એકદમ ચમકીને બોલ્યો - “શાબાશ, કલ્યાણસીંહ ! તું ખરો નરવીર છે !”

“ના - ના, હું વીર શાનો ? અને નર પણ શાનો ? નામદાર ! જે હું વીર હોત તો મારા મહારાજને નવાબના બદ્દી-ખાનામા આવા કષ્ટ સહન કરવા દીધા હોત ખરા કે ? મારામા જે મનુષ્યપણુ હોત તો પરમ પૂજ્ય મુરખીઓ ઉપર આવા અત્યાચારો કે જે કાને પણ સાંભળી શકાતા નથી, તે શું વિના બોલ્યે સહન કરત ખરો ?”

દિવાનજી ચકિત દટી વડે કલ્યાણસીંહ અને કુમાર રઘુરામ તરફ જોતા રહ્યા. રઘુરામ ખરો સુરો, સાહસી અને બુદ્ધિમાન હતો, પણ કલ્યાણસીંહના તેજ આગળ તે અબધ ઝાખો પડી ગયો. અને ફરી સ્તબ્ધ બેઠા.

દિવાનજીએ કુમાર રઘુરામને બતાવતા કહ્યું - “કલ્યાણસીંહ ! આ અમારા યુવરાજ સાહેબ ”

“એમ કે ? તો પછી તેઓ અને હું બન્ને સમાન હું ખવાળા છીએ ” રઘુરામ તરફ વળીને કલ્યાણસીંહ બોલ્યો - “આપના પિતાશ્રી પણ ખડણીની બાકી સારૂ રેઝાખાનની કેદમાં છે કેમ ?

“ હા પણ ખડણીની બાકી છે તેની બરપાઈ કમરે બિના તેમનો છુટકારો થવાને બીજો રસ્તો પણ શુ છે ? ”

“ અરેરે કૃષ્ણનગરના મહારાજ કેટલા બધા મોટા અધિકારી ? તેમનો કેટલો બધો મોટો માન મસ્તબો ? તેમની કેવી સારી ચોખ્ખતા ? આપના સરખો યુવાન વીર તેમને પુત્ર ? એમ છતાં આપની આવી દશા ? તેમ પછી અમારા જેવાનો શુ હિસાબ ? ”

“ બાઈ કલ્યાણસીંહ ! એ બધુ ખરૂં. પણ સાપ્રતના મૂગલ શહેનશાહ અને નવાબ મુરશીદકુલીખાન એ તેમના પ્રતિનિધિ ! તેમના આગળ બીજા કોને માનમસ્તબો અને પ્રતિષ્ઠા દેખાના હતા ? ”

“ આપ બરોબરજ કહો છો. જેમનું આમુખ્ય ગુલામ-ગિરિમાં પરાધીનતામાં ગયુ હોય, તેમને વીરત્વ અને સ્વતંત્રતાની કલ્પના પણ શાની સંભવે ? ”

કલ્યાણસીંહના આ શબ્દોથી રઘુરામ ગુસ્સાની નજરે તેના તરફ ભેઈ રહ્યો. અહીં પધારે રોકાયુ ઉચીત નથી એમ વિચારીને કલ્યાણસીંહ તે બન્નેની રજા લઈને ત્યાંથી તુરત ચાલતો થયો.

રઘુરામ અને દિવાનજી બન્ને એકબીજા તરફ ઘણીવાર સુધી જોતા રહ્યા. કેટલીકવારે સુવરાજ બોલ્યો—“ બિચારો ઉછરતો છોકરો ! તેને હજુ રાજદરબાર અને રાજખટપટ સંબંધી કાંઈજ અનુભવ નથી ! ”

દિવાનજીએ કાંઈજ ઉત્તર આપ્યો નહિ એક દીર્ઘનિશ્વાસ મુકીને ત્યાંથી ઉઠી તે બીજી તરફ ચાલતા થયા.

૪૨. બાલચામિની

પરિચ્છેદ ચોથો

લીપણુ દશ્ય !

અમલનો આકરો પ્યાલો જીરવો બહુ અકરો છે,
શરજના સમજનારાને ખરે એ સર્પ-ભારો છે !

સીંહણુ રૂઢ ના ટકતું નહોના પાત્ર સોનાનું,
દીપે ના અમલ પણ જોનું હૃદય વિષે ભર્યું નાનું

બીજે દિવસે સવારે કલ્યાણુસીંહ પોતાના બગલા આગળના
બગીચામા ફરતો હતો ત્યાં સિપાઇઓનું એક ટોળું
રસ્તેથી જતું તેના જોવામા આવ્યું આટલા બધા સિપાઇઓ એકઠા
થઈને ક્યા શું કરવા જાય છે? તે જોવાને માટે કલ્યાણુસીંહ
બગીચાના દરવાજામા આવી ઉભો રહ્યો ત્યાં આગળ પાછળ અને
આબુખાબુથી ઘેરી લીધેલા ‘કમનસીબ બગીરદારો’ અવનત મુખે
ધીરે ધીરે ચાલતા હતા એમ તેના જોવામા આવ્યું ! બંગાલાના
કુળવાન અને સન્માન્ય સસ્થાનિકોની થતી આ વિટંબના જોઈને
કલ્યાણુસીંહના અંત ઉપર રોમાન્ચ ઉભા થયા ! બધીવાનો દસ
બાર હતા તેમના દુબળા શરીરો, તેજહીન ચહેરાઓ, અને કગલ
વેશ જોઈને કલ્યાણુસીંહને બહુ જ ખેદ થયો ! એટલામા એ
ઘેડીઓ ખખડાવતા જતા બધીવાનોમા ગોષ્ઠવિહારના વૃદ્ધ રાજા
ગોપીકૃષ્ણરાયને જોતા કલ્યાણુસીંહને ચક્કર આવી ગયા ! તેનાથી
ઉભુ રહેવાતું ન હતું ! બન્ને હાથથી મોઢું ઢાકી રહ્યો તે નીચે
ઘેસી ગયો અને મોટેથી ડુસકે ડુસકે રડવા લાગ્યો ગોપીકૃષ્ણ-
રાયનું શરીર વૃદ્ધાવસ્થામા પણ પાણીદાર દેખાતું હતું, તે અત્યારે
સાવ નિસ્તેજ થયું હતું તેમના ચમકતા નેત્રોમા પ્રેતકળા જણાતી
હતી એ લીપણુ દશ્ય કલ્યાણુસીંહથી જોવાતું ન હતું ! ઘેડીઓનો
મર્મભેદક ધ્વનિ સંજળાતો બધ થયો ત્યારે તેણે આખો ઉઘાડી
અશ્રુપૂર્ણ દષ્ટિથી તેણે આકાશ તરફ જોઈ એક દીર્ઘનિશ્વાસ મૂક્યો !

અને ભારે પગલે તે બગલામા ગયેા.

કલ્યાણસીંહ દિવાનખાનામા એકલો જ કેટલીએ વાર સુધી બેઠો હતો તેનું માથું જમતું હતું. પોતે શું જોયું ? ખરી સ્થિતિ શું છે ? કિન્તુ પોતે કોણ કયા શું કરવા આવેલ છે ? એનું પશ્ચાત્ત્ય વાર તેને વિસ્મરણ થયું. પોતાના શરીરમાનું અથવા તે આખી સૃષ્ટિમાનું ચૈતન્ય એકદમ નષ્ટ થયું કે શું એમ તેને થયું.

કેટલીક વારે કલ્યાણસીંહ પોતાના બગલામાથી બહાર નીકળ્યો અને એક રસ્તેથી ધીરે ધીરે ચાલવા લાગ્યો. પોતે કયા શું કરવા બંધ છે ? એનું તેને લાન ન હતું. કોઇએ પાછળથી આવીને તેના ખભાપર હાથ મુકી તેને બોલાવ્યો.

કલ્યાણસીંહે અમકીને પાછું વાળી જોયું ત્યાં કૃષ્ણનગરના દિવાન અને યુવરાજ રઘુરામ પોતા પાસે આવી ઉભેલા તેણે જોયા.

કલ્યાણસીંહે અકિત થઇ પુછ્યું—“દિવાનજી ! કુમાર સાહેબ ! આપ બન્ને મળીને કેઇ-તરફ ચાલ્યા ?”

“થોડીવાર પહેલાં બગીરદાર-સંસ્થાનિક કેદીઓને સિપાઇઓ આ રસ્તેથીજ લઇ ગએલા તમે ન જોયા ? તેમા તમારા અને અમારા મહારાજ હતા તે શું તમારા જોવામા ન આવ્યા ?”

“હા. મેં જોયા ખરા પણ તેમને કેણી તરફ કયા લઇ ગયા એ આપના બણવામા છે કે ?”

“હા. વૈકુંઠ તરફ” દિવાનજીએ કહ્યું,

કલ્યાણસીંહે અકિત થતા પુછ્યું—“શું વૈકુંઠ ? એટલે ?”

“વૈકુંઠ એ નામનો એક નરકકુંડ રૈઝાખાને તૈયાર કરાવ્યો છે. ત્યાં કર્મોના લોગ લોગવા માટેજ ઘણું કરીને તેમને બધાને લઇ જવામા આવ્યા હશે.”

કલ્યાણસીંહે બન્ને હાથે છાતી દાખી રાખીને રડવું પશુ અટકાવ્યું. નેત્રમાં આવેલ ઝળઝળીયા મહા મુશીબતે રોક્યા. તે

૪૪. બાલયોગિની

ખિન્ન દૃષ્ટીએ જોતા બોલ્યો—“શું આપ તે તરફ જવા નીકળ્યા છે ? શું આપને તે બાંધકર દર્શ્ય જોવાની ઉમેદ થઈ છે ? યુવરાજ ! તમે તો મખમલનો જરીયની પોશાક પહેરીને સાથે બે હંબુરીઆઓ લઈને દરબારી કાઠથી નીકળ્યા છે ને શું ? અરે પણ આ શું ? કુમાર સાહેબ ! આપના પિતાશ્રી પોતે એ નરકકુડમા યાતનાઓ ભોગવતા હોય, અને આપણે તેમની સામે આવા કાઠમાઠથી ઉભા રહેવું ! તે કરતા તો શરીરે રાખ ચોળીને, મોઢામ તરણુ લઈ રેઝાખાનના યગની ધૂળ માથે ચડાવીને તેને શરણુ થવું એ ઠીક, કે જેથી તેને તમારી દયા આવે, અને તમારા પૂજ્ય પિતાશ્રીના છુટકારો કરે ! ”

કુમાર રઘુરામ કલ્યાણસીંહ તરફ ક્રોધથી જોતા દિવાનજીને કહેવા લાગ્યો—“દિવાનજી ! આ તરફનું મગજ ખગડી ગયું જણાય છે ! તેની સાથે વાતો કરવામા સાર નથી ”

દિવાનજીએ યુવરાજને કાંઈ પણ જવાબ નહિ આપતા કલ્યાણસીંહ તરફ જોઈ પુછ્યું—“કેમ તમારો ત્યા આવવા વિચાર નથી ?”

“ના ના મારાથી એ ભીષણ દેખાવ જરાવાર પણ જોઈ શકાશે નહિ ! ”

“સંપદા અને આપદા, સુખ અને દુઃખ એ બન્ને સરખી રીતેજ સહન કરવાની શક્તિ જેનામાં હોય તેજ ખરો વીર ! ”

કલ્યાણસીંહ કહ્યું— ‘એ શક્તિ મારામા નથી એવું નથી પણ તેમનું એ અપમાન અને કષ્ટ જોવાથી લાભ પણ શું ? માત્ર નજરે જોઈ રહેવાથી કાંઈ તે થોડું જ ઓછું થવાનું છે ? મને તો લાગે છે કે ઉલટું આવી અપમાનકારક શારિરીક યાતનાઓ પોતાના આત્મ-સંબંધીઓના જોવામા આવવાથી તે ભોગવનારાઓને વધારે અસહ્ય થશે ! ”

“ એ ખરૂં પણ વખત આવે ત્યારે હુષ્ટ ચવનોના રાક્ષસી અત્યાચારનું બરાબર વર્ણન, આપી શકાય માટે તે એકવાર નજરે જોઈ લેવું એજ ઠીક. તો ચાલો તમે અમારી સાથે. એટલે તમને પણ આ રૈઝાખાનના વૈકુઠ વિષેની બરાબર માહિતી મળે ”

કુલ્યાણસીંહ કાંઈ જાણ્યો નહિ દિવાનજી તેનો હાથ પકડીને તેને પોતા સાથે લઈ ચાલ્યા અને તે પણ મત્રમુગ્ધ પ્રમાણે તેની પાછળ ચાલ્યો.

કમનસીબ બિચારા બગાલી જમીનદારોને રૈઝાખાનના હુકમથી જ્યારે આ કહેવાતા વૈકુઠવાસના કષ્ટ ભોગવવાનો વખત આવતો તે વખતે આ વૈકુઠના કપાઉન્ડમા પેસવાનો પ્રેક્ષકોને અટકાવ હતો તો પણ તે કમનસીબ જમીનદારોના સબધી-મિત્રો વીજેરેને અદર જવા દેવાની રૈઝાખાનની પરવાનગી હતી કે જેથી વૈકુઠમાંની હેગનગતી નજરો નજર ભિત્રાથી તેના સબધીઓ ખડણીની બાકી તુરત ભરીદે એવો રૈઝાખાનનો તેમા અતર્ગત હેતુ હતો.

વૈકુઠના કપાઉન્ડના દરવાજે જતા દિવાનજીએ પોતે રઘુરામ અને કુલ્યાણસીંહની ઓલખાણ આપવાથી પહેરેગીરે તેમને અદર જવા દીધા.

દરવાજેથી અદર દાખલ થવા સાથે જ વૈકુઠની દુરગંધથી કુલ્યાણસીંહનું માથું ઝામવા લાગ્યું. પરંતુ દસબાર કમનસીબ જમીનદાર તેવા એ મદદ ખાડામા કેડ સુધીના પાણીમા ઉભા રાખેલા તેના જોવામા આવ્યા તે ખાડા કૃમી-જતુઓ તે બિચારા જમીનદારોના કૌમળ નગ્ન શરીર પોતાના તીક્ષ્ણ દશોથી ભોહી લુહાણ કરતા હતા. તો પણ હાથમા હાથકડી હોવાને લીધે તે દશોનું નિવારણ કરવાને તેઓ અશક્ત હતા. તેમ તેમની આસપાસ ફરતા સિપાઈઓ ઉગાડા ભાલાની અણીઓ તાકીને ઉભા હતા જેથી તેમનાથી જરા પણ હલાતું ચલાતું ન હતું.

આ અમાનુષિ દૃશ્ય જોઈ કલ્યાણસીંહની છાતી હાથ ન રહી ! તે એકદમ નીચે ઝેસી ગયો તેનાથી એ જોવાતું ન હતું તેથી તેણે પોતાના હાથે આખો બધ કરી લીધી. એટલામા એક સવાર બહારથી દોડતો આવ્યો અને હુકમનું પાકીટ વૈકુંઠના અધિપતીના હાથમા તેણે આપ્યું વૈકુંઠાધિપતિએ અદરનો હુકમ વાચીને ગોપીકૃષ્ણરાયના રાજા ગોપીકૃષ્ણરાયને બહાર લાવવા સિપાઈને હુકમ કર્યો ગોપીકૃષ્ણરાયનું નામ સાલળતા વાર કલ્યાણસીંહ આખો ઉઘાડી અધીર દૃષ્ટિથી જોયું ત્યાં જો સિપાઈઓએ ગોપીકૃષ્ણરાયને બહાર કાઢીને બીજા કંપડા પહેરવા આપ્યાં અને સિપાઈઓના પહેરા નીચે તે આવેલ સવાર સાથે તેમને ત્યાંથી બહાર રવાના કરવામા આવ્યા

કલ્યાણસીંહ ઉભા થઈ અશ્રુપૂર્ણ નજરે દિવાનશુના ખિન્ન ચહેરા તરફ જોતા ક પિતા સ્વરે પુછ્યું- “ તેમને કેણી તરફ લઈ જાય છે ? તેમને આથી પણ વધારે કષ્ટ આપવાને તો રૈઝાખાને નહિ ધાર્યું હોયને ? ”

“ ના ના તેમને કેહખાના તરફ પાછા મોકલ્યા તે ઉપરથી તમારા વકીલે રૈઝાખાનને મળીને કાંઈક નજરાણાની ગોઠવણ કરી હોય એમ જણાય છે હવે થોડાક દિવસ તો તેમના પગ સુજરતા અત્યાચારો અટકશે ”

“ તેમ હોય તો પછી કૃષ્ણનગરના મહારાજાના કપડાં એાછા કરાવવાની ગોઠવણ તમે શા માટે નથી કરતા ? ”

“ અમે ઘણા પ્રયાસ કરી જોયા પણ અમારી પાસે ખડણીની ખાકી વધારે છે તેમ રૈઝાખાને ખડણીની રકમ પણ વધારે માગી તેટલી રકમ પુરી કરવા જેટલું અમારી પાસે ભરણું એ આવ્યું નથી તેથી લાચાર ! તમારા મહારાજાનો અહીંથી છુટકારો થયો છે, એટલે તમારે બગલે જવું હોય તો તમે જાઓ હવે અહીં શું કરવા ઉભા રહો છો ? ”

કલ્યાણસીંહ કાંઈ બોલ્યો નહિ વૈકુંઠમા થતા જમીનદારે ઉપરના રાક્ષસી અત્યાચારથી અને તેમના આર્તનાદ સાંભળીને તેનું હૃદય કપી ઉઠ્યું હતું ! તે નીચું બેઠાને અશ્રુ ટપકાવતો હતો.

આવી રીતે ઘણો વખત જવા પછી કેટલાકને તે કષ્ટ સહન થઈ નહી શકવાથી તેઓ મુર્છિત થઈને એ ગદા પાણીના ડબકામા પડ્યા ! ત્યારે બાકીના બધા કડ્ડણજનક સ્વરે બૂમો પાડવા લાગ્યા.

વૈકુંઠાધિપતિએ ઇશારો કરવાથી સિપાઈઓએ તે બધા જમીનદારોને બહાર કાઢીને તેની આગળ હારબંધ ઉભા કર્યા ત્યારે વૈકુંઠાધિપતિએ હસતા હસતા ફાટી હલાવીને કહ્યું— “ પાપી કાફરો ! સરકારની ખડણી આપ્યા વિના તમારી ભગીરો ચેનબા-ભૂથી ભોગવવાને તમારા અપવિત્ર શાઓનું તમને ફરમાન છે કેમ ? નિમકહરામો ! આટલી આટલી દશા કરવામા આવે છે, તો પણ સરકારની ખડણી આપી દેવા તમારો વિચાર થતો નથી કેમ ? પણ શયતાનના સાથીઓ ! યાદ રાખજો તમે જો સીધી રીતે ખડણીની રકમ નહિ ભરી આપો તો તમારા આ પાપી દેહ શીયાળ અને કુતરાઓથી ફાડી ખવરાવવામા આવશે તમારી ભગીરો ખાલસા કરવામા આવશે તમારી ખેરી છોકરીઓ મા બહેનો એમની બબરમા બહેર હરરાણ કરીને ખડણીની રકમ વસુલ કરવામા આવશે. ”

તે પછી કૃષ્ણનગરના દિવાન, રાજકુમાર અને બીજા ભગીરદારના સખાઓ જો ત્યાં એકઠા થયા હતા, તેમના તરફ બેઠાને વૈકુંઠાધિપતિ બોલ્યો— “ કેમરે ! એ કુતરાઓ ! તમારા માલિકની આવી કમબખ્શી થતી બેવા છતાં પત્થરના પુતળાઓ માફક બેતા શું ઉભા છે ? તમને શરમ નથી આવતી ? ખડણીની રકમ ભરવાની ગોઠવણ કરી તમારા અજ્ઞતાતાઓને છોડાવવાની ખટપટ કરો ”

વૈકુંઠાધિપતિનું કહેવું સાંભળી સઘળાઓ નીચું બેઠા ઉભા

રહ્યા કેાઈને પણ કાઈએ યોદ્ધાવાની હિંમત થઈ નહિ એટલે કલ્યાણસીંહ આગળ થઈને વૈકુંઠાધિપતીને સલામ કરીને અશ્રુપૂર્ણ નજરે યોલ્યો. “ હજુર ! આપે આપની સામે કમલાચ્ચ જમીનદારોની જે હાર ઉભી કરી છે, તે આ ભંગદેશમાંના સન્માન્ય જમીનદાર ભગીરદાર એવા મોટા કુળના માણસ હોઈને જાતે પ્રાદ્ધાણ, ક્ષત્રીય વૈશ્ય એવી ઉચ્ચ વર્ગના છે તે આપના ધ્યાનમાં છે કે ? આવા મોટા પુરૂષો ઉપર જે આપ પશુ તુલ્ય અત્યાચાર શુભરો છો, જે કોઈ શુદ્ર પશુઓ પણ સહન નહિ કરી શકે ! જનાવર હશે તે પણ આવી દશામાં અત્યાચાર કરનારની કા તો જાન લેશે, અગર તો પોતાના પ્રાણ ગ્રાશે ! પણ આ બિચારા કમનસીબ જમીનદાર તેમ કરવાને પણ શક્તિમાન નથી ! એ બધા નામધારી ભગીરદારો બન્યા છે ! તેમને સ્વાભિમાનની કલ્પનાએ નથી શુ આપ એમ માનો છો કે આપના જૂતીયા માથે ધારણ કરીને નાચવામાજ તે પોતાની કર્તવ્યતા માને છે ? ભવોભવે આપના બારણા પાસે કુતરાની માફક પડયા રહીને આપના પગની રજ વાટવા મળે એજ તેમની મહત્વાકાંક્ષા છે ? ખાનસાહેબ ! શુ આ ભગીરદારો લોભને વશ થઈને-જાણી જોઈને સરકારી રકમ માથે રાખીને આવા રાક્ષસી અત્યાચારો સહન કરે છે એમ આપનું માનવું છે ? ના પ્રજા કેટલી હેરાન છે ? કેટલી બધી ત્રાસ પામી છે ? થોરો અને લુટારાઓની ધાડોથી પ્રજાની કેવી દયાજનક દશા થઈ છે ? તેમને અનાજ કે ચીંથરાના કવા સાસા થઈ પડયા છે ? એનો આપને ખ્યાલ છે શુ ? આટલું છતાં બિચારા જમીનદારો મરકારની ધાસ્તીને લીધે પોતાની રાકડી રૈયતના કળેા તરફ આખ આડી કરીને, બની શકે તેટલી રકમ વસુલ કરીને સરકારની તીબેરીમાં ભરણુ કરતાજ રહે છે ! તોપણ ખડણીની થોડી ઘણી બાકી રહે તેને માટે તેમની આવી હુદ્દશા કરવામાં આવે છે ! ”

જરાવાર સ્તબ્ધ થઈ સઘળા જનસમાજ તરફ જોઈ કલ્યાણ-સીંહ આગળ ચલાવ્યું-“ સાહેબ ! આ સઘળી વાતનો વિચાર

કરીને બે ખડણીની બાકી રહેતે રહેતે વસુલ કરવામા આવે તો તે સહજ ભરાઈ જશે જમીનદારોને કદ પછુ નહિ થાય અને ગરીબ બિચારી પ્રજા પણ નભશે ! નહિ તો આ બંદેશમાનુ ધન-માન-પ્રાણ એ સઘળું નષ્ટ થશે ! બંગાલી લોકો બિચારા અત્યારે બુદ્ધિશૂન્ય બન્યા છે ! આ જાગીરદારો જે અત્યાર મુઢી તરવારો બાધે છે તે રૈયતના રક્ષણ માટે નહિ કિન્તુ તેમના લોહીના શોષણ માટે છે ! પોતાને તેઓ મરદ માને છે, પણ એ મરદાઈ-એ પૌરુષત્વ બતાવવા માટે નહિ-ગભવવા માટે નહિ-કિન્તુ બેરીઓને મોહ પમાડીને ગુલામોની સખ્યામાં ઉમેરે કરવા માટે છે ! ખરૂં સામર્થ્ય, ખરૂં પૌરુષત્વ આજકાલ આપ યવનોમા છે-વિભતીય વિદેશીયમાં છે ! અમે ભારતવર્ષના બંગાલીઓ આપના હાથમાના રમકડા છીએ આપ નચાવો તેમ નાચવું, બોલાવો તેજ બોલવું અને રમડો તેમ રમવું ! અમે સઘળા આપના ગુલામ છીએ પણ નામવર ! માલિકના-ધણીના શરીર જેવાજ તાબેદારના-સેવકના શરીરો પણ લોહી અને માંસનાજ હોય છે, એ આપે વિસરવું નહિ જોઈએ આપની ખડણીની બાકી પાઈએ પાઈ લ્યો-બલકે બમણી લ્યો પણ ધીરે ધીરે લ્યો અમે ગરીબ તાબેદાર ખરા, પણ તે બે અમારા દેહમાં પ્રાણ રહેવા દેશે તો ! નહિ તો શું ? આપની બાકી વસુલ કેવી રીતે થશે ? માટે આ વાતનો ખરાબર વિચાર કરો ”

કેત્યાણુર્સીહંતુ આ બુરસાદાર મુર્ખાસરનુ બોલવું સાભળીને ત્યા એકઠા થએલા સઘળા માણસો છક્ક થઈ ગયા ! મુસલમાન વૈકુંઠાધ્યક્ષને પણ કૌતક જણાયું તે પોતાની લાખી દાદી પર હાથ ફેરવતા થોડું હસીને બોલ્યો-“ શાબાશ યુવાનવીર ! તારૂં કહેવું અક્ષરે અક્ષર ખરૂં છે. પણ અમે શું કરીએ ? અમે પણ સરકારના તો નોકર જ ને ? તેમના હુકમનો અમલ કરવો એટલુંજ અમારા હાથમા. તારૂં કહેવું અમને સઘળું ખરૂં જણાય તો પણ તેનો

ઉપાય શુ ? આ જમીનદારોને હવે નેતરની સોટી વડે ફટકા મારવાનો હુકમ છે, તે અમારે બળવવોજ બોધ્યો ”

“ નહિ નહિ સાહેબ ! આવું રાક્ષસી અધમ કૃત્ય નહિ કરતા ! આ બિચારાઓ એક તો મરણુતોલ થઈ રહ્યા છે, તેમનામા ફટકા ખમવાની તાકદ રહી નથી ! જો આવી રીતે શયતાન સરખા અત્યાચારો આરંભશે તો તે જરૂર મરણુ શરણુ થશે ! ”

“ તેનો ઉપાય નથી ખડણી પુરી વસુલ થતા સુધી દરરોજ ફટકા મારવાનો હુકમ છે તે અમારે બરાબર અમલમા આણવોજ બોધ્યો. ”

કલ્યાણસીંહ અશ્રુપૂર્ણ નજરે આકાશ તરફ જોતા બોલ્યો—
“ હાય ! હાય ! આ હતભાગી બંગાળીનદારોનો આ ત્રિલોકમા કોઈજ ત્રાતા નથી શુ ? કોઈના પુત્રો, કોઈના સબધીઓ, કોઈના કામદારો અહીં ભેળા થયા છે તેમાના એકાદમા પણ કોઈજ ચેતન્ય નથી ? અરર ! આ યવન કામદારો અમને કુતરા કહે છે ! કુતરા માફક તણખલાને તોલ રાખે છે ! પણ હાય ! અમે તો કુતરાથીએ નીચ બન્યા છીએ ! કુતરો પોતાના ધણીથી કોઈ દિવસ બેવફા બનતો નથી જ પોતાના માલેક ઉપર સકટ આવ્યું હોય, તો તે પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર કર્યા વિના તેનો અટકાવ કરે છે પણ અમે—અમારા દેખીતા પૂજ્ય પિતા, સુહૃદ, જનમના અન્નદાતા, રાક્ષસી અત્યાચારોથી મરણુને શરણુ થતા એ પથ્થરની માફક મૂઢ—ચેતન્યહીન બનીને જોતા ઉભા રહીએ છીએ ! ધિકાર ! ધિકાર છે અમે બંગાળીનો ! ”

કલ્યાણસીંહનું આ બુરસાદાર ભાષણ સાંભળીને જમીનદારોની આંખમાં ઝળઝળીયા આવી ગયા ! ત્યાં એકઠા થએલા તેમના સબધીઓએ વૈકુઠાધ્યક્ષને સલામો ભરીને ધણી વિનંતિ કરી અને ખડણીની બાકી વેલાસર ભરી દેવાનું વચન આપી થોડી મુદત માગી તેમની આજીજીથી, અને કલ્યાણસીંહના લાગણી ભર્યા શબ્દોથી એ મુસલમાન કામદાર ઉપર અસર થયા વિના

રહી નહોતી—તેનું પાપાણુ હૃદય પણ પિંગળ્યું હતું તેથી પખવાડીયાની મુદત આપી બગીરદારે કેદીઓને જોલ તરફ લઈ જવા સિપાઈઓને હુકમ આપ્યો.

ભાગ્યહીન જમીનદારોએ કેદખાના તરફ પાછા જતી વખત એકવાર કલ્યાણસીંહના તરફ સ્નેહથી જોયું તેમના અતરમાથી “ઓ દયાળુ પ્રભુ ! સઘળા બંદી ગાળી ચૂવાનોના અત કરણુમા જો આવો જુસ્સો હતો, તો અમારા ઉપર આવો જીલમ કદીપણ ન ગુજરત ! ” એવા શબ્દો નીકળતા હોય એમ તેમના ચહેરા ઉપરથી જણાતું હતું.

કેદીઓ અને મુસલમાન કામદારના જવા પછી બીજા બધા પોતપોતાના મકાન તરફ ચાલતા થયા ગોપ્રવિહારના રાજમહેલ પાસે આવતા કૃષ્ણનગરના દિવાને કલ્યાણસીંહનો હાથ પકડીને હળવેથી કહ્યું—“વહાલા યુવાનવીર ! આજ રાત્રે અમારા બંદો જરૂર આવજો એક મહત્વની બાબત ઉપર તારી સાથે મારે કેટલીક વાતચીત કરવી છે ”

દિવાનજીની સુચના કબુલ કરીને કલ્યાણસીંહ પોતાના રાજ પ્રાસાદમા ગયો અને દિવાનજીએ યુવરાજ રઘુરામ સાથે કૃષ્ણનગરના રાજમહેલ તરફ ચાલવા માડ્યું.

૫૨. આલયોગિની

પરિચ્છેદ પાચમો.

નેકિસા બેગમ

પહેલા બહુ બતાવે જે આખરે ના જરી હોયે,
પ્રભાતે લાખી છાયા જે બપોરે પગ તથે જાયે,
મિત્રતા મૂર્ખ ખગની એ સજ્જનની પ્રીત ન્યારી છે,
પ્રથમ થોડી પછી પુરી ક્રમે વધતી જનારી એ,
દિવ્ય એ પ્રેમના પથે ન જતી બેદ જરિ નડતો,
હૃદય જ્યાં એક ચાતાં ત્યાં સ્વાર્થ નજરે નહિ પડતો

સંધ્યાના સમયના સોનેરી કિરણો મહમદ રૈઝાખાનના અત પુરસ્થિત ઉદ્યાનમાંહેના વૃક્ષલતાના મસ્તક ઉપરના લીલાછમ પલ્લવોની આલિંગન પૂર્વક રજા લેતા હતા પલ્લવાશ્રિત કોમલ કળિઓ ધીમા પવનને લીધે ઓલતી ઓલતી વિકાસતી હતી ન્હાના ન્હાના પક્ષિઓના મધુરા કલરવથી ઉદ્યાનમાના વૃક્ષો બોલતા જણાતા હતા આવી રમ્ય વેળાએ પુષ્પવાટિકામાના માધવીકુજના નળકમાં એકસ ગે મરમરના શુભ ઓટલા ઉપર મશરૂના ગાઢલામા ચૌવનપૂર્ણ—લાવણ્યલતિકા નેકિસાબેગમ આડે પડખે થએલી આરામ લેતી હતી તેના ચહેરા ઉપર ઉડી ચિંતા જણાતી હતી !

નેકિસાબેગમ એ બંગાલ, બહાર અને ઓરીસા પ્રાંતના પરાક્રમી નવાબ સુરશીઠકુલીખાનની પ્રીય પૌત્રી હતી, અને નવાબ સાહેબના મુખત્યાર મહમદ રૈઝાખાનની હુરમ હતી રૈઝાખાનને નેકિસાબેગમ સાથેના સબધને લીધેજ નવાબની દિવાનગીરી મળી હતી જેથી તે નેકિસાબેગમ ઉપર બાદશાહે પોતે બહુ પ્રેમ પ્રદર્શિત કરતો પરંતુ તેનું અતરંગ બુદ્ધ હતું કેમકે તેનું અત કરણુ તો તેની પ્રિય પ્રણયિતા ફતિમા બેગમે આ પહેલા ક્યારનું એ હરણુ કરી લીધું હતું ! આ વાત નેકિસાના બાણુવા બહાર નહોતી અને તેથી તે સદા ખિન્ન અને નાખુશ રહેતી

નેક્રિસાએગમ આ વખતે પિરેાળ રગની એક રેશમી ઓઢણી ધારણ કરીને સુગધિકાર પુષ્પ શૈયા ઉપર વિશ્રાંતિ લેતી હતી યુવાન સુદર અને શોભીતાં કપડા પહેરેલી બે દાસીઓ તેની પગચાળી કરતી હતી પતિપ્રેમ વચિતા બિચારી નેક્રિસા વચમા વચમાંથી ઉદાસીનતા દર્શક નિશ્વાસ મુકતી હતી, એટલામા માલણ એકદમ ત્યા આવી. અને સુગધી બે હાર હાથમા આપતા ધીરથી તે બોલી-“ બેગમ સાહેબ ! આપના ફરમાન પ્રમાણે આ પુષ્પહાર બનાવી લાવી છુ માટે તેનો સ્વીકાર કરશેાળ ”

નેક્રિસાએ અગચાલન કરીને ફૂલવાળીએ આપેલ પુષ્પહાર પોતાના જમણા હાથમા લીધા અને હાર તરફ બેતા તે ઝીણા સ્વરે બોલી-“ અહાહા ! આ પુષ્પહાર સરખુ બે પુરૂષોનુ હૃદય કોમલ- પ્રેમપૂર્ણ હોત તો શુ મળ પડત ? ”

ફૂલવાળીએ હાથ બેડીને ધીરથી કહ્યું-“ સરકાર ! દાસીનો અપરાધ ક્ષમા કરશેા પણ આપના ખાવિંદ નામદાર મહમદ રૈઝાખાન ઘણા સુદર છે એવી તો સર્વત્ર પ્રસિદ્ધી છે ! ”

નેક્રિસા બિન્ન થતા બોલી-“ ઓ ગાડી ! આ પુષ્પોની મોહકતા એકલી તેના સૌદર્યની નથી પણ તે સૌદર્ય સાથેની તેમાની કોમલતાનેલીધે વધી છે અત કરણમા એ પ્રેમ-પ્રીતીની કોમલતા નહિ હોય તો નર્ચા બહારના સુદરપણાની કિંમત શી ? ”

ફૂલવાળી ચપાજરા હસીનેબોલી-“ મોટા મોટા રાજકારણોમાં રગાઈ રહેલા-દમ બનેલા માનવીના અત કરણમા પ્રેમ સરખા કોમલ મનોવિકારને માટે ખાલી જગા જ રહેતી નહિ હોય ! ”

“ ના, ના, બે તેમ હોય તો ફૂતિમા ઉપર તેમનો પ્રેમ આટલો શી રીતે ટકત ? મોહકતા બહારના સ્વરૂપમા હોતી નથી. બે સ્વરૂપના અવલોકન પછી ખીણુ કશુજ બેવાની ઇચ્છા ન થાય તેજ ખરૂ મનોહર રૂપ ! એવા મનોહર શનથી બે આનંદ થાય છે, તે લુખા માત્ર બહારના રૂપથી કોઈપણ દિવસ થઈ શકે નહિ ! ”

“માફ રાખો બાનુ ! શુ આવા મનોહર રૂપનુ દર્શન આજસુધી આપને કોઈવાર થયુ નથી ?”

“ના નહિજ ચ પા ! તને ખરા પ્રેમની પિછાન નથી એટલે તું આવા વિચિત્ર સવાલો કર્યા કરે છે !”

“સરકાર ! હું એક ભીખારણુ હિન્દુ ખૈરી છુ ખરી, તોપણ મનુષ્ય જાત તો છુ પ્રેમ એ વિકાર કોઈ એકલી અમુક જાતિ અગર તો શ્રીમતાઈ એ ઉપર અવલખીને હોતો નથી એ વિકાર સઘળી જાતિઓ અને સઘળી સ્થિતિના માણસોમા સરખોજ હોય છે ”

નેફિસા ચક્રિત થતા બોલી-“શુ તમે કાફર લોકો પ્રેમને જાણો છો ? પ્રેમ કરવા સરખા સુદર અને કામલ અત કરણના માણસો તમારી જાતીમા હોય છે ખરા ? હું તો એમ માનુ છુ કે પ્રેમ એ શુ ? તેની હિન્દુ ખૈરીઓને કલ્પના પણ નહિ હોય !”

“ના ના બેગમ સાહેબ ! આર્ય મહિલાઓના પ્રેમ સરખો સાત્વિક પ્રેમ જગતમાં કોઈ ઠેકાણે પણ જોવામાં આવશે નહિ. આમ છતાં આવી ખોટી માન્યતા આપની શી રીતે બધાઈ ?”

“મેં એમ સાબળ્યુ છે કે હિન્દુ છોકરીઓને તેમના માળાપો જેમની સાથે પરણાવી દે, પછી તે ગમે તેવો હોય તોપણ તેની સાથે તે બિચારીને આખો ભવ કાઢવાનો હોય છે !”

“હા પણ ત્યારે આપની પણ સ્થિતિ તેવીજ કે નહિ ?”

“ના બિલકુલ નહિ મારી ઇચ્છા થાય તો અત્યારે ને અત્યારે મારા ખાવિદથી હું છુટા છેડા મેળવી શકુ, અને મારી મરજીમા આવે તે આદમી સાથે નિકા કરી શકુ.”

“ત્યારે તેથીજ મુસલમાન રમણીઓ એકનિષ્ઠ પ્રેમ શુ તે જાણતી નથી અને તેવો પ્રેમ રાખી પણ શકતી નથી ! આખો ભવ એકનિષ્ઠાથી એક ધ્યાન કરતા બેઠા વિના અત કરણ એક થાય એ શક્યજ નથી.”

“ એ તમે હિન્દુ ધૈરીઓની સરાસર ભૂલ છે જેમા આપણને પોતાને સુખ કે સતોષ નહિ તે પ્રેમ શાનો ? પ્રેમ એ આપણા પોતાના સતોષને માટે છે ”

“ પરતુ બેગમ સાહેબ ! અમે આર્ય સ્ત્રિઓની એવી દૃઢ સમજ છે કે પ્રેમના ઝરણામા સ્વાર્થપર એવા સઘળા મનોવિકાર સાફ ધોવાઈ-તણાઈ જાય છે ”

“ હિન્દુ ધૈરીઓ તદ્દન ઘેલી છે ! ધણી સુવે એટલે તેના મુરદા સાથે પોતાને જીવતા બાળી લે છે શુ એનું નામ પ્રેમ ? જીવ જોયા પછી પ્રેમ શુ અને સુખ શુ ? ”

“ માફ રાખો આર્ય સ્ત્રિઓની પોતાના પતિના અતઃકરણ સાથે એવી એકતા થએલી હોય છે કે તેના વિયોગથી તે જીવી શકતી જ નથી. તેને જીવવાની આશા પણ થતી નથી ! આર્ય સ્ત્રિને જેટલા ઉચ્ચ પ્રેમની આકાંક્ષા હોય છે, તેટલો પ્રેમ તે પોતાની એકનિષ્ઠ પતિ સેવાથી આખર સંપાદન કર્યા વિના તે રહેતી જ નથી. ”

“ ગાંડી રે ગાંડી ! ચૌવન કાઈ સમયની રાહ બેતું બેસતું નથી આ ક્ષણિક જીવાની એકવાર ખલાસ થઈ, તો પછી એ પ્રેમ મેળવીને તેનો શુ ઉપયોગ ? ”

“ પ્રેમનો ઉપયોગ કેવળ વિષય સુખનો ઉપયોગ કરવો એટલોજ છે, એવી અમે આર્ય સ્ત્રિઓની માન્યતા જ હોતી નથી. ”

“ એમ ? તો તો મનનું સમાધાન થવા સરખા મુદર અને મોહક પુરૂષોજ તમારી કાફર જ્ઞતિમા પાકતા નહિ હોય ! ”

“ બેગમ સાહેબ ! કોપ નહિ કરશો પણ મુસલમાન પુરૂષોની સુદરતા, જેમના પત્નિની ધૂળ બરાબર પણ નથી હોતી એવા મોહક મુદર સુવાન પુરૂષો અમે આર્યોમા કેટલાએ છે શુ એવા આપે કોઈ જોયા નથી કે ? ”

૫૬. બાલચોગિની

“ શુ ખરેજ ? ” નેફિસાએ ઉત્સુકતાથી પુછ્યું—“ તો પછી એવા કોઈ સુદર યુવાન કુમારનો લેટો મને કરાવીશ કે ? ”

અથા ફૂલવાળી બીહતા બીહતા બોલી—“ ના ના બેગમ સાહેબ ! એવા સકટમા મને ગરીબ દાસીને નહિ ફસાવો ”

“તેમા સકટ શાનુ ? તને લીતી શાની લાગે છે ? ”

“ સરકાર ! આપના આવિંદ રૈઆખાન કેવા બહાદુર અને કડક છે ? તેમના કોધનો કોણ ભોગ થઈ પડે ? ”

“ એ કડક કાળ છે ખરા તેમને યુનરેજનો શોખ છે એ વાત પણ ખરી. પરંતુ મને એ બહુજ નહારી જણાય છે તેથી મારી આગળ તેમની ફૂરતા-રાક્ષસપણ કાંઈ ચાલવાનું નહિ તો ! મારા ઉપર તેમનો પ્રેમ નથી એની ખબર મને ન પડવા દેવા તે બહુ સાવધાન રહે છે ! કેમકે મારા મોટા બાપુજીની મહેરબાનીથી તેમને આટલો બધો વૈભવ મળ્યો છે અને હું ધારૂ તો એક પલવારમા તેમને ધૂળ લેળા કરી શકુ એવી તેમને ખાત્રી છે અને તેથીજ તેઓ મારાથી બહુ ડરે છે માટે તારે બીહવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી સમજીને ? તો હવે કહે મને ક્યારે લેટાડીશ ? ”

“ ખરેજ કહો છો કે બેગમ સાહેબ ! ” ફૂલવાળીએ વધારે ચોક્કસ કરવાને કહ્યું—“ એક દેખાવડો મનોહર યુવાન હમણાજ મારા જોવામા આવ્યો છે તે જો આપના જોવામા આવશે, તો આર્ય કુમારો કેવા મોહક અને સુદર હોય છે તેની આપને ખાત્રી થશે હું આટલી આંધેડ ઊમરે પોથી છુ તો પણ એ યુવાનના દર્શનથી ઘડીભર ઘેલીજ બની ગઈ ! માફ ચીત ચચળ બની ગયું ! ”

“શુ તું આ ખરૂં કહે છે ? ત્યારે એ તરૂણના રૂપનું વર્ણન કહે જોઈ કે તે કેવું છે ? ” બેગમે સુસ્વરૂપની લુબ્ધતામા ઘસડાઈ ઉતાવળથી પુછ્યું

“ શુ કહું નામદાર ? એ યૂવાન-તરૂણ રાજકુમારની ઉંમર બહુ તો અઢાર વર્ષની હશે. હજી મોઢા ઉપર મુછનો દોરો ફૂટયો નથી તેથી તેનો ચહેરો બહુજ રમણીય દેખાય છે તેનો ચપા જેવો શરીરનો રંગ, વિશાળ અને ભવ્ય લલાટ, પાણીદાર કમળ સરખા નેત્રો, બુદ્ધીની સાક્ષી આપનારી ઉચી અને સરળ નાકની દાડી, શુભ દત્તપક્ષિ, મૌખિક સરખા હોઠ, સારગી જેવો મધુરો સ્વર, અને ચંદ્રકોર સરખું મધુર હાસ્ય ! શુ કહું ? તેનું પુરેપુરું અને ખરૂં વર્ણન મારાથી થઈ શકે જ નહિ ! આટલું છતાં અત્ત કરણ કેવું કોમલ ? સ્વભાવ કેટલો બધો ઉદાર ? અને બોલવું કેવું બુસ્સાદાર ? હું તો એક ઘડીવારમા ગાડી-ઘેલીજ બની ગઈ ! ”

“ અહાહા ! ચપા ! ત્યારે તો ગમે તેમ કરી એકવાર મને તેમનો ભેટો કરાવ તેમની આ સુદરતાના વખાણથી મારી તેમને મળવાની ઉત્કંઠા હદ મુકી ગઈ છે ! લે આ તને તેનું ઇનામ અને માફ જે દિલ ખુશ થશે તો વધારે પણ આપીશ. ”

નેક્સાબેગમે પોતાના કંઠમાનો રત્નહાર કાઢીને ચપા માલજીના ઉપર ફેંક્યો. તે હાર ઉપાડીને નમ્રતાથી બોલી-“ પણ બેગમ સાહેબ ! એ વાત મારા સ્વાધીનની નથી. હું આપનો સંદેશો તેમને કહીશ. તેમનું દિલ આપના તરફ ખેંચાય એમ હું પ્રયાસ કરીશ પણ એટલું એ કરતાં છતાં તે ન આવે, તો હું શુ કરી શકું ? તેથી કહું છું કે મુજ ગરીબ ઉપર ખફા થશો નહિ. ”

“ એમ ન બને એ સંભવતુંજ નથી તારી હુશિયારીને માટે મને ખાતરી છે તું જે તારા અતરથી ચીત દઈને પ્રયાસ કરીશ તો તેમનું મન તું તારી મરજી પ્રમાણે જરૂર ફેરવી શકીશ તો પણ મારા કમનસીબે તેમની મારા ઉપર કદાચ કૃપા ન થાય, તો હું પોતેજ તેમના દર્શન કરવા જવાની તારા પર જરાપણુ શુસ્સો આણીશ નહિ. તું બિલકુલ ઠરતી નહિ ”

૫૮. બાલયોગિની

“ પણ બેગમ સાહેબ ! તેઓ કદાચ આ તરફ આવવા તૈયાર થાય તો અહીં જનનખાનામાં તે શી રીતે દાખલ થઈ શકે ? પરાયા અને તેમાં વળી હિન્દુ યુવાનને પહેરાવાળા અદર કેમ આવવા દેશે ? ”

નેક્સિસ બેગમે જરાવાર વિચાર કરીને દાસી તરફ બેતા કહ્યું “ જા મારા મહેલમાંથી પરવાનો લઈ આવ બેઉ ”

એક દાસી તુરત મહેલે ગઈ અને થોડીવારમાં પરવાનો લઈ પાછી આવી તે ફૂલવાળી ચ પાના હાથમાં આપતા નેક્સિસ બેગમે કહ્યું—“ આ પરવાનો તેમને આપજો એટલે તેમને કોઈ પણ કયાઈએ આવતા પ્રતિબંધ કરશે નહિ ”

“ આ પરવાનો કેનો છે બેગમ સાહેબ ? ”

“ તે ? મારા મોટા બાપુજીનો—નવાબ સુરશિદ્ધ કુલીખાનનો તેનો પ્રભાવ એવો છે કે એ પરવાનો બતાવનારનો હુકમ, નહાના મોટા, અમીર ઉમરાવ વગેરે સઘળાઓએ તુરત અને બિન હરકતે બરાબર પાળવો જોઈએ ”

“ એમ હોય તો તેનાથી આપના મહેલમાં વગર હરકતે પ્રવેશ થઈ શકશે ખરો. પણ એક હિન્દુ તરફ આપના મહેલમાં આવ્યો હતો એ હકીકતની ચોળાચોળ તો નહિ થાયને ? ”

“ મૂર્ખા છે ! તે માટે ફિકર કરવાનું કાંઈ કારણ નથી મહેલમાં આવતી વખતે તેમના શરીર ઉપર પગ સુધીનો લાબો જનાની ઊરખો પહેરાવવો એટલે થયું પછી એ ખબર બહાર કયાથી ચોળાય ? ”

“ વાહવા ! બેગમ સાહેબ ! ખરેખર આપની હુશિયારી અને બુદ્ધિચાતુર્યની તો હદજ થઈ ! ઠીક ત્યારે હવે હું રજા લઉં ? ” ચ પાએ જરા ખુશામતના શબ્દો વાપરી કહ્યું

“ ભલે જા પણ માફ એ કામ બૂલતી નહિ હો. હું

નેક્રિસા બેગમ પદ.

આવતી કાલે સાજે તારી રાહ બેઠશ મારી ઉત્કઠાની નિરાશા ન કરતી સમજી ? ”

“ આ દાસી આપના ફરમાનમા જરાપણ કસુર કરશે નહિ ”
આટલું બોલી ચ પા સલામ ભરીને ચાલતી થઈ

નેક્રિસા બેગમે પાસેની દાસીઓને પુછ્યું—“ છોકરીઓ ! તમે શુ શુ સાબળ્યું ? તમારૂં ધ્યાન હતું કે ? ”

ખુશામતખોર દાસીઓએ કહ્યું—“ ના, ના, —સરકાર ! અમે એક અક્ષર પણ સાબળ્યો નથી. અને અમારા ધ્યાનમા પણ કાંઈ નથી અમે અમારા કાન, આંખો, મોઢું વીગેરે બધી ઇંદ્રિયો બલકે આખું શરીરજ આપના ચરણોમા અર્પણ કરેલ છે ! તેના પર અમારો અધિકાર જ ક્યા છે ? ”

“ શાબાશ બે તમે આવી રીતે હુશિયારીથી અને ડહાપણથી વરતશો, તો તમારૂં હું ભલું કરીશ સમજ્યા ને ? ”

એટલામા મહેલમાથી એક દાસી ત્યાં આવી ખાણીની તૈયારી થયાનું તેણે હળવેથી કહ્યું એટલે દાસીઓ સાથે નેક્રિસા બેગમ મહેલમાં ચાલી ગઈ

૬૦. બાલચૌમિની

પરિચ્છેદ છઠ્ઠો

કલ્યાણસીંહ અને રઘુરામ

જન્મતાં જન્મે ધારીને નહિ હિત કોઇનું લીધું,
કુખીયા દેશ બધું નહિ કુખ બ્યાનમાં લીધું,
છતાંએ અમમાં શક્તિ નહિ ઉપયોગ દેશીને,
ખરે ધિકાર જે રહેતો સ્વાર્થમાં સ્વસ્થ બેસીને,
જીવે પોતાને સાડે જે જીવન તેનું અકાર છે,
જીવે જે જન્મને માટે જીવન તેનુંજ સાડે છે

કૃષ્ણનગરના રાજમહેલમાં કલ્યાણસીંહનું જવું આવવું
રાજનું થવાથી સઘળા સાથે તેનો સારો પરિચય થયો
હતો અને તેમાં પણ વૃદ્ધ દિવાનજીના મનમાં કલ્યાણ-
સીંહ માટે સારી લાગણી બધાં હતી.

કૃષ્ણનગરના રાજા રામજીવનરાય, રૈઆખાનની કેદમાં રાક્ષસી
અત્યાચાર ભોગવતા હતા જે સઘળાંએ જોયું હતું. પણ ખડણીની
બાકી ઘણી વધારે હતી તેથી સઘળી ભરપાઈ કરવી એ અશક્ય
હતું એમ તેમને જણાતું હતું રૈઆખાને કાંઈક નજરાનો આપ-
વાનો વિચાર કરતા તેણે અતિશય મોટી રકમની માગણી કરી
વળી તે પણ ખડણીની બાકીમાંથી અમુક રકમ ભર્યા વિના
નકરો નજરાનો તે કોઈ દિવસ લેતો નહિ આવી રીતે અડચણ
આવવાથી દિવાનજી અને યુવરાજ રઘુરામ બન્ને વિચારશૂન્ય
બન્યા હતા !

સાધ્યાકાળે તે બન્ને રાજપ્રાસાદમાંના એક નહાના દિવાન-
ખાનામાં બેઠા હતા તે બન્ને એક બીજા સાથે વિના બોલે મનમાં
ને મનમાં વિચાર કરતા હતા અને વચમાં વચમાંથી દીર્ઘ નિશ્વાસ
મુકતા હતા ! એટલામાં કલ્યાણસીંહ આવ્યાની વરખી મળી,
દિવાનજીએ તેને અદર મોકલવાનું કહ્યું

કલ્યાણસીંહ અને રઘુરામ. ૬૧.

કલ્યાણસીંહ દિવાનખાનામાં આવ્યો એટલે દિવાનજીએ તેનું સ્વાગત કરી સામેની ખાલી ઉપર બેસવા કહ્યું—કલ્યાણસીંહ ત્યાં બેઠા પછી બન્નેના તરફ બેતા ખિલ સ્વરે બોલ્યો—“કા દિવાન સાહેબ ! આપ બન્ને બહુ દિલગીર દેખાઓ છો, તો મહારાજ તરફની કાંઈ વિશેષ ખાતરી મળી છે કે શું ?”

રઘુરામ કાંઈક ત્રાસી નબરે કલ્યાણસીંહ તરફ બેતા કહ્યું—“કલ્યાણસીંહ ! શું તમને એમ લાગે છે કે નબરે નબર બેએલી દશા અત કરણને બાળી નાખનારી નથી ? તો પછી વળી બીજી વિશેષ ખાતરીની શું જરૂર ?”

“યુવરાજ ! મારા કહેવાની મતલબ તેવી નથી. પણ અમારા સરખા તરફ પુરૂષોએ એ દુ ખી દશા માટે ભૈરીઓની માફક ખુણે બેસીને રહ્યા કરવું, એનું જ મને આશ્ચર્ય લાગે છે.” કલ્યાણસીંહ ટકોરમાં કહ્યું.

“ત્યારે અત્યારે તે સિવાય બીજો રસ્તો શું છે ?”

“યુવરાજ ! આપણા આર્યધર્મ પ્રમાણે માતાપિતા એ આલોકના પરમ પૂજ્ય દેવ છે એમ છતાં તે દેવના—તે ઇશ્વરના પ્રાણાન્તિક કષ્ટ નબરે બેઠાને કર્તવ્યનો નિર્ણય અત કરણમાં ન થાય, તો હુકું નહિ તો બીજું શું ?”

“કર્તવ્યના નિર્ણય માટે તો આ વિચાર ચલાવીએ છીએ. અસમ્ય અને જગલી માણસોની માફક કોઈ પરવશ બનીને ઉતાવળા થઈ કોઈ એવા બેખમમાં ઝપલાવું એ સુશીક્ષિતોનું કામ નથી.”

“ત્યારે શું છુટણ વચ્ચે માણસ રાખીને રહતા બેસવું એ સમ્યતાનું અને સુધરેલપણાનું ચિન્હ છે ?”

“બોલવું બહુ સહેલ છે પરંતુ પ્રવડ મૂંગલ ફોજ સામે ટકી રહેવું એ કેટલું શક્ય અને વિવેકબુદ્ધિથી ઉચીત છે એ ઠરાવવું તે બહુ મુશ્કેલ છે.”

૬૨ બાલચોગિની

“યુવરાજ ! બધી બાબતોનો નીતિશાસ્ત્રના ધર્મને કાંટે અદલ તોલ કરીને ચલાવું નથી ! જે આ રાક્ષસી અત્યાચારો ચલાવાય છે તેજ કયા નીતિના કે વિવેકબુદ્ધીના છે ? સહનશીલતાને એ કાંઈ હુક હોય છે ! રૈઆખાનના અત્યાચારો હવે એ સહનશીલતાની હદ ઓળંગી ગયા છે ! હવે તેનો પ્રતિરોધ કરવાને કમર બાંધ્યા વિના ચાલશે નહિ અત્યાચારોના પ્રભાણુભાજ તેનો પ્રતિકાર પણ તેટલો જ વધારે બલવત્તર જોઈએ ”

“ પણ બાદશાહી મહાન સત્તા સારે હથીયાર ઉપાડવું એટલે પતંગીયાએ જ ગલમા લાગેલ દાવાનલમા ઝપલાવા સરખું છે ! આવા અવિચારથી આત્મઘાત વિના ખીજો શું ફાયદો થવાનો હતો ? ”

“ હાયહાય ! ત્યારે આવી દશામાં બચીને પણ શું કરવું હતું ? જેના પરમ પૂજ્ય પિતા ઘોર અત્યાચારોથી ત્રાહિત્રાહિ પોકાર કરી રહ્યા છે યવનોના હાથના ફટકા ખાઈને જેમના શરીરો લોહીલુહાણુ-જર્જરિત થયા છે, શીક્ષા સહન નહિ થઈ શકવાથી જેઓ વારવાર મુર્છિત થઈ પડે છે, એવા રાક્ષસી અત્યાચારો સહન કરવા કરતા-તે નજરે જોતા રહેવા કરતા હે પ્રભુ ! હે દયાધન ! અમને મરણુ આપ એવી પ્રભુની પ્રાર્થના કરે છે ! તેમનો કઙ્કણુજનક હાહાકાર અને તેમના નેત્રમાથી અવિરત વહેતી દુઃખાશ્રુધારા આપણે મુગા બની સાભળતા અને જોતા રહિએ તેના કરતા મરણુ શું ખોટું ? ”

“ અમારા પ્રાણુના બલીદાનથી તેમના કષ્ટો શું ઓછા થશે ? કે ઉલટો તેમના દુઃખમા પુત્રશોકનો ઉમેરો માત્ર થશે ? ”

“ શું પુત્રશોક ? પિતાની થતી ઉપેક્ષા પ્રત્યક્ષ નજરો નજર જોવા છતાં જેમને ચીડ ચડતી નથી, પિતાની દુર્દશા જે ઉઘાડી આખે પથરના પુતળાની માફક સ્વસ્થ ઉભા રહીને જોઈ શકે છે, અને પિતા કેદમા રહી ન સહન થઈ શકે તેવા કષ્ટ અને માનહાનિ

ભોગવતા છતાં જે પોતાના મહેલમાં સ્વસ્થ પડ્યો રહે છે એવા કોડી મૂલના છોકરાના મૃત્યુ માટે ક્યો બાપ શોક કરશે ? અરે ! એવા કછોડને પુત્રજ કેણુ કહેશે ? ”

“ પણ પુત્રના પ્રાણ ત્યાગથી પિતાને થોડોએ લાલ થતો હોય, તો તેમ કરવું કાંઈક ઠીક પણ ઉપયોગ વિના શું ? ”

ઉપયોગ ? ઉપયોગ ચોક્કસ થવાનો. આ અત્યાચાર અટકાવવા માટે તમે-અમે-આપણે શક્ય તેટલી ફેજ એકઠી કરીને ઉભા થઈએ, તો બીજા કેટલાએ સમજી બી બધુએ આપણને આવી મળશે. છતાં જો કદાચ આપણને યશ ન મળ્યો-વિજય પ્રાપ્ત ન થયો, તો પણ અત્યાચારી ચવન લોકો કાંઈક ડર ખાશે. અને ફરી આવા રાક્ષસી અત્યાચાર આદરતા તે થોડો ઘણો પણ આચકો ખાશે-વિચાર કરશે ”

“ પણ એટલા નહિ સરખા લાલ માટે અમારે તો પ્રાણ હાનિ ભોગવવીને ? બાણી બેઠને પ્રાણ ગુમાવવા એ શૌર્ય નથી પણ તદ્દન અવિચાર-બિલકુલ મૂર્ખપણુ છે ! ”

કલ્યાણસૌંદિ રઘુરામ તરફ તીવ્ર દૃષ્ટિથી જોતાં બિન્ન સ્વરે કહ્યું-“ યુવરાજ ! તમારા જેવું જો મારામાં સામર્થ્ય હત, તમારા સસ્થાન સરખું જો અમારું સસ્થાન મોટું હત, તો એક ક્ષુદ્ર સસ્થાનિકના હાથથી ઘેંટલું પરાક્રમ બતાવવું શક્ય છે તેટલું હું બતાવી આપત ”

“ પણ મુગલ બાદશાહ અમારા સમ્રાટ-ચક્રવર્તિ રાજા છે એટલે વિજ્ઞાનો અવતાર ! તેની સાથે વિરોધ કરવો એ રાજદ્રોહ નહિ તો શું ? ”

“ તમે કહો છો તેવું શાસ્ત્ર છે ખરૂં, પણ તેજ શાસ્ત્રમાં રાજાઓના જે કર્તવ્યો કદા છે તે બરાબર પાળતો હોય તેજ રાજા ! સમસ્ત પ્રબળ સમાન દૃષ્ટિથી અને ન્યાયથી પાળવી, તેના ઉપર બચ્ચાની માફક પ્રેમ રાખવો, તેમના કલ્યાણ માટે હિંમેશાં

૬૬. બાલમેગિની.

પ્રમત્ત કરવા, અત્યાચારથી તેમના જાન માનનું રક્ષણ કરવું. આદિ કર્તવ્યો જે પ્રાપ્ત થઈ ગયાં નથી, એટલું જ નહિ પણ તેનાથી તદ્દન ઉલટું વર્તન કરે છે તે રાજા નહિ. પણ ચૌર-ધાડપાડું છુટારો છે. તે દેવ નહિ પણ સેતાન છે ! તેની સાથે વિરોધ કરવામાં જરાપણ પાપ નથી તેમની સામે થવું એ અવશ્યનું છે ”

“ હ હ. કલ્યાણસીંહ ! આવું કાંઈને કાંઈ બડબડવું રહેવા દે બાદશાહી મુલકમાં, અને તેમાંએ વળી નવાબ સાહેબની રાજધાનીમાં બે તું આવી રીતે અવિચારથી બડબડાટ કરીશ, તો તારે જીવતા રહેવાની આશાજ છોડી દેવી ”

“ તો આવી રીતે લાચન ભર્યું જીવન પણ શા કામનું છે ? ”

રઘુરામ ખીજવાઈને બોલ્યો—“ તો પછી ભાગીરથીના પ્રવાહમાં જઈને ડુબી મર. એટલે પૂન્ય તો લાગશે ! ”

“ ખરૂં છે આપના જેવાને છેવટે જો રસ્તોજ અખત્યાર કરવો પડશે ! ”

“ મરણની મને જરાપણ ભીતી નથી આપણી માતૃભૂમિનો ઉદ્ધાર શી રીતે થશે ? બાગલાના ભાગીરદારોનો માનમરતબો શી રીતે ટકી શકશે ? તેમના પર થતા અત્યાચારો શી રીતે બંધ પડશે ? એજ વિચારો મારા મગજમાં હમેશા રમ્યા કરે છે જેમણે શૌર્ય, ધૈર્ય, પરાક્રમ ગળવવો બોધ્યો તે પથ્થરના પુતળા માફક જડ બનીને થતા રાક્ષસી અત્યાચારો અને અસહ્ય કષ્ટો મુજે મોઢે સહન કરે છે ? તેને શું કહેવું ? અને રસ્તો પણ શું ? ”
કલ્યાણસીંહે કહ્યું.

“ રસ્તો એકજ કેટલાક મુખ્ય જમીનદારોએ ફિલ્દી જવું અને બાદશાહની હબુરમાં આ અત્યાચારની હકીકત જણાવીને પ્રતિકાર માટે પ્રાર્થના કરવી ”

“ છદ્ બિલકુલ ગલત રસ્તો. ફિલ્દીની બાદશાહી તીજેરીમાં હાલમાં કેટલાક વર્ષો થયા બાદશાહ દેશની બહુની રકમ બિલકુલ

કલ્યાણસીંહ અને રઘુરામ ૬૫.

પહોચી ન હતી તે આ મુરશીદ કુલીખાનના કારોબારમાં દર વરસે પુરી ભરપાઈ થાય છે આવે વખતે બાદશાહ જમીનદારોની ઠાઠ સાલણીને નવાબના વસુલાતના રસ્તા બંધ કરે, અને પોતાને થતી નુકસાની ખમી લે એવું તમને જણાય છે શું ? આ ચવન લોકો પરદેશથી અહીં આવેલા છે તે ધર્મ-રાજ ચલાવવા નહિ પણ ચેનબાજીથી વિષય ભોગો ભોગવવા આવ્યા છે તેથી તે પોતાની આશાઓશમાં અડચણ આવે એવું કોઈ દિવસ કરશે ખરા કે ? ”

“ ત્યારે શું ? નવાબ સાહેબની સામે બંડ કરવાથી આ અત્યાચારો અટકશે ? ”

“ બં ગવીરોના અગમ હજી પુરૂષત્વ છે એવી સાબીતી થએથી અત્યાચારોનો થોડો પણ અટકાવ થશે જ થશે. ”

“ નહિ નહિ કલ્યાણસીંહ ! આ અવિચાર બિલકુલ મુકીદે નહિ તો તારી ફાસીને લાકડે લટકવાની દુષ્ટ બાતમીઅમારા કાને તુરતમાજ આવી પહોચશે ! ”

“બહુ સારૂ મારી વાત જવાદો પણ આપેઆપના પૂજ્ય પ્રિય પિતાશ્રીના ઉદ્ધાર માટે શું ઉપાય લેવાનો નિશ્ચય કર્યો ? ”

“ રૈઝાખાનની હયા માગવી ”

“યુવરાજ ! રૈઝાખાન કેવો દ્રવ્ય લોભી માણસ છે ? તે આપના જણુવા બહાર નથી બગવાસી જમીનદારોના ધરમાં જે કાંઈ સંપત્તિ હતી, તે બધી રૈઝાખાનની તીબેરીમાં પહોચી ગઈ છે બગવાસીનો સઘળો એશઆરામ રૈઝાખાનના હાથમાં છે ત્યારે હવે તેને તમો શું આપીને-શું ભેટ નજરાનો ધરીને તેની હયા માગવાના ? ”

“ તે નહિ તો પછી મુરશીદ કુલીખાન નવાબ સાહેબની હયા માગવી પડશે બીજું શું ? ”

“ ઓહ ! બિલકુલ છોકરવાદી ! શું આ અત્યાચાર અને થતો હાહાકાર નવાબના જણુવા બહાર છે એમ આપનું ધારવું છે ? ”

૬૬. બાલચૌગિની

નવાળની આસા—નહિ તો અનુમતિ, હોવા શિવાય આવા ભીષણ પ્રકાર ચલાવવાને રૈઝાખાન કોઈ દિવસ હિંમત ધરે જ નહિ ! ”

“ તો પણ એક વખત પ્રયાસ તો કરી જોવો ”

“ શું આજ દિવસ સુધી એવો પ્રયાસ કોઈએ કર્યોજ નહિ હોય ? ”

અત્યાર સુધી વૃદ્ધ દિવાનજી બન્ને યુવાન રાજપુત્રોનું બોલવું સુગે મોઢે સાંભળતા હતા તે હવે એક બીજાના વધારે પ્રતિકુલ મત થતા જોઈને બોલ્યા—“ હા પ્રયાસ કર્યો છે ચાર પાંચ મહિના ઉપર સઘળા જમીનદારોએ એકઠા થઈને આ અત્યાચારોની હકિકત લખીને તેનો અટકાવ કરવાને નવાળ સાહેબને એક અરજી મોકલી હતી તે ઉપર નવાળ સાહેબે એવો જવાબ આપ્યો કે અત્યાચાર માટે પોતે દિલ્લીની બહાર કરે છે પરંતુ વસુલાતનું જોખમ રૈઝાખાન ઉપર હોવાથી તેના કામકાજમા હાથ નાખવાની પોતાની ઇચ્છા નથી જમીનદારો ખડણીની બાકી ચુકતી કરશે એટલે તેમના ઉપર અત્યાચાર થશે નહિ. ”

“ આવી નમાલી અરજીઓના એવાજ જવાબો મળવાના અને દિલ્લીનો બાદશાહ પણ એજ જવાબ આપવાનો અસ્તુ દિવાનસાળ ! અને યુવરાજ ! બગવાસી જમીનદારોને રાક્ષસી ત્રાસ થતો જોવાથી મારા અત કરણમા જે અસહ્ય વેદનાઓ થાય છે, તેને લઈ મારા મોઢામાથી કઠોર શબ્દો નીકળ્યા હશે તે માટે આપની માફી માગુ છું ! ”

યુવરાજ રઘુરામ કાંઈ બોલ્યો નહિ. દિવાનજીએ કહ્યું—
“ કલ્યાણસીંહ ! તારા શબ્દો વધારે પડતા સ્પષ્ટ છે ખરા. પણ તેથી કોંઈ કરવા જેવા તે તહન ખોટા નથી અમો હાલમા પત્થર જેવા જડ-મૂઠ બન્યા છીએ ! તેથી આ અત્યાચારો મૂગે મોઢે સહન કર્યા વિના ઉપાય નથી ! ”

“ ના ના. સાહેબ ! આપની સમજ ભૂલ ભરેલી છે. બગ

કલ્યાણસીંહ અને રઘુરામ ૬૭.

ભૂમીના બધા યુવાનો આ રઘુરામ જેવા હોય એમ હું ધારતો નથી. બગમાતાના અસખ્ય પુત્રોમાંથી કોઈક તો વીરપુત્રો નીકળશેજ અને તે પોતાના પૂજ્ય વડિલોનો ઉદ્ધાર કરવાને પ્રયત્નો કરશે ચાલો હવે હું રજા લઉં છું ” એમ કહેતાં કલ્યાણસીંહ એકદમ ઉભો થયો.

કલ્યાણસીંહના મર્મભેદક શબ્દોથી રઘુરામ બહુજ ચીડાયો. અને તે પણ ઉભો થઈને પોતાના મ્યાનમાંથી તરવાર ખેંચવા લાગ્યો. એટલામાં વૃદ્ધ દિવાળીએ તેનો હાથ પકડી ધીરેથી કહ્યું—
“ હ. હ. યુવરાજ ! માફ કરો. કલ્યાણસીંહ હજી ઉછરતો યુવાન છે તેના શબ્દો ઉપર ધ્યાન નહિ આપો. ”

કલ્યાણસીંહ રઘુરામ તરફ જોતો ત્યાંથી ચાલતો થયો.

૬૮. જાણયોગિની.

પરિચ્છેદ સાતમો

બેગમ સાથે એકાંત

પ્રીતીનું ભેર છે જન્મ ન રોક્યો વેગ રહે તેનો,
અજ્ઞ આકર્ષણે બેચે લાગતો ધ્વાસ ચિત્ત જેનો,
કુપકુ મહેલ ને માળા ગણેના રક કે રાગ,
તજ પકવાન પણ મુકે વડિલ કે મિત્રની માગ,
ઠડિયુ એ કામના બાણે અનીચારી હણાયે છે,
વિવેકી ભેડમા મળતાં ઉભય સુચણી ગણાયે છે

કેવ્લાણુસીંહ કૃષ્ણનગરના રાજમહેલમાથી નીકળ્યો ત્યારે એક કલાક રાત્રી થઇ હતી અધારી રાત્રી છતાં રસ્તા ઉપરના ફાનસોના પ્રકાશથી અધકારનું સામાન્ય ત્યા ન હતું રાત્રીના ઠંડા અને ધીમા વાયૂથી તેનું બળતું હૃદય કાંઈક શાન્ત થયું હતું તે મનમાને મનમા વિચાર કરતો પોતાના મહેલ તરફ આવ્યો ત્યાં આગળની દેવડીમાજ રમાનાથ ઠાકોર ઉભો હતો તેણે કહ્યું—“ સરકાર ! આપને હમેશા કૂલો લાવી આપનારી કૂલવાળી ક્યારનીએ આપની રાહ ભેટી દિવાનખાનામા બેઠી છે ”

કેવ્લાણુસીંહ ત્યાંથી સીધો દિવાનખાના તરફ ગયો. કૂલવાળી અપાએ ઉઠીને કુરનિશ કરી કેવ્લાણુસીંહ પોતે એક ગાદી ઉપર બેઠો અને કૂલવાળીને બેસવાને ઈશારત કરી તે હસતા હસતા બોલ્યો—“ કા આજે ઘણા વખતથી મારી રાહ ભેવાય છે ? ”

અપાએ પણ હસતા હસતા કહ્યું—“ સરકાર ! આપના માટે બહુ પ્રયાસ વડે એક મોહનમાળા તૈયાર કરી છે તેને અઘાપિ સુધી ચદ્ર કે સૂર્યનો સ્પર્શ થયો નથી બે આપ સ્વીકાર કરશો તો તે અહો ભાગ્ય સમજશે ”

અપાનું સ્મિત હાસ્ય અને જુકુટિભગ આદિ અગ વિશ્લેષ બેઠ તેના શબ્દોમા કંઇ પણ ગૂઢ અર્થ હોવો બેઠએ એમ

બેગમ સાથે એકાત ૬૯.

કલ્યાણસીંહના તુરત સમજવામા આવ્યું પણ તેનો ઉદ્દેશ શુ ? એ નહિ સમજવાથી તે બોલ્યો—“તુ શુ કહે છે તે મને ખરાબર સમજાયુ નથી માટે સ્પષ્ટ કહે બેઉ શુ છે ? ”

“ સરકાર ! આપના સૌહર્દ્ય સરખું સૌહર્દ્ય અને મોહકરૂપ આ જગતમા જડવું અશક્ય છે ”

“ હશે કદાચ ” કલ્યાણસીંહ કહ્યું—“ પણ મારા સૌહર્દ્યની આ મુસલમાની રાજવાનીમા ટેાને ચાડના હોય ? ”

“ જેને અઘાપિ સૂર્યના કિરણોનો પણ સ્પર્શ થયો નથી, એવી એક લાવણ્યલતિકા તરૂણી આપના દિહાર માટે અત્યંત ઉત્સુક બની છે । ”

“ ખરેજ કે શુ ? કોણ તે ? ”

“ નેફિસા બેગમ ”

“ શુ ” કલ્યાણસીંહ ચકિત થતા પુછ્યું—“ નેફિસા બેગમ ? નવાબ મુરશિદ કુલીખાનની પૌત્રી ? મહમદ રૈઆખાનની બેગમ ? ”

“ હા જુ તે પોતેજ આપનું તકદીર ખુલ્લું તેથીજ આ અચાનક બેગમ મળી આવ્યો છે ”

“ અરે ! પણ મારી અને તેની કોઈ દિવસ નજરે નજર પણ એક થઇ નથી, છતાં તે મારાપર આસક્ત શી રીતે બને ? ”

“ અ તેમા અશક્ય શુ ? નળરાજના કેવળ વર્ણુનથીજ દમયંતિ મોહિત નહોતી થઇ કે ? ગોપાળકૃષ્ણચંદ્રના મુરલીનાદ માત્રથીજ ગોપીઓ શુ તલ્લીન બની નહોતી કે ? ”

કલ્યાણસીંહ સ્મિતપૂર્વક બોલ્યો—“ પણ માફ નામ નેફિસા બેગમને કાને શી રીતે ગયું ? ”

૭૦. બાલયોગિની

“ તે માફ કરો સરકાર ! આ ગરીબ કૂલવાળી અંધાના મોઢેથી આપના રૂપ ગુણના વખાણ બેગમ સાહેબે સાંભળ્યા અને તેથી તેમની આપના પ્રત્યેની ઉલ્ક ઠા વધી ”

“ ત્યારે હવે તેમનો શુ હુકમ છે ? ”

“ હવે તેમની ધીરજ રહેતી નથી માટે તેમને આપના દર્શન આપીને કૃતાર્થ કરશો. ”

“ ક્યારે અને ક્યા ”

“ હમણાજ. તેમના જનાનખાનામા પધારો ”

“ જનાનખાનામા ! મારા સરખા પરાયા પરધર્મી પુરૂષનો પ્રવેશ શી રીતે થઈ શકે ? ”

“ બેગમ સાહેબે આ પરવાનો આપ્યો છે અને તેનાથી આપને ગમે ત્યા ગમે ત્યારે વગર હરકતે જઈ શકાશે ”

કલ્યાણસીંહને મુસલમાની ભાષા અવગત હતી તેથી અંધાના હાથમાથી પરવાનો લઈ તેણે વાચી જોયો જેની પાસે આ પરવાનો હોય તેનો હુકમ એક નહાના નોકરથી મોટા કામદાર સુધી સઘળાએ વગર હરકતે તુરત પાળવો જોઈએ, એવો નવાબની સહી શિક્કા સાથે ચોખ્ખો હુકમ હોવાનું જાણી કલ્યાણસીંહના મનમા એકદમ ઘણા વિચારો ખડા થયા તે ગાદી ઉપરથી તુરત ઉઠ્યો અને સ્વગત વિચાર કરતો દિવાનખાનામા ફરવા લાગ્યો. કૂલવાળી તેના તરફ ઉલ્ક ઠા પૂર્ણ નજરે જોતી હતી ઘણીવાર સુધી વિચાર કર્યા પછી કલ્યાણસીંહ એક નિશ્ચય ઊપર આવ્યો તે ફરી ગાદી ઉપર આવી બેસતા બોલ્યો—“ આ પરવાનાથી જનાનખાનામા મારાથી જઈ શકાશે, પણ હું ત્યા ગયા પછી કાંઈ હોહા થાય, અને રૈઝાખાનના જાણવામા આવી જાય તો પછી ? ”

“ તેની આપ ફિકર નહિ કરો બેગમ સાહેબ એ બધી બાબતોનો બંદોબસ્ત કરવાને હિંમતવાન છે. વળી તેમના જનાન

ખાનામાનો આ ધુરખો ઓઢીને અદર જવાનુ છે એટલે ઓળખાઇ જવાની જરાપણ ધાસ્તી નથી ”

“ વાહવા ! બધી તૈયારી છે ને શુ ? પણ ચ પા ! આ બધી વાતનો વિચાર કરવાને મારે આજના દિવસની મહેતલ બેઠએ ”

“ ના ના સરકાર ! આજ બે મારી સાથે આપ નહિ પધારો તો આ ગરીબડી ચ પાનો પ્રાણ રહેશે નહિ ” ચ પાએ સ્ત્રી ચરિત્રનુ લાન કરાવ્યુ

“ શુ પોતાનો પ્રાણ બચાવવા મારો જીવ બેખમમા નાખવો એનો તને કાઈજ વિચાર થતો નથી ને ? ”

“ કુમાર સાહેબ ! હું પ્રભુના સોગન લઇ કહું છું કે આપનો વાળ પણ વાકો થશે નહિ ”

“ ઠીક ત્યારે તારી સાથે આવવાને હું તૈયાર છું પણ મારો બધો આધાર તારા ઉપર છે એ ભૂલતી નહિ હા ”

“ નામદાર ! આપની પ્રણયદેવી આપને સઘળો આધાર આપવા સમર્થ છે હું ગરીબ દાસી તો માત્ર એક કારણરૂપ છું । ”

કલ્યાણસીંહ પરવાનો ખીસામા મુકીને ચ પા સાથે મહેલ-માથી બહાર નીકળ્યો રસ્તા ઉપરના એક ઝાડ નીચે આવતાવાર કૂલવાળી ચ પાએ પોતા પાસેનો જનાની ધુરખો કલ્યાણસીંહને ઓઢાડ્યો અને તે આગળ ચાલી એટલે કલ્યાણસીંહ તેની પાછળ ચાલવા લાગ્યો

નવદસ વાગ્યાનો વખત થવાથી રસ્તા ઉપરના માણસોની અવરજવર કમી થઇ હતી દરબારમાના નગારખાનાની નોખત વાગતી હમણાજ બધ થઇ હતી. આવા પ્રશાન્ત વખતે જનાનખાનામાના પોતાના કીડા મદીરમા કેમલ અને સુવાસિક પુષ્પ શૈયા ઉપર લાવણ્યલતિકા નવ સુવાન નેફ્રિસા બેગમ ઉઠ ઠા પૂર્ણ અત કરણથી

૭૨. બાલયોગિની

વિચારમગ્ન બેઠી હતી રૂપવતી બે તરૂણીઓ બેગમની સેવામાં હાજર હતી મહાલનું દ્વાર હળવેથી ઉઘાડીને પગલાનો ધ્વનિ ન થવા દેતા બે વ્યક્તિઓ અદર દાખલ થઈ તેને બેઠું નેક્રિસા બેગમ ઉઠીને બેઠી ફૂલવાળીને બેતાં તેની સાથેની ખીલ વ્યક્તિ અન્ય કોઈ નહિ પણ પોતે બોલાવેલ હિન્દુ યુવાનજ હોવો બેઠાંએ એમ નેક્રિસાએ તુરત જાણ્યું તે એકદમ ઉભી થઈ પાપપથ તરફ આ તેની પહેલીજ પ્રવૃત્તિ હોવાથી તેની છાતી ધડકતી હતી ! શરીર કપતું હતું નસેનસમા વિજળીના આચકા લાગતા હતા. હોઠ સુકાવાથી એક શબ્દ મોઢામાંથી બહાર પડતો ન હતો ! તે ચક્રિત અને વિસ્ફારિત નજરે ફૂલવાળી તરફ પછીથી તે અવગુહિત કલ્યાણસીંહ તરફ અને પછી પોતાની દાસીઓ તરફ એમ વારાફરતી બેવા લાગી

અથા આગળ થઈને કુરનિશ બબલતી બોલી—“ બેગમ સાહેબ ! આ દાસી પોતાના કાર્યમાં ફત્તેહ મેળવી આવી છે હવે બેગમ સાહેબે આપેલી મોતીની માળા જેમ આ દાસીએ સ્વીકારી, તેમ આ આપની દાસીએ આણેલ હીરા—હાર બેગમ સાહેબ સ્વીકારશે ”

ફૂલવાળીએ કલ્યાણસીંહના અગ ઊપરનો ખુરખો કાઢી લઈને તે દૂર જઈ ઉભી રહી

કલ્યાણસીંહનું અપૂર્વ સૌહર્ય બેઠાંને નેક્રિસા બેગમ ચક્રિત થઈ ! આવું મોહક અને કોમળ સુસ્વરૂપ આજ સુધી કોઈ દિવસ તેના બેથામાં આવ્યું ન હતું કલ્યાણસીંહનો મધુર હાસ્યચુક્ત ચહેરો બેતા નેક્રિસા બેગમ દગ બની તેના અતકરણમાંની ભીતિ એકદમ નષ્ટ થઈ અને તે જગાપર પ્રેમ અરણ્યો વહેતા થયા કલ્યાણસીંહ તરફ એક સરખું તે બેઠાંજ શકતી ન હતી, તેથી તેણે પોતાની સલજ દષ્ટો ભૂમી તરફ ઝરી

બેગમ રાજકુમારનું કાઈજ સ્વાગત કરતી નથી એવું બેઠાંને અથા હસીને બોલી—“ બેગમ સાહેબ ! રાજકુમાર ઘણીવાર

ઉભા રહ્યા, આપની અનુમતિ વિના તેમનાથી બેસવાની જગા લેવાશે નહિ ”

નેફિસા બેગમે ચમકીને હાસ્ય યુક્ત ફૂલવાળી તરફ પાછા વાળી જોયું સામેના કોચ ઉપર બેસવાને કુલ્યાણસીંહને આદરપૂર્વક હસ્તસંકેત કર્યો, કુલ્યાણસીંહ કોચ ઉપર બેઠા પછી બેગમ પોતાના પલગ ઉપર બેઠી આ વખતે તે પ્રેમની પુતળીનો ચહેરો ખુશનુમા બન્યો હતો.

અ પા બોલી-“ કુમાર સાહેબ ! હવે હું ઘેર જઉં ? મને બહુ ભૂખ લાગી છે ”

“ નહિ તું એકલી નહિ જતી થોડી વારે આપણે સાથેજ જઈશું ”

નેફિસા એક દાસી તરફ જોઈને ધીરેથી બોલી- “ જા અ પાને સાડ નામ્તા પાણીની બરાબર સગવડ કર ”

દાસી ફૂલવાળી માથે ત્યાથી ગયા પછી બીજી દાસીને નેફિસાએ બોલાવી અને ઇશારો કરતા તે પણ બીજી તરફ ચાલી ગઈ.

એકાત મળવા સાથે કુલ્યાણસીંહ સ્મિત કરતા બોલ્યો-“ બેગમ સાહેબના અત કરણના દર્શનથી હું કૃતાર્થ થયો મને શા માટે બોલાવ્યો છે ? બેગમ સાહેબનો હુકમ ઉઠાવવા તૈયાર છું ”

નેફિસા બેગમ સ્નિગ્ધ નજરે લજ્જા પૂર્ણ રીતે કુલ્યાણસીંહ તરફ જોતા તે બોલી- ‘ ફૂલવાળીના મોઢેથી આપના વખાણ સાંભળવાથી આપના દર્શનની ઇચ્છા થઈ એ મારી વિનંતીને માન આપી આપ અહીં પધાર્યા એથી હું આપની અત્યંત આભારી છું આપના મનોહર દર્શનથી મારા નેત્રોનું સાર્થક થયું ! ”

એટલામા એક દાસી ઉંચી સિરાળના બે સુવર્ણ ખાલા ભરી લાવી એક કુલ્યાણસીંહ આગળ અને એક નેફિસા બેગમ આગળ મુકીને તે અદબથી ફર ઉભી રહી.

૭૪ બાલાયોગિની

“કુમાર સાહેબ ! આ અસ્સલ સિરાજ છે તેનો સ્વીકાર કરશો ?”

“માફ રાખો બેગમ સાહેબ ! અમે બ્રાહ્મણોને અમારા ધર્મ શાસ્ત્રમા દારૂ પીવાનો નિષેધ બતાવ્યો છે અમે કોઈ જન્મે પણ મધપાન કરેલું નથી માટે આગ્રહ નહિ કરશો આપની ઇચ્છા હોય તો સુખેથી આપ તેનો ઉપયોગ કરો ”

‘જો આપ નહિ લ્યો તો હું પણ લેવાની નથી આપને જે વસ્તુ પ્રીય નથી તેનો હું પણ કોઈ દિવસ સ્વીકાર કરનાર નથી !”

“મારા ખાતર આપ આપના સુખનો શા માટે ત્યાગ કરો છો ?”

બેગમે પ્રેમ અને આગ્રહ દર્શાવવા કહ્યું—“હવે જેમા આપને સુખ તેમા જ મને સુખ માટે ”

નેફ્રિસાએ નેત્રસ કેત કરવા સાથે દાસી બન્ને સુવર્ણ પ્યાલા ઉપાડી ગઈ પછી નેફ્રિસા કલ્યાણસીંહ તરફ પ્રેમ દષ્ટીથી જોતા બોલી—“આ માફ તનમન આપના સુખ અર્થે આપની સેવામા સમર્પણ કર્યું છે ”

“શુ ખરેખર મારા ઉપર આપનો આટલો બધો પ્રેમ વધ્યો છે ? નવાબ સાહેબના કુલ સુખત્યાર શૂરા મહમદ રેઝાખાન આપના પતિ છતાં તેમનો આપ શા માટે અનાદાર કરો છો ?”

“તેમના માટે મારા મનમા કોઈ દિવસ પણ પ્રેમ—આદર ઉપજ્ઞ થયો નથી તેમનું મન ફતિમા બેગમે ચોરી લીધું છે, તેથી મને આપવાને તેમની પાસે પ્રેમનું એક પણ બિંદુ અવશેષ નથી ! તેમનું દિલ ખુશ કરવાને મેં ઘણા પ્રયાસો કરી જોયા, પણ તેમા હું તદ્દન નાસીપાસ થઈ તેથી હવે મેં એ રસ્તોજ છોડી દીધો છે મોટા બાપુજીની બીતિથી અને હુકમ—અધિકારની લાલસાથી તે માફ અપમાન કરવાને કોઈ દિવસ હિંમત કરતા નથી પણ

પ્રેમનુ તરશ્યું અત કરણુ ખરા પ્રેમના ઝરણા સિવાય લુખ્યા બાદ્ય ઉપચારોથી શી રીતે શાન્ત થઈ શકે ? ”

“ પણ ત્યારે મારા તરફથી એ આપની પ્રેમતૃષ્ણા પૂરી થશેજ એવું માનવાને શું પ્રમાણ છે ? કદાચ મારો પ્રેમ આપના ઉપર દૃઢ તોપણ આપના સરખા રૂપ અને ચૈવનથી છલકાતા, નવાબનદિની સત્તા અને સપત્તિથી યુક્ત એવા બેગમ સાહેબનો પ્રેમ મારા ઉપર કાયમ ટકશે એમ શું કહી શકાય ? ”

“ રાજકુમાર ! આપનું મનોહર દયાળુ અને હાસ્યયુક્ત મુખડાનું અવલોકન કરવા સાથેજ આપ મારો તિરસ્કાર કરશો નહિ એવી મારી ખાત્રી થઈ છે અને આપના ઉપરના મારા દૃઢ રહેનારા પ્રેમના માટે માફ હૃદય આપને ખાત્રી આપશે. શિવાય આપને મારા એક નિષ્ઠ પ્રેમની પરિક્ષા લેવી હોય તો ખુશીથી લેવી આપની મરજી હોય તો આ બધી સત્તા અને વૈભવ ઉપર લાત મારીને આપના ઉપરના મારા નિખાલસ પ્રેમના પાલન માટે આપની સાથે આપના દેશમાં આવવા તૈયાર છું ” નેફિસાએ હૃદય ખુલ્લું કરી બતાવ્યું

“ નહિ નહિ આવું અમુલ્ય મોતી રાજદરબાર સિવાય અન્યત્ર ખિલકુલ સભવે નહિ આપને અહીંથી બહાર લઈ જવાથી આપનો અને મારો બન્નેનો તેજ ક્ષણે નાશ થશે ! ”

“ તો પછી આપેજ અહીં રહીને મારી સેવાનો સ્વીકાર કરતા રહેવું આજે આપેલ પરવાનો આપની પાસેજ રાખશે અને આજની માફક ખુરખો ઓઢીને આવતા જશે એટલે આપને જરાપણ બીતી રાખવાને કારણ રહેશે નહિ ”

‘ પણ અહીંયા નવાબ માહેબ કે આપના પતિ આવે તો ? ’

“ મોટા બાપુજી અહિં કોઈવાર આવતાજ નથી હું પોતેજ કોઈ કોઈવાર તેમને મળવાને જઉં છું તેમ મારા ખાવિદ પહેલેથી ખબર આપ્યા વિના અગર તો મારી અનુમતિ મેળવ્યા

વિના કોઈ દિવસ મારા મહેલમા આવવાને પગલુ ભરતાજ નથી અર્થાત્ જન્મેને માટે આપને ફિકર રાખવાનુ કાંઈ કારણુ નથી ”

“ બહુ સાડ ત્યારે હવે મારા મનની સઘળી શકા નિવૃત્ત થઈ ”

“ તો પછી હવે આવી રીતે દૂર કયા સુધી ખેસશો ? ” આતુર થએલ નેક્રિસાએ પ્રેમ ભર્યા ચહેરે કહ્યું

“ હજુ થોડા દિવસ ” કલ્યાણસીંહિ નહિ ડગમગતા કહ્યું-
“ મારે એક સૂતક છે તેમાથી મુક્ત થતા સુધી હું આપને સ્પર્શ જરી શકીશ નહિ તે માટે હું ખરેજ દિલગીર છું પણ તેનો ઉપાય નથી । ”

નેક્રિસાએ દીર્ઘ નિશ્વાસ મુકતા ફીન ચહેરે કલ્યાણસીંહ તરફ જોતા કહ્યું-“ આપને જેમા આનંદ પડતો નથી તે કરવાને હું પણ કહેતી નથી પણ આપ એ સૂતકથી મુક્ત થાઓ ત્યાસુધી ફક્ત મીલનને માટે તો કાંઈ હરકત નથીને ? આપનો વિયોગ મારાથી વધારે વખત સહન થઈ શકશે નહિ । ”

“આપના મીલનને માટે તો હું રોજ આવતો રહીશ કેમકે મને પણ આપના દર્શન વિના કયા ચેન પડે તેમ છે ? ”

કલ્યાણસીંહના આશા ભર્યા પ્રેમાળ શબ્દોથી નેક્રિસા બેગમનુ અત કરણુ આનંદથી પ્રકુલિત થયું. તે પછી કલ્યાણસીંહિ નેક્રિસા બેગમની રજા લઈ ફૂલવાળીને તેણે હાક મારી તેણે આવી પાછો કલ્યાણસીંહને બુરખો ઓઢાડ્યો એટલે કલ્યાણસીંહ અપાની સાથે એ જનાનખાનામાથી નીકળીને છુપી રીતે પોતાના મહેલે ગયો

પરિચ્છેદ આઠમે।

ગોવિંદરામ

ન સત્તા આગળે ચાલે શાણપણુ લોક એ વાણી,
પરતુ રાજસત્તાથી સધશક્તી અજબ બાણી,
નીતીના દોગને ધારી કરે જન કાર્ય સલાળી,
સપ ત્યા જપ ને દહના ગિતી એ છે રૂતેવાળી

વસુલ થએલ રકમ સુરશિદ્ધાબાદ મોકલવાની તબવીજ કર્યા પછી ગોષ્ટવિહારનો યુવરાજ ગોવિંદરામ બાકી રહેલી રકમની વસુલાત માટે તુરત નીકળ્યો. પ્રથમ તે વિનોદપૂર ગયો.

ગોષ્ટવિહારની જાગીરમા વિનોદપૂર મહાલ સારી પેદાશવાળો હોવાથી ત્યા ઘણી રકમ એકઠી થઇ શકશે એવી ગોવિંદરામની ખાત્રી હતી. વિનોદપૂરમા મહાલ કચેરી હોઇને વસુલાતના કામ ઉપર એક નાયબ વહિવટદાર પણ રાખવામા આવતો હતો તેણે ગોવિંદરામનુ યોગ્ય સન્માન કર્યું એટલે નવાબની ભરવાની ખડણીની રકમ બાકી રહેવાથી પોતાના પિતાશ્રીની-રાજા ગોપી-કૃષ્ણરાયની કેવી હેરાનગતિ થવાની એ સવિસ્તર હકિકત ગોવિંદરામે તેને કહી અને વિશેષમા તુરત બેટલી રકમ વસુલ થઇ શકે તેટલી કરવાને સુચના પણ કરી અને વળતે દિવસે વિનોદપૂરની પ્રજાના મુખ્ય અગ્રેસરોને એકઠા કરી બહાર વિનંતિ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

વિનોદપૂરમા મદનમોહનજીનુ એક ઉત્તમ મંદિર હોઇને ભગવાન મદનમોહનજી ઉપર ત્યાના બધા લોકોની પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. ગોષ્ટવિહારના રાજખજાનામાથી ઇનામી રકમ પૂજા અર્ચા વાર્ષિકોત્સવ વિગેરે સારી મળતી હતી, અને અમુક જમીન પણ

મદીરને અપાએલી હતી તેમાથી દેવળના અગે સઘળું ખર્ચ ઉત્તમ રીતે થતું હતું શિવાય પૈસાપાત્ર જનસમાજ તરફથી પણ એ દેવસ્થાનને સારી મદદ હતી નાયબ વહિવટદાર અને પાત્ર સન્માન્ય નાગરીકોની દેખરેખ નીચે સઘળી વ્યવસ્થા ચાલતી

વળતે દિવસે એ મદનમોહનજીના મદીરમા નાયબ વહિવટદારની સૂચના પ્રમાણે વિનોદપૂરના પ્રમુખ શહેરીઓ એકઠા થયા અને નિયમિત વખતે ગોવિંદરામ પણ આવી દાખલ થયો બધા શહેરીઓએ તેનું યોગ્ય સ્વાગત કર્યું પછી નાયબ વહિવટદારે મડળ લેળું કરવાનું કારણ દૂકમા જણાવ્યું તે પછી ગોવિંદરામે, નવાબનો અતીશય કડક અમલ-રેઝાખાનના રાક્ષસી અત્યાચાર, બગવાસી જમીનદારોની દુખી દશા, તેમા પણ ગોષ્ઠવિહારના વૃદ્ધ રાજા ઉપર ગુજરાનારો ત્રાસ એનો હેવાલ દયાજનક શબ્દોમા કહીને છેવટે વિનંતિ કરીકે-“ આવા સંકટ વખતે રાજનિષ્ઠા, પ્રાણીમાત્ર ઉપરની દયા, સ્વદેશાભિમાન, વગેરે બાબતો લક્ષ્યમા લઈને બનતી મદદ અવશ્ય આપવી જોઈએ ”

તે પછી નાયબ વહિવટદારે દરખાસ્ત કરીકે વિનોદપૂરના નાગરીકોએ આ વખતે આપણા પૂજ્ય એવા મહારાજને કમીમા કમી એક લાખ રૂપીઆની મદદ આપવી જોઈએ

ગોષ્ઠવિહારના વૃદ્ધ રાજાજીની દયાજનક દશા સાલળીને કેટલાક બુદ્ધા નાગરીકોના શરીરપર રોમાન્ચ ખડાં થયા ! અને તેમણે એ સૂચના કબૂલ કરી પરંતુ તેમા એક રામશરણ નામનો યુવાન શ્રીમાન હતો તેને આ વૃદ્ધ મડળે બતાવેલી અનુમતિ ગમી નહિ પોતે ધનાઢ્ય સાહુકાર છતાં પોતાને પુછ્યા વિના તેમણે હા કહેવાથી તેને બહુ રીસ ચડી તે એકદમ ઉભો થઈ બોલ્યો- “ સુવરાજે કહેલી હકીકત અને નાયબ વહિવટદારની સૂચના અમે સઘળાએ સાલળી છે પણ એ વાતનો પુરો વિચાર કર્યા વિના ઉતાવળથી એકદમ જવાબ આપી દેવો એ ઠીક નહિ

જેથી આજનો દિવસ વિચાર કરીને આવતી કાલે અમારો નિશ્ચય જણાવીશું ”

રામશરણબાબૂની આ દરખાસ્તને બીજા પણ કેટલાક યુવાન મડળે સમતિ આપવાથી બીજા દિવસ ઉપર નિશ્ચય બાકી રાખીને સભા વિસર્જન કરવામા આવી

ગોવિંદરામને રામશરણના આ વધારે પડતા હુલાપણ માટે ગુસ્સો ચડ્યો પરંતુ આ વખતે સાહસ કરવું એ મૂર્ખતા ભરેલું બાણી તેણે મૌન્ય ધારણ કર્યું

એ દિવસે રાત્રે રામશરણના બગલામા તેના સ્નેહી અને બીજા કેટલાક યુવાન શેઠીઆઓની સભા ભરાઈ તેમા ઉઠ્ઠખલ જીવાનીઆઓના મતથી યુવરાજને બીલકુલ રકમ એકઠી કરવા દેવી નહિ એવો નિશ્ચય કર્યો । ખેડુતો અને અન્ય વેપારીઓની પોતેજ કળવટ ધીરધાર કરનારા હોવાથી કોઈને એક પાઈ પણ ધીરવી નહિ એવો તેમણે ઠરાવ કર્યો એટલુંજ કરીને તે બેસી રહ્યો નહિ પણ ‘રાજપુત્ર ગોવિંદરામ બહુ દુષ્ટ છે, તેણે એક કુળવાન યુવતિની લાજ લેવા પ્રયત્ન કર્યો હતો, માટે તેને તેનો બદલો આપવોજ જોઈએ માટે તેને એક પાઈની પણ કોઈએ મદદ આપવી નહિ’ એવી ખોટી બાતમી ગુપ્ત રીતે સર્વત્ર ફેલાવી

ઠ્યાં પ્રમાણે બીજે દિવસે નાયબ વહિવટદારને રામશરણ તરફથી કાંઈ જવાબ મળ્યો નહિ તેમ કોઈએ વસુલાત પણ ભરી નહિ તે ઉપરથી કોઈએ પૈસાની આપણને મદદ ન આપવી એવો નગરવાસીઓએ ઠરાવ કર્યો હોય એમ યુવરાજ અને નાયબ વહિવટદારે અનુમાન કર્યું પણ એકદમ કડક અમલ નહિ કરવાનું ધારી બીજે દિવસે નીચે પ્રમાણેનું બહેરનામું પ્રસિદ્ધ કર્યું

“ પ્રભવર્ગનો પૈસો રાજને મફત નથી જોઈતો. સમયનો વિચાર કરી રૈયતે આ વખતે રાજને કરજ ધીરવાનું છે એ રકમ આજ સહીત પાછી પોચતી થશે આટલી સગવડ આપવા છતાં

જો રકમ આપવામા નહિ આવે, તો ન્યાય કે અન્યાયનો વિચાર બાજુ મુકી, ગમે તે રીતે વસુલાત કરવામા આવશે અને તે પ્રસંગે કોઇના ઉપર કદાચિત અત્યાચાર થશે, તો તેનું જોખમ રાજના ઉપર રહેશે નહિ ”

રામશરણ અને તેના પક્ષના લોકોએ આ જાહેરનામાની પણ દરકાર કરી નહિ પણ કેટલાક લાયક માણસોએ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે રકમો લાવી નાયબ વહિવટદારને ત્યાં રજુ કરી એ રીતે એક દર પચીસ હજારની રકમ એકઠી કરી પણ તેટલાથી શુ થાય ? મુરશિદાબાદ એક લાખ રૂપીયા પોચતા કરવાની જરૂર હતી પોતાના પરમ પૂજ્ય પિતાશ્રી ઉપર થતા અત્યાચારનું ભીષણરૂપ તેની નજર આગળ ખડુ થયું । જેથી તે ઉદાસ અને વિચારશૂન્ય બન્યો કોઇનો આવેશ વધ્યો અને તે જુસ્સામા તેણે વિનોદપૂર છુટવાનો હુકમ આપ્યો તેમા માત્ર જેમણે રકમો ભરી હતી તેમને જરાપણ ત્રાસ ન પહોંચે તેમ કહવા પોતાના માણસોને તાકીદ આપી

હુકમ થતા વાર સરકારી કામગારો અને નોકરો આખા વિનોદપૂરમા પ્રસર્યા અને હો હા થઈ રહી । રામશરણ અને તેના તરફના મડળને, આવી કાઈક ધમાલ થશે એમ પ્રથમથીજ અનુમાન થયું હતું, તેથી તેમણે બની તેટલી પોતાની સપત્તિ છુપાવી દીધી હતી — અને વિનોદપૂર પાસેજ યશોહર નામે નવાબનું ધાણું હતું ત્યાંના ધાણેદારને નજરાનો આપીને તેની ફેજ પોતાના રક્ષણ માટે બોલાવી હતી

મુસલમાન ધાણેદારને એવા ખટપટીયા કામની હોશ હતીજ તેણે તુરત ફેજ રવાના કરી સીપાઇઓ સાથે આવીને વિનોદપૂર દાખલ થયા શહેરમા રાજસેવકોએ લૂટ ચલાવેલી જોઈને મુસલમાન અમલદારે શહેરમા એકદમ ધસીને તેમનાપર હુલ્લો કર્યો જેથી લૂટનું કામ બંધ પડ્યું હિન્દુ મુસલમાનની કાપાકાપી શરૂ થઈ અને લોહીપાત થવા માડ્યો ।

મુસલમાની લશ્કર વધારે હોઇને લડાઇની તૈયારીથી આવેલ હતુ. તેથી રાજના નોકરો તેની સામે વધારે વખત ટકી શક્યા નહિ તે પાછા હઠતા હઠતા રાજદરબાર સુધી હઠ્યા મહેલ બહારનો ઘોઘાટ સાલગીને ગોવિંદરામ સ્વાર થઇ માણસો સાથે બહાર આવ્યો અને મુસલમાની લશ્કરને જોતાજ તે આશ્ચર્ય ચકિત થયો । પરંતુ તુરંતજ તેનું કારણ સમજી ગયો તેણે પોતાની ફેજને હિંમત લઈ શબ્દોથી ઉત્તેજિત કરી ચવનો સામે થવા કહ્યું અને પોતે પણ આગળ વધી પોતાની બહાદુરી અને શૂરત્વની હદ બતાવી ઘણા મુસલમાનોને હિન્દુવીરની વિજયી સમશેરનું પાણી બતાવવા લાગ્યો પરંતુ તેની ફેજ કર્મીને કર્મી થતી જવાથી તેનો કાંઈ ઉપાય ચાલ્યો નહિ આવી રીતે અવિચારથી સાહસ કરવા કરતા એકવાર ફરી વધારે તૈયારી કરીને પછી મુસલમાનોની ખોડ જીતવાની સારી, એમ વિચારીને યુવરાજે વિનોદપૂરમાંથી પોતાનો ઘોડો ફેરવીને ગોષ્ઠ-વિહારનો સ્તો લીધો.

ગોવિંદરામ દેખાતો બધ થવા સાથે તેના સરદારો પણ હિંમત હારીને ચોતરફ નાસવા લાગ્યા એટલે વધારે પરિશ્રમ વિના થવન સેનાએ વિજય મેળવ્યો. તેણે રાજદરબાર લુટીને ગોવિંદરામનો એકઠો કરેલ પૈસો પોતાના કબજામાં લીધો અને તે શિવાય રામ-શરણ વીગેરે શેઠીયાઓ તરફથી પણ તેમનું કામ બળવ્યા માટે મોટી રકમો ઇનામમાં લીધી. અને યશોહર ધાણુની વાટ તેમણે લીધી.

આવી રીતે રામશરણની મુખાઇથી વિનોદપૂરની પ્રજાનું થવાનું નુકસાન તે થયુંજ પરંતુ તેનો ઉપયોગ ગોષ્ઠવિહારના રાજાને જરાપણ નહિ થતા મુસલમાન ધાણેદારને માત્ર સંપૂર્ણ ફાયદો થયો ।

ગોષ્ઠવિહારમાં પહોંચ્યા પછી ગોવિંદરામે સઘળી હકીકત ખાસ બસુસ સાથે સુરશીલાબાદ લખી મોકલી ખડણીની બાકી રકમ પોત્રવાની નિરાશાથી કલ્યાણસી હનું અત કરણ ખેદિત થયું આગળ શુ કરવું એનો વિચાર ગોવિંદરામ કરવા લાગ્યો એ દિવસ

સુધી દિવસરાત્રી તે એજ વિચારમા મગ્ન હતો પરંતુ ત્રીજે દિવસે તેણે પોતાના મનનો એક નિશ્ચય કરીને તે પ્રમાણે કરવાની ગોવિંદરામે તૈયારી કરવા માડી

ગોષ્ઠવિહારનો સેનાપતિ કાલિકાપ્રસાદ શૂરો, હિંમતવાન અને લડાઇમા નિપૂણ હતો ગોવિંદરામે તેને વિનોદપૂર અને યશોહરના થાણેદારની વાત જણાવીને લડાઇ માટે તૈયારી કરવા હુકમ આપ્યો અને તે તૈયારી માટે તીભેરીમાના ઝવેરાત વગેરે ઘણીખરી સપત્તિ તેને હવાલે કરી કાલિકાપ્રસાદે તુરત લશ્કરની ભરતી કરવા માડી અને યુદ્ધ સામગ્રીનો સારજામ લેવા માડ્યો દરરોજ લશ્કરી શીક્ષણ અને કવાયત શરૂ થઇ

ફ્રેજ એકદમ વિનોદપૂર સહેલાઇથી લઇ જવાય તે સાડે ગોષ્ઠવિહારના રાજપ્રાસાદ પાસેની મહેશ્વરી નદીમાથી વિનોદપૂર પાસેની ભૈરવી નદી સુધી વહાણો ચલાવવાને માટે એક મોટી નહેર ખોદાવી તૈયાર કરાવી આ નહેર અઘાપિ સુધી ઉઘ્વસ્ત સ્થિતિમા ગતકાલીન ઇતિહાસની સાક્ષી આપે છે

એક મહિના પછી સેનાપતિએ સ્વારી લઇ જવાની પૂરી તૈયારી કરી જે ભેઇ યુવરાજ ગોવિંદરામને સતોષ થયો અને તેથી તેણે સેનાપતિને ‘સરદાર’ એવો ઇલકાબ આપી બહુ પ્રસન્ન કરી

શુભ દિવસ ભેઇને ગોવિંદરામે સેનાપતિ સાથે ઢસડબર બહાદુર સિપાઇઓ અને પુષ્કળ યુદ્ધ સામગ્રી લઇને મોટા વહાણોથી નવીન બનાવેલ નહેરના રસ્તેથી અને ખુશ્કી માર્ગે વિનોદપૂર તરફ પ્રયાણ કર્યું

આ સ્વારીનો કાર્યક્રમ તુરતમા બધે રાખીને પ્રથમ પિતાશ્રીની મુક્તતા કરવા જવાને માટે, યુવરાજી લલિતાદેવીએ પોતાના પ્રિય પતિની બહુ વિનવણી કરી પણ ગોવિંદરામનું અતઃકરણ અપમાનને લીધે બળીને ખાખ થયું હતું તેથી પોતાની પ્રિય પત્નીના પ્રાર્થનાયુક્ત નયનાશ્રુતરફ તેણે લક્ષ્યજ આપ્યું નહિ !

પરિચ્છેદ નવમો

બેગમ મહેલ

નર્યા સૌદર્યને જોઇ પ્રેમ બધાત જો જગમા,
સુચિત્રા મૂર્તિઓ પર તો પ્રેમ બધાત આ જગમા,
તેમ ગુણો નર્યા જોઇ પ્રેમ જો જામનો જગમા,
ખાણુ સદ્ગુણના ત્રથો ઉપર તો જામતો જગમા,
રૂપને ગુણની જોડી પ્રેમના બધને ખરી છે,
આર્ય મહિલા સમજ તેને પતિ અનુરૂપ કરી લે છે

મહમદ રેઝાખાનના જનનાખાનામાના અતમહેલમા નેકિસા બેગમ કોમલ પુષ્પ શૈથ્યા ઉપર અર્ધ નિદ્રામા આરામ લેતી પડી હતી તેની હમેશની બન્ને દાસીઓ તેની સેવામા હાજર હતી સામે બે બાળાઓ નાચગાન કરી રહી હતી સુગધિ તેલ પૂર્ણ ઉજવલ દીપોના પ્રકાશમા પુષ્પો અને અતરોનો સુગંધ ઘ્રાણેન્દ્રિયને તૃપ્ત કરતો હતો તોપણ નેકિસા બેગમના અત કરણમા સ્વસ્થતા ન હતી તે ઉત્ક ઠા પૂર્ણ દૃષ્ટીથી મહેલના દરવાજા તરફ જોઈને દીર્ઘ નિશ્વાસ મુકતી હતી ! નાચ અને ગાયનનો સમારભ ચાલુ છતાં આજે બેગમે સિરાજીનુ નામ પણ કાઢ્યું નહતું એક પહોર રાત્રી જવા પછી તેણે નર્તકીઓને રજા આપી. આજે પોતાની ઈચ્છા ફળીભૂત થાય તેમ હવે સભવ જણાતો નથી એમ માની તેનું પ્રેમ પરિપૂર્ણ મન નિરાશાથી દુખિત થયું એટલામા હળવેથી મહેલનો દરવાજો ઉઘડ્યો કલ્યાણસીંહ દાખલ થયો.

કલ્યાણસીંહને જોતાવાર નેકિસા બેગમનો સુખચદ્ર ગચ્ચ અને ઉજવલ થયો તે તુરત બેઠી થઈ તેના દૃષ્ટીપાત થવા સામે

બન્ને દાસીઓ પણ ત્યાંથી ચાલી ગઇ કેલ્યાણસીંહ પણ બેગમના પલગ પાસેના એક કોચ ઉપર બેઠો ઘણો વખત થવા છતાં નેક્રિસા બેગમ એક શબ્દ પણ બોલી શકી નહિ તે કેલ્યાણસીંહના ચહેરા તરફ અનિમિષ લેાચને જોઇ રહી હતી

કેલ્યાણસીંહ સ્મિતપૂર્વક નમ્ર સ્વરે કહ્યું—“ આજે આ સેવક ઉપર કેમ ક્રોધ થયા છે ? આ પાએ આપનો હુકમ સભળાવ્યો તેથી તો અત્યારે અહીં આવવાની મેં હિંમત કરી એથી તો ગુસ્સો નથી આવ્યો ને ? ગયે વખતે આદર સત્કાર સાથે સિરાળ લેવાનો આજ્ઞ હતો, પણ આજે તો તેમાનુ કાર્જ દેખાતુ નથી ? તો શુ આ સેવકના હાથથી કાંઈ તેવો અપરાધ થયો છે ? ”

નેક્રિસાએ કેલ્યાણસીંહ તરફ પ્રેમભરી—તિરછી નજરે જોતા વીણુને લખવે એવા મૃદુહાસ્ય યુક્ત સ્વરે કહ્યું—“ અપરાધ ? અપરાધ કાંઈ જેવો તેવો નથી, રાજકુમાર ? મારા સર્વ ઇદ્રિયોની શક્તિ સાથે આપે માફ અત કરણ ચોરી લીધુ છે મારી પાસે માફ એવુ કાંઈજ રહેવા દીધુ નથી ? ત્યારે આપનો આદર સત્કાર શાથી અને કોણે કરવો ? સિરાળતુ તો મને હવે સ્મરણજ નથી રહ્યું આપને જે વસ્તુ પ્રીય નથી, તે મને શી રીતે ગમે ? હવે તો આપની ઇચ્છા એજ મારી ઇચ્છા ! આપનુ સુખદુઃખ તેજ માફ સુખદુઃખ ! વધારે શુ કરું ? પણ આ જડ દેહની ચલનશક્તિ આપજ છે ”

નેક્રિસાના આ પ્રેમની ઘેલછા ભરેલા શબ્દો સાભળીને કેલ્યાણસીંહને હઝવુ આવ્યુ તે મીઠું હાસ્યયુક્ત મુખમંડળ જોઈને નેક્રિસા વધારે પ્રેમતલ્લિન બની ‘ આ મુખચંદ્ર ઉપરથી સેકડો પૂર્ણ ચંદ્રેને ઓવારી નાખવા જોઈએ ’ એમ મનમાં વિચારતી તે ધીરેથી બોલી—“ હજી આપ હવે દૂર શા માટે ? આપે કહેલી મુદત પૂરી થઇ કે હજી પણ આ દાસીનો અત લેવો છે ? ”

“ નેક્રિસા ! શુ ખરેખર કે મારા ઉપર તારો એટલો બધો

નિ સીમ પ્રેમ છે ? ”

“ રાજકુમાર ! શુ હજી તમને એ વાતની શકા છે ? જુઓ મારૂ હૃદય આપને ખોલી બતાવુ ? ” નેફિસાએ ખિન્ન થતાં કહ્યું

“ પણ નેફિસા ! એ પ્રેમ સ્વરૂપ ઉપર છે કે સફળુણે ઉપર છે ? ”

એકલા સ્વરૂપ ઉપર ને પ્રેમ બેડાતો હોત તો ધણાજ સુદર ચિત્રો પણ હોય છે તેના ઉપરજ બેડાત ! તેમ ને એકલા સફળુણ ઉપર પ્રેમ બેડાત તો ઉત્તમ ગુણોના ભંડારરૂપ પુષ્કળ પુસ્તકો-ગ્રંથો હોય છે તેના ઉપર બેડાત ! પણ મારૂ તો એવુ માનવુ છે કે ઉત્તમ ગુણોની સાથે સુંદર સ્વરૂપ એજ પ્રેમ બેડાવાને આવશ્યક વિષય હોવો જોઈએ ”

“ સ્વરૂપ અને સફળુણોનો અનુરૂપ સમુચ્ચય કેમ થાય છે તે તુ બણે છે ? ”

“ મારા સરખી વેલી સીને તેવા સૂક્ષ્મ વિચારની શી રીતે ખબર પડે ? ” નેફિસાએ કહ્યું

“ માનવીના અત કરણમા આ જન્મમા જે રૂપ અને ગુણોની દૃઢ ભાવના બધાય છે, તે રૂપ અને ગુણોની પ્રતિમા આવતા ભવે તેના અત કરણમા ઉદ્ભવે છે તે પ્રમાણે તેનો મેળાપ થતા તેને અહોભાગ્ય જણાય છે ! રૂપ એ સફળુણોનુ જ બાહ્ય અંગ છે. રૂપ નજરે પડે કે તુરત આપણને જણાયા વિના અત કરણમાના ભાવનાબદ્ધ ગુણોનો વિચાર શરૂ થાય છે અને તેની સાથે ગુણોનુ પ્રમાણ મળ્યુ એટલે તે સુદરતા ઉપર પ્રેમ સ્થિત થાય છે ”

“ પણ તમારા હિન્દુશાસ્ત્રમા પ્રેમના માટે આટલો ઝીણો વિચાર કહેલો જણાતો નથી કેમકે હિન્દુશાસ્ત્ર પ્રમાણે જે પુરૂષ સાથે સીને એક વખત વિવાહ થયો, તેનાથી તેણે સંતોષિત

રહેવું. તેની ભાવના પ્રમાણે રૂપ ગુણોથી યુક્ત તે ન હોય, તો પણ તેને પોતાની ભાવનાને અનુરૂપ એવો બીજો ધણી કરવાને રબા આપેલી હોતી નથી કેમ ખરૂં ને ? ”

“ તે ખરૂં પણ હિન્દુ કુળવતી ગૃહિણીઓને તેવી રબાની જરૂર જ રહેતી નથી કેમકે વશપરપરા ચાલ્યા આવતા સંસ્કારોથી તેની ઇચ્છાશક્તિ એવી તો પ્રબળ થએલી હોય છે, કે પોતાના પતિના રૂપગુણો પોતાની ભાવના પ્રમાણેના કદાચ હોતા નથી તો તે પોતાની પ્રબળ ઇચ્છાશક્તીના પ્રભાવે તે તેવા બનાવી લે છે હિન્દુ રમણી બીજાના બગીચામાંનું ગુલાબનું ફૂલ ચોરી લાવવાની ઇચ્છા કદીપણ કરતી નથી ! પરંતુ પોતાનેજ ઘેર તેવું ગુલાબનું ફૂલ પોતાના સતત પ્રયાસથી ઉપજાવે છે ! આ પ્રયાસ એજ આર્થ સ્ત્રીઓની પોતાના પતિપ્રત્યેની એકનિષ્ઠા ! ”

“ અમે મુસલમાન સ્ત્રીઓને તેમ કરવું શક્ય હોતું નથી ”

“ કેમ નથી ? મનુષ્યો સઘળા સરખાજ છે તેમને યોગ્ય ઉપદેશ મળે અને બરાબર વર્તન પદ્ધતિ સમજાય તો તમે પણ પોતાની ઇચ્છાશક્તિના પ્રભાવે પોતાના પતિનું અત કરણ આકર્ષી શકશો પછી પરપુરૂષ તરફ જોવાનું તમને પણ મન થશે નહિ ”

“ પણ અત કરણની ઇચ્છાશક્તિ ઉપર આટલો બધો બુદ્ધિમંદ કરવા કરતા, અયોગ્ય પતિનો ત્યાગ કરીને અનુકુળ પુરૂષ શોધી લેવો એમા ખોટું શું ? ”

“ અરેરે ! એ તો બહુજ ખોટું ! ઘણુંજ નિંદવા લાયક ! જે સ્ત્રી પોતાના પતિનો અનાદર કરી પરપુરૂષની ઇચ્છા કરે છે, તેને આ ભવમા તો સુખ મળતુંજ નથી પણ મરણ પછીએ તેને અક્ષય નરકજ લોગવવું પડે છે ! એવો અમારા શાસ્ત્રોનો સિદ્ધાંત છે, અને તે ખરો છે કારણ અત કરણની અપેક્ષા બુદ્ધિજ હોય છે બહારની સુહરતાથી અત કરણનું કદીએ સમાધાન થવાનુંજ

નહિ ! ઉભય અતઃકરણોનુ મીલન થવાને તે બન્નેએ એકરૂપ થવુ જોઈએ. વળી ઇચ્છાશક્તિનો ઉપયોગ કર્યા વિના પોતાનુ અત કરણ બીજાના અત કરણ સાથે એકરૂપ થતુ નથી સ્ત્રીએ વિવાહ વખતે પ્રભુ સાક્ષીએ જે પુરૂષને પોતાનો દેહ અર્પણ કર્યો છે, તેના અત કરણને પોતાનુ અત કરણ સુપ્રત કરવુ એજ તેનુ કર્તવ્ય છે પતિના અત કરણ સાથે પોતાનુ અત કરણ એકરૂપ બનાવ્યા વિના તેનાથી આત્મસમર્પણ થઈ શકે નહિ એ આત્મસમર્પણનેજ વ્યવહારિક ભાષામાં પ્રેમ અને શાસ્ત્રીય ભાષામાં ધ્યાન કહેવામા આવે છે ધ્યાન અને પ્રેમ એમા કાંઈજ ફરક નથી ”

“ જો એમજ છે તો જેના ઉપર પ્રેમ હોય તેનેજ આત્મ-સમર્પણ કરવુ તેનાજ અત કરણ સાથે આપણુ અત કરણ એકરૂપ કરવુ અને તેનુજ એક નિષ્ઠાથી ધ્યાન કરવુ એટલે થયુ ! ”

“ આત્મસમર્પણ એ બધી બાબતમા કઠીન છે ! તો પછી પતિનો અનાદર કરી, ધર્મ અને અને નીતિનુ ઉલ્લંઘન કરવાથી શુ ફાયદો ? જો મારા ઉપર તારો અત્યંત પ્રેમ છે, તુ સઘળી સ પત્તિ ઉપર તિલાંજલી મુકીને મારી સાથે દેશત્યાગ કરવાને પણ તૈયાર છે ! બલકે મારી સાથે બીજા માગવામા પણ તુ પાછુ વાળી જોઈશ નહિ ! આટલા અસહ્ય કષ્ટો સહન કરીને તુ મારા માટે આત્મસમર્પણ કરવા તૈયાર થઈ છે, પણ તારા પતિને આત્મ-સમર્પણ કરવામા તને આ કરતા શતાંશ ભાગ જેટલાએ કષ્ટો સહવા પડશે કે ? નહિજ ”

નેફ્રિસાએ અધીરાઈથી કહ્યું — “ પણ તેમના ઉપર મારો પ્રેમજ નથી ને ? ”

“ એ તારી બ્રાતિ છે પ્રત્યેક વસ્તુની બાબતમા બ્રાતિમૂલક અને પ્રેમમૂલક એવા બે પ્રકારનુ જ્ઞાન સંભવે છે બ્રમનુ નિરસન થતા ખરૂ જ્ઞાન પ્રગટાય છે તે પ્રમાણે મારા વિશેની તારી બ્રાતિ

દૂર થવાથી મારા કહેવાનું તાત્પર્ય તને સમજશે મારા મીલન માટે - મને ભેટવાને તું અત્યંત અધીર અને ઉત્સુક થઈ છે, તો ચાલ આવ મને આલિંગન આપી સુખી થા ”

કલ્યાણસીંહે અનુમતિ આપતા સાથે નેફ્રિસા એકદમ ઉડી અને તેના કંઠે બાઝી પડી ! દૃઢ આલિંગન આપતા તેના ગુલાબી ગાલોનું પોતાના રક્ત ઓખેથી યથેચ્છ ચુબન કર્યું

કલ્યાણસીંહે પોતાની પાસે ગોદમાં લઈ પુછ્યું- “ કા હવે કેમ ? ”

“ હવે મને પૂર્ણ સમાધાન થયું ”

“ ઓ સુદર શહાબદી ! તારો આનંદ કેટલો બ્રાતિવાળો અને ક્ષણિક છે તે હું હમણાજ તને બતાવું છું ”

કલ્યાણસીંહે પોતાના મસ્તક ઉપરનો ફેટો કાઢી મુક્યો અગ ઉપર પગસુધી પહેરેલો અગરખો કાઢી મુક્યો અને પોતાનો વિશાળ કેશકલાપ ઝાટકીને પીઠ ઉપર લટકટો છોડ્યો અગરખાની અદરની રેશમી સાડી, ચોળીથી છુપાવેલ ઉન્નત સ્તનપ્રદેશ, અને એ લાખા કૃષ્ણ કેશકલાપને જોઈ નેફ્રિસા બેગમ એકદમ આશ્ચર્ય ચકિત થઈ અને ચમકીને દૂર સામે ઉભી, એ પર્યંકમાં બિરાબેલ - પુરૂષમાથી સ્ત્રી થયેલ રમ્ય રમણી તરફ એક દૃષ્ટિથી જોઈ રહી ?

કલ્યાણકુમારી હસીને બોલી - “ બેગમ સાહેબ ! ડરો નહિ હું કોઈ સેતાન નથી પણ આપના સરખીજ મનુષ્યજાતિ-સ્ત્રી છું હવે તો તમારો મોહ દૂર થયો ને ? ”

નેફ્રિસા બેગમ શરમાઈને નીચું જોઈ ઉભી હતી તે કલ્યાણકુમારી તરફ ચકિત દૃષ્ટી વડે જોતા બોલી-“ મોહ દૂર થયો પણ ખરેખર આપ કોણ છો ? માનવી મહિલા છો કે પરસ્તાનની પરી છો ? એ હું હજી જાણી શકતી નથી ”

“ બેગમ સાહેબ ! ખરેખર હું આપના જેવીજ માનવજાતી

સી છુ. રાજકન્યા છુ ! પવિત્ર પ્રેમભાવના માટે આપની જે ભૂલ ભરેલી સમજ થઇ હતી તે દૂર કરવા માટેજ મારે આટલી ખટપટ કરવી પડી છે ! હવે તો આપને પ્રેમ વિષેનું ખરૂં જ્ઞાન થયું ને ? ”

“ હા તમારૂં બધું કહેવું મારા અતઃકરણમા હવે બરાબર આલેખાયું છે મારૂં બધું અજ્ઞાન ગયું પતિ ઉપર એકનિષ્ઠ પ્રેમ કરવો એજ પતિનું કર્તવ્ય છે એવી મારી હવે ખાતરી થઇ તો પણ હજી મને એક શકા છે કહાવ્ય મારા પતિ ઉપર હું એકનિષ્ઠ પ્રેમ ધરાવું પણ તે મારા પ્રેમનો અનાદર કરે તો પછી મારા મનને શાન્તિ કે સુખ કયાથી થાય ? ”

‘ આ તમારી ભાવના સ્વાર્થી અને તદ્દન હલકા સ્વભાવની છે બેગમ સાહેબ ! પ્રેમ રાખવામાં જે સુખ અને સમાધાન છે તે પ્રેમ રાખાવવામાં જરાપણ નથી એવી તમને અનુભવથીજ ખાતરી થશે ”

“ અહા ! જો આ પહેલાજ તેવી મારી સમજ થઇ હોત, તો પરપુરૂષ જોવાનું પાપ મારાથી કદી ન થાત ! રાજકુમારી ! તમે મારા ગુરૂ છો યોગ્ય ઉપદેશથી તમે મારો ઉદ્ધાર કર્યો છે હવે આ થયેલ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપ બતાવો તે કરવાને હું તૈયાર છુ. ”

“ આ વાત હમેશા સ્મરણમા રાખજો કે બાહ્ય સ્વરૂપથી મોહિત થશો નહિ અને પતિ એજ પ્રભુ માનીને તેમના ઉપર પૂર્ણ નિષ્ઠા રાખજો એજ આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત ! ”

“ એ ઠીક પણ ત્યારે આપે આ પુરૂષવેશ શા માટે ધારણ કર્યો છે ? અને આપનું ખરૂં સ્વરૂપ પેલી અપાના બાણવામા છે કે ? ”

૯૦. આલયોગિની

“ ના ના આ વાત મારા ગુરૂ વિના કોઈના પણ જાણવામા નથી અને તેનો સ્ફોટ ન થાય એવીજ મારી ઇચ્છા છે મારે એ મુદ્દાની ખાખત માટે આ વેષાતર કરવું પડ્યું છે એ કારણ હું ફરી કોઈવાર આપને વિદિત કરીશ ચાલો અત્યારે હવે રબ્બ લઉં ? ”

“ ભલે ફરી ક્યારે આવશે ? આપના સમાગમથી મને જે આનંદ થાય છે, તે બીજી કોઈ પણ ખાખતથી થશે નહિ આપની પાસે પરવાનો છે આપનો વેશ કળાઈ જવાની કદી પણ ભીતિ રાખશે નહિ ” જરા હસીને બેગમે કહ્યું - “ત્યારે પધારશે તો ખરા ને ? ”

“ હા મને વખત મળતા જરૂર ”

કેત્યાણકુમારીએ ફરી પુરૂષવેશ પહેર્યો અને તેણે નેફિસાની રમ લીધી

પરિચ્છેદ દસમો.

છેવટનો ઉપાય

વીર્યમા વાગ્સો મળતો ખરી જગ કેણી ચાલી છે,
ગુગની સૌ પ્રજા શરી, નમાલાની નમાલી છે,
ભીખના માગનારાના રશજો આપી શુ શક્તા ?
વળી દાતાનણુ તનુજો ભીખ તે માગી શુ શક્તા ?
સિ હનુ બાળ કદિ ખ્હીતૂ વસી થેટા તણે ટાળે,
પડે પણ જાણુ જે મારે હાર્થોની વાટ તે ખોળે

ખં ઠણીની બાકી ગ્હેલી ગ્દમો ભરવાને માટે જમીનદારોએ લીધેલી મુદત પુગી થઇ ગ્હી તોપણ રકમો ચુકતે ભરાઇ નહિ દિલ્લીના બાદશાહની તીજેરીમા હપતો મોકલવાની તારીખ નજીક આવી નવાબ તરફથી રૈઝાખાનને ભરણુ કરવાની તાકીદ થઇ એટલે કૂર રૈઝાખાનના અમાનુષિ અત્યાચારો વધવા લાગ્યા. બિચારા કમનમીખ જમીનદારો ઉપર જે જીલ્લમો ગુજરવા લાગ્યા તેથી લોકોના અત કરણ બહુ દુભાવા લાગ્યા પરતુ કેઇનો કાંઈ ઉપાય નહોતો.

એક દિવસે બપોરે જમીનદારોના વૈકુઠવાસની અને નેતરની સોટીયોના ફટાકાની બાતમી કુલ્યાણસીહે સાભળી અત્યાચારો અને તેનાથી પોતાના પિતાશ્રીની દુ ખી દશાનુ ભીષણ ચિત્ર તેની દષ્ટી આગળ ખડુ થયુ. મહેલમા ગમતુ નહતુ તેથી શૂન્ય હૃદયે તે રસ્તા ઉપર ફરવા નીકળ્યો.

કેટલીકવારે કૃષ્ણનગરનો યુવરાજ રઘુરામ સામેથી આવતો તેને જણાયો તેની પાસે જઇ તેનો હાથ પકડી કુલ્યાણસીહે પુછ્યુ - “ કેણીતરફ ગયા હતા ? શુ બીજા કાંઈ ખબર છે ? ”

૯૨. બાલયોગિની

“ ખબર શાના ? કલ્યાણુસીહ ! મારા પિતાશ્રી અને ગોષ્ઠવિહારના રાજા એમનાથી વૈકુંઠના અમાનુષિ અત્યાચાર અને ફટકાનો માર સહન થયો નહિ ! તેમના શરીરો લોહી લુહાણ થયા ! તેમને તેવી મુર્છિત દશામાજ પાછા જેલતરફ લઈ જવામા આવ્યા ! બીજાએ ઘણા જમીનદારોની આવીજ શોકજનક દશા થઈ ! તેમના હૃદય પિગળાવતા આર્તનાદ - હાય - ”

કલ્યાણુસીહથી આગળ સાબળી શકાયુ નહિ તે રઘુરામ તરફ તિરસ્કારની દૃષ્ટીએ બેઠને પોતાના મહેલમા પાછો આવ્યો ‘ આ છોકરો ઘેલો થયો છે ! ’ એમ બડબડતો રઘુરામ પણ પોતાના મહેલ તરફ ગયો

તેજ દિવસે સધ્યાકાળે નડિયાના રાજપ્રસાદમા સઘળા બધીવાન રાજાઓના મુખત્યારો અને રાજકુમારોની ગુમ સલા બોલાવવાનુ ઠર્યું તે મુજબ તે મહેલમા નિયમિત વખતે બધા એકઠા થયા, અને આ અત્યાચારો અટકાવવા અને જમીનદારોને છોડાવવા માટે શા રસ્તા લેવા એ વિશે ઉઠાપોહ શરૂ થયો

એકે કહ્યું-“ આ પર્યુતુલ્ય અત્યાચારોનુ સમગ્ર પ્યાન લખીને, તેનો એકદમ બદોબસ્ત કરવા દિલ્લીના બાદશાહને તુરત અરજ લખી બધાની સહિયો લઈને મોકલવી. ”

બીજાએ કહ્યું-“ અરજીથી કાંઈ વળવાનુ નથી આ પહેલા એવી ઘણીએ અરજીઓ મોકલાઈ ગઈ છે પણ કાંઈ થયુ નહિ માટે પ્રત્યેક જમીનદારોનો એકેક પ્રતિનિધિ પોતે દિલ્લી ભય અને ત્યા રૂબરૂ સઘળી હકીકત કહી દાદ માગે તો મળે ખરી. ”

“ નહિ તો જો આ અત્યાચારો નહિ અટકે તો અમારે ભાગીર બેઠતી નથી એમ કહીને બાદશાહ પાસે રાજનામા રજુ કરી દેવા ! ”

કલ્યાણસી હ ઉભો થયો અને જુસ્સાથી બોલ્યો - “ ભાઈઓ ! તમારા આ સઘળા વિચાર ફોગટ છે આમાના એક પણ રસ્તાથી કશુંએ વળશે નહિ ! આ યવન લોકો પોતાનો દેશ છોડીને આટલા બધા દૂર આવ્યા છે, તે કાંઈ ધર્મ પ્રચાર કરવા માટે આવ્યા નથી પણ આપણા દેશમાની દોલત લૂટીને ચેનખાજી કરવાને આવ્યા છે તેમની પાસેથી ન્યાય મેળવવાની અને પ્રાણી માત્ર પ્રત્યેની દયાની આશા રાખવી ફોગટ છે ! બાદશાહને માત્ર પૈસો જોઈએ છીએ અને તેને યવન અધિકારીઓપર વિશ્વાસ છે જમીનદારોને કોઈ જાતનો ત્રાસ નહિ આપવો એમ બાદશાહ કોઈ દિવસ હુકમ કરે નહિ - અને કદાચ દેશના સુભાગ્યે તેવો હુકમ કરે તો અમલદાર રૈઝાખાન જેવા તેના હાથપગ બાદશાહને એવું સમજાવશે કે જમીનદારો હરામખોર છે તેમની પાસે પૈસો છતાં તે સરકારની ખડણી ભરતા નથી જેથી આવા ઉપાયો લીધા વિના તે કદીપણ ભરશે નહિ આમ થતા બાદશાહ પોતે પોતાના અધિકારીઓનું કહેવું ખરૂં માનશે કે જમીનદારોનું ? એનો તમેજ તોલ કરો ”

કલ્યાણસીહનું આ ખરૂં અને સ્પષ્ટ કહેવું સાંભળીને સઘળા તેના તરફ જોઈ રહ્યા થોડીવારે કેટલાએકે ધીરેથી કહ્યું - “ ત્યારે કોઈ રસ્તો રહ્યોજ નથી એમ ? ”

“ રસ્તો છે તેને માટે એકજ રસ્તો છે બગાલના જમીનદારોના પુત્રો અને તેના કામદારો એ જીવતાં માણસ છે, તેમનામાં પુરૂષત્વ છે. તેમનામાં હજી હથીયાર બાંધવાની શક્તિ છે. એવી જો યવનોને ખાત્રી થાય તો જ આ લીપણ અત્યચાર એકદમ બંધ થાય ” કલ્યાણસીહ કહ્યું.

નડિયાના વૃદ્ધ દિવાન બોલ્યા- ‘ ના ના એનું તો ખુરૂં પરિણામ આવશે હાલ ધણી ખરા જમીનદારો કેદમાં છે તેમા- તેના માણસોએ ફિતુર કરવાનું યવનોના બાણવામાં આવતા વાર તે એકદમ બધા જમીનદારોની કતલ કરશે. પછી આપણે હથીયારો બાધ્યાનો ફાયદો શું ? ”

૯૪. ખાલચેગિની

“ તેનો બહોબસ્ત હું કરીશ બધા જમીનદારોને એક રાતમા મુરશીદાબાદની હદ બહાર સહીસલામત ભગાડવાની કામગિરી હું મારા એકલાના માથે લઉં છું પણ ખાકીની બધી કામગિરી કરવાનું તમોએ માથે લેવું બેઠશે ”

કલ્યાણસી હુના શબ્દો સાલળી સઘળા અતીશય ચક્તિ થયા નડિયાના દિવાને કહ્યું- “ યુવાન રાજકુમાર ! આ અશક્ય કામ તું એકલો શી રીતે કરી શકવાનો ? અને અમારે બીજી શું તૈયારી કરવાની ? ”

“ માફ વચન ખરૂં કરવાની મારામા પૂરી તાકાત છે એ હું પ્રભૂના સોગન લઈ કહું છું પણ તમો સઘળાએ પોત પોતાની ફેજ-પૈસો-અને યુદ્ધ સામગ્રી એકઠી કરીને પોતાના રાજ્યોનું રક્ષણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી બેઠાંએ તોજ હું માફ વચન ખરૂં કરીશ આપણા બધાની આગળ ગણ્યા ગાઠ્યા યવનો કેટલો વખત ટકી રહેશે ? જોત જોતામા એ મ્લેચ્છોનો નાશ કરી આપણી માતૃભૂમિને થતા અસહ્ય ત્રાસમાથી તેનો છુટકારો કરીશું બોલો ત્યારે એક વખત હર-હર-મહાદેવ ! કાલીમાતાની જય ! ”

કલ્યાણસી હુના આ બીતી લયો શબ્દો સાલળીને સઘળા સ્તબ્ધ થયા ! કેટલાક યુવાન રાજકુમારો એકદમ ઉભા થઈ બૂમ પાડતા બોલ્યા “ હ-હ-અવિચારી યુવાન ! જીજ્ઞાસુ બધા કર તારા આ મૂર્ખાઈ ભરેલા વિચારો બે બહાર કોઈના કાનપર જશે તો અમારામાના કોઈના જાન બચશે નહિ ! ”

કલ્યાણસી હુ ગુસ્સાથી લાલનેત્રો કરતો બોલ્યો- “ શું આવી દુર્દશામા પણ હજી તમને જીવવાની ઈચ્છા છે કા ? તમારા અન્નદાતા-તમારા જન્મદાતા યવનોની નેતરની સોડીથી મારતા ફટાકાઓથી જર્જરીત-લોહીલુહાણ થઈ બેશુદ્ધ પડે છે ! છતાં તમારી જીવવાની આશા અને મરવાની બીતિ છુટતી નથી કેમ ? ધિ કાર ! ધિ કાર છે આવા જીવીતને ! ’

કોઈ કાઈ બોલ્યું નહિ એક બીજાએ ગુસ્સાપુસ કરતા ધીરે ધીરે ત્યાથી પગ કાઢ્યો. બધાના જવા પછી નડિયાના દિવાને કલ્યાણસી હનો હાથ પકડી ધીમેથી કહ્યું- “ ઓ વીર રાજકુમાર ! તારી સુચનાનો અમલ કરવાને આ સમય અનુકૂલ નથી. યોગ્ય પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત થતા સુધી તેમનો જીવન મૂલ્યે મોઢે સહન કર્યા વિના છુટકો નથી માટે બહુ વિચારીને-સલાહીને વરતજે આવા અવિચાર ભર્યા શબ્દો ફરી ક્યાઈ બોલતો નહિ ! ”

“બગવાસીઓના આવા મનના દૂષળાપણાથી જ તેમને પશૂસરખી ગુલામગિરી ભોગવવી પડે છે ! ”

કલ્યાણસી હ નિરાશ થઈ પોતાના મહેલે પાછો આવ્યો. તેની આખી રાત્રી નિદ્રા વિનાની ગઈ હવે આગળ શું કરવું એ વિચાર તેના મગજમાં એક સરખો રમ્યા કરતો હતો. લગભગ સવારે તેનો એક નિશ્ચય થયો. સવારે તેણે ઉપાધ્યાય શિરોમણીને બોલાવીને કહ્યું- “ ગોષ્ઠવિહારથી હવે કાંઈ તિબેરી આવે એમ જણાતું નથી તો પછી અહીં રહીને શું કરવું ? મોટાભાઈ આ વખતે જૂઠ્ઠાજ રસ્તે ચડ્યા છે માટે આપણે ગોષ્ઠવિહાર પાછા જઈ કાંઈ રકમ ભેળી કરી લાવવાની ગોઠવણ કરીએ એ વિના બાપુજીના છુટકારાની આશા નથી તમે અત્યારેને અત્યારે સઘળા એક હોડીમાં આગળ ચાલવા માડો હું સાજો બીજી હોડીમાં નીકળીને તમને આવી મળીશ ”

“ તમે એકલા પાછળ રહીને શું કરશો ? ”

“ બીજી શું કરું ? બનશે તો બાપુજીને મળીને તેમને આશ્વાસન-ધીરજ આપી આવીશ હ ચાલો જલદી કરો અમસ્તા અસૂર કરો નહિ મારી હોડી તૈયાર રાખવા બલાસીઓને કહેજો ”

“ જો જો આ યવન રાજધાનીમાં એકલા રહેવું એ લીતિવાળું છે બહુજ વિચારીને-સાવચેત રહેજો ”

કલ્યાણસીંહ જરા હસ્યો. શિરોમણી ઠાકોરે સઘળા નોકર ચાકરોને તુરત નીકળવા વરધી કરી બધાને વતન જવાની ઉત્ક ઠાહટી, એટલે બપોર થતા પહેલાજ સઘળું મડળ વતન જવા ઉપડ્યું.

સાજ સુધી કલ્યાણસીંહ ક્યાં બહાર નીકળ્યો નહિ દિવા વખતે તે સાદો પોશાક પહેરી બબરમા ગયો અને તેણે એક સૈનિકને છાજતો પોશાક ખરીદ કર્યો અરધી રાત્રે તે તેણે પહેર્યો અને તદ્દન મુસલમાન લશ્કરી સીપાઈ તે બન્યો એ પછી નવાબી પરવાનો ખિસામા લઈ કપડાનો નહાનો બચકો હાથમા રાખી બગલામાથી તે બહાર નીકળ્યો થોડે દૂર જતા એક ખાલી ભાડુતી ઘોડાગાડી તેના જોવામા આવી તેની સાથે ભાડાનો કરાવ કરી પોતે અદર બેસીને જેલ તરફ હાકવાની સુચના કરી.

જેલ પાસે આવી કલ્યાણસીંહ ગાડીમાથી ઉતર્યો અને દરવાજા પાસે જઈ તેણે તેના પર થાપ મારી

“કેણ છે ?” પહેરેગીરે પુછ્યું

“મહમદ રૈઝાખાનનો નોકર છું જેલર સાહેબને એક જરૂરી સદ્દેશો કહેવાનો છે માટે જલદી દરવાજો ખોલ અને તેમને જોલાવી લાવ ” કલ્યાણસીંહ મુસલમાની ભાષામા કહ્યું

પહેરાવાળાએ દરવાજો ઉઘાડ્યો મુસલમાન લશ્કરી સિપાઈ બેઠને તેણે સલામ ભરી અદર લઈ તેને પોતાની જગ્યા પર બેસાડીને પોતાના બીજા સાથીદાર પહેરાવાળાને દરોગા સાહેબ પાસે મોકલ્યો

થોડીવારમા દરોગા સાહેબ આવો જોળતા અને બગાસા ખાતા દરવાજા પાસે આવ્યા કલ્યાણસીંહ અદબથી સલામ ભરી એટલે તેણે પુછ્યું— “રૈઝાખાન સાહેબ તરફથી તમો આવો છો એમ કે ? કહો તેમનું શું ફરમાન છે ? તમારી પાસે તેમણે કાંઈ રૂકડો આપ્યો છે ? ”

કલ્યાણસીંહ નવાબી પરવાનો કાઢી દરોગાને બતાવ્યો તેણે તે પરવાનો જોળખીને માથે ચઢાવ્યો અને તે પછી બોલ્યો—

“ ખાનસાહેબનો હુકમ તામિલ કરવાને બદલે તૈયાર છે કહો શું કરમાન છે ? ”

“ ગોષ્ઠવિહારના રાજાને મુક્ત કરીને મને સોંપો તેને ખાનસાહેબ પાસે હાજર કરવાનો છે ”

દરોગાએ તુરત નોકરને મોકલી બુઢા ગોપીકૃષ્ણરાયની બેડીએ તોડીને કલ્યાણસીહ પાસે લાવી હાજર કર્યો પોતાના વૃદ્ધ પિતાની હૃદયશા ભેદ તેનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું । તે પછી તે ઘણીજ હિંમતથી દબાવીને બોલ્યો— “ તમે ખાનસાહેબના મહેલ સુધી ચાલીને આવી શકશો કે ? ”

ગોપીકૃષ્ણરાયે કપતે અવાજે કહ્યું— “ ના બાપુ ! મારામા ઉભું રહેવાની એ શક્તિ હવે રહી નથી । ”

“ ઠીક ત્યારે હું ગાડી લઈ આવ્યો છું તેમા બેસીને ચાલો તમને ખાનસાહેબે બોલાવ્યા છે ”

ગોપીકૃષ્ણરાય બહુજ ગભરાયા આટલી અસુરી રાત્રે વળી તે પોતાના પર શુ ભુલમ ગુઝરશે કોણ બાણે ? એમ તેને ચિંતા થઈ. તે પછી નિરૂપાયે તે કલ્યાણસીહ સાથે નીકળ્યો દરોગાની રજા લઈ કલ્યાણસીહ ગોપીકૃષ્ણરાય સાથે ગાડીમા બેઠો પછી કલ્યાણસીહની સૂચના પ્રમાણે ગાડી બેસબ ધ ચાલુ થઈ

કેદીના માટે રૈઝાખાને ગાડો કેમ મોકલી ? એ દરોગાને શકા આવી. તોપણ નવાબી પરવાનો હોવાથી તેનો કાઈ ઉપાય ચાલે તેમ ન હતું તોપણ આવેલ સીપાઈ કેદીને લઈ ક્યા બંધ છે તે જોવા માટે ગુમસ્તીતે ગાડી પાછળ તેણે પોતાના એક બસુસને મોકલ્યો.

કલ્યાણસીહની ગાડી ગંગા કિનારે પહોંચી. એટલે બન્ને અદરથી ઉતર્યા ગાડીવાળાને રજા આપી તે એક ઝાડનીએ આવ્યા ત્યાં હોડી તૈયાર જ હતી. તેમા બન્ને બેસતાનીસાથે નાવિકોએ હોડી ચાલતી કરી એટલામા દરોગાનો સીપાઈ ત્યાંજ આવી પહોંચ્યો

ગાડીવાળો ખાલી ગાડી લઈ જતા તેણે જોયો અને એક હોડી ઝપાટાબધ ગગા-પ્રવાહમાં જતી તેના જોવામાં આવી અને તે હોડીમાં પેલો સિંપાઈ અને કેદી પસાર થયાનું તેણે અનુમાન કર્યું પણ એ હોડી ઉપર બાદશાહી વાવટો ન હતો તેથી તેને કાંઈક દગો છે એવી શંકા આવતા તે દરોગાને કહેવા એકદમ પાછો ફર્યો

દરોગાએ એ હકીકત સાબળતા તે ગલરાયો હવે રૈઆખાન પોતાને જીવતો રહેવા દેશે જ નહિ એવી તેને ભીતિ લાગી તેણે પોતાના હાથ નીચેના એક કામદારને ધીબ કેટલાક માણસો આપીને, સરકારી મછવો લઈ તેની પાછળ પડી તેમને પકડી લાવવાને હુકમ આપ્યો એટલે થોડીજવારમાં સરકારી મછવો કલ્યાણસી હની હોડી પાછળ તેને પકડવાને નીકળ્યો

કૃષ્ણઅષ્ટમીની રાત્રી હોવાથી ચંદ્રોદય હતો હમણાજ થયો હતો થોડીવારમાં લીલાવાવટાવાળો એક મછવો પોતાની પાછળ ત્વરાથી આવતો કલ્યાણસી હના જોવામાં આવ્યો એટલે તેણે પાછળ ખરે શુ બનાવ બન્યો હશે તેની કલ્પના કરી લીધી બાબુમાં ગગા કિનારે એક થોડે દૂર ધાડુ-ગીચ જ ગલ તેને જણાયું એટલે હોડીને ત્યાં કિનારે લેવા તેણે નાવિકોને કહ્યું તે મુજબ હોડી કિનારે પહોંચતાજ કલ્યાણસી હ ગોપીકૃષ્ણરાય સાથે જમીનપર ઉતર્યો અને પછી એ નૌકા પાછી ગોષ્ટવિહાર તરફ પૂર વેગથી હાકી જવા કહ્યું પાછળના સરકારી મછવો આવી પહોંચે અને પુછે તો- “ મુખત્યારના હુકમ પ્રમાણે અમે ગોષ્ટવિહાર તિબેરી લેવા જઈએ છીએ ” એમ કહેવાને તેમને કહ્યું નૌકા આગળ નીકળી જવા પછી ગોપીકૃષ્ણરાયને એક વૃક્ષની પાછળ બેસાડીને કલ્યાણસી હ ગગા પ્રવાહ તરફ જોતો ઉભો રહ્યો

થોડી વારે નવાખી મછવો ત્યાં આવ્યો અને નૌકાને આગળ જતી જોઈ તેની પાછળ પડ્યો કલ્યાણસી હે એક લાખો નિશ્વાસ મુક્યો ! અને ગોપીકૃષ્ણરાયનો હાથ પકડી તે રસ્તો કાઢતો એ ધાડા જ ગલમાં ચાલતો થયો

પરિચ્છેદ અગીયારમો

જંગલ નિવાસ

અજળ છે ન્યાય ઇશ્વરનો બનાવે રક રાખને,
મુકાવી મ્હેલને માળા ભમાવે રાત વેરાને,
ડરી પગરવથી પોતાના માણસા દેખી નાસે છે,
મરદ પણ આશરો સ્ત્રીનો ખરે તેવાર માગે છે !
ઝૂપડા જોગીઓના ને પ્રભુના ધામ ભયહારી,
ગુહાઓ કુદરતી સ્થાનો આપતા શાન્તિને ભારી-

ન ભોમડલમા તેજસ્વી તાગલાઓ ચમકતા હતા મદ
પવનલહરીઓ જૂઠા જૂઠા વન પુષ્પોનો સુગંધ ચોમેર
પ્રસારતી હતી આવી રીતે સૃષ્ટિદેવી આ વખતે પ્રસન્નવદના હતી
તોપણ વૃદ્ધ ગોપીકૃષ્ણરાયના ભયભીત અતઃકરણ ઉપર તેનાથી
કાંઈએ સાફ પરિણામ આવ્યું નહિ થોડીવાર સુધી તે સિંચાઈની
સાથે ચાલીને એકદમ નીચે ખેસી ગયા અને દીન ચહેરે બોલ્યા-
ભલાભાઈ ! મારાથી હવે એક ડગલુ ભરાતું નથી રેઝાખાને મને
ગગાજીમા તુરતમાજ જળસમાધિ આપી બધી આપદામાથી એકદમ
મુક્ત કરવા ફરમાવ્યું હશે એમ હું ધારતો હતો પણ હાય !
તેમાએ હું નિરાશ થયો ! હવે મને તું ક્યા ઉપાડી ભય છે ?
અને મારા શું હાલ કરવાના છે ? અરેરે ! આ વખતમા બા-
લામા જન્મ થવો અને તેમા પણ બગીરહારના કુટુંબમા ! એના
સરખું તો બીજું કોઈ પાપ નથી ! આ કરતા હું કોઈ બીજારીને
ત્યા અવતર્યો હોત તો બીજા માર્ગીને પણ સુખેથી તો રહેત !
અરે ! ખાનસાહેબ ! તમને મારી કાંઈજ દયા આવતી નથી શું ? ”

હવે કલ્યાણકુમારીથી ધીરજ ન રખાઈ તેણે માથા ઉપરનો મુસલમાની ફેટો અને બનાવટી દાઢી મુછો કાઢી નાખીને ગોપી-કૃષ્ણરાયના ચરણો પકડયા તેનાપર અશ્રુજલનો વર્ષાદ વરસાવતા તે બોલી—“ બાપુજી ! મારા વહાલા પિતાશ્રી ! માફ કરજો હું આપની પુત્રી કલ્યાણી છું ! મને હજી મુઝી શું આપે ઓળખી નથી ? ”

વૃદ્ધ ગોપીકૃષ્ણરાય ચકિત થયા ! તેણે બન્ને હાથે કલ્યાણ-કુમારીનું મસ્તક ઉચકીને તેના ચહેરા તરફ જોયું તેને ઓળખી. વૃદ્ધની આંખોમાંથી અશ્રુ વહેવા માડયા !

થોડીવારે શકીત થતા જરા દૂર ખસીને તેણે પુછ્યું— “કલ્યાણી ! તું આ રાક્ષસી-ચવન મુલકમા સી રીતે આવી ? તું પણ નવાબના અત્યાચારોનો ભોગ થઈ પડી હતી કે શું ? તને એ દુષ્ટોએ ધર્મ-નીતિથી બ્રષ્ટ કરી છે કે શું ? અરેરે ! તેમ હોય તો પ્રભુ ! મને આ કમભાગ્યની અવધિ જોવા શું કરવા જીવતો રાખ્યો ? ”

“ બાપુ ! બાપુ ! શાત થાઓ આવી ખોટી શકા જરાપણ મનમા આણશો નહિ આર્ય કુલવતિનું પાતિવ્રત્ય નષ્ટ કરવાને કાળ પણ શક્તિમાન નથી, તો આ બિચારા ચવનો કોણ ? આપના રક્ષણ તમે હું જેવી અને જેટલી પવિત્ર હતી, તેટલીજ અત્યારે પણ છું એ આપના પગ ચુમીને કહું છું ”

કલ્યાણકુમારીનું બોલવું સાંભળી વૃદ્ધ પિતાને સંતોષ થયો. કલ્યાણકુમારીએ પોતે ગોષ્ઠવિહારથી નીકળી ત્યારથી અત્યાર મુઝીની સઘળી હકીકત કહી જે સાંભળીને વૃદ્ધ પિતાને આનંદ થયો તેણે પ્રેમથી તેના મસ્તકપર હાથ ફેરવતા કહ્યું—“ શાબાશ કલ્યાણી ! પુત્રના હાથથી પણ જે વાત બની શકે નહિ, તે તું કન્યા છતાં કરી શકી ! ધન્ય છે ! તો પણ આ પગલું તે અવિચારનું ભર્યું છે ”

“ આપુલ ! પરમ પૂજ્ય પિતાશ્રીને થતા કષ્ટે સતાનોથી કેમ સહન થાય ? પછી એનું ગમે તે પરિણામ આવે પણ તેવા અત્યાચારોમાથી તેમની મુક્તતા કરવી એજ તેનું કર્તવ્ય છે આમ ધારી પાછળથી ગમે તે થાય તેની દરકાર નહિ રાખતા આ હિંમત કરી છે ”

“ પણ આનું પરિણામ મુરજ આવશે હું વતન જઉં તો ચવન અધિકારી પકડીને લઈ જઈ તુરત ફાંસી દેશે ! ઠીક કદાચ છુપાઈ રહીએ તો બિચારા ગોવિંદરામને પકડી કેદ કરશે અને ઘરબાર લૂંટીને બગીર જસ કરશે તેમજ હવે માફ આ શરીર જર્જરીત થયું છે તેથી હવે વધારે દિવસ બચવાની પણ મને આશા નથી ! ”

“ આપુલ ! નશીબમા હશે તેમ થશે હાલ તુરતમા તો ચવનોના અત્યાચારોમાથી તમારો છુટકારો થયો છે ! હવે આપણે બન્ને થોડા દિવસ ક્યાઈ છુપાઈને રહીએ અને તમારી તળીયત સુધર્યા પછી આગળનો વિચાર કરીશુ આપ મારા ખભા ઉપર હાથ ટેકવીને ધીરે ધીરે ચાલો ”

કલ્યાણકુમારીએ માથાપર પાછો ચવની સાફો બાંધ્યો દાઢી મુછો પણ વળગાડી અને વૃદ્ધ પિતાનો હાથ પકડી તે ધીરે ધીરે આગળ ચાલી થોડી વાર ચાલ્યા પછી એક જૂનું દેવળ તેમના બેવામા આવ્યું તે દેહેડે બહુ પ્રાચીન હોઈને ભૂર્ષ દશામા આવેલ હતું તેની ચોમેર આબા, વડલાઓ, પિપળા વીગેરે ગગનચુબી વૃક્ષોની ઘટા હતી આ એકાન્ત સ્થળ બે કેઇ માનવીના રહેઠાણ ત્રિનાનુ હોય તો પોતાને થોડા દિવસ શુભ રહેવાને ઉપયોગી થશે એવો વિચાર કલ્યાણકુમારીના મનમા આવ્યો અને તેણે તે પોતાના વૃદ્ધ પિતાને જણાવ્યો પછી ગોપીકૃષ્ણરાયને એક વડલા નીચે બેસાડીને પોતે એકલા તે મદીરમા ગઈ

મંદિરને દ્વાર ન હતું. તોપણ અદરની અને બહારની

જગા સ્વચ્છ હતી કલ્યાણકુમારીએ અદર ડોકીયું કરી બેયુ. તે એક ખુણે ધુણી ધીકતી હતી તે ઉપરથી અહીં કોઈનું પણ વસતિસ્થાન છે એવું તેને જણાવ્યું તેથી પ્રથમનો વિચાર માડી-વાળીને તે પાછી ફરી એટલામા ‘કોણ છે ?’ એમ અદરથી ધ્વનિ થયો.

“હું એક પ્રવાસી છું” કલ્યાણકુમારીએ ડરતા ડરતા ઉત્તર આપ્યો. “પ્રવાસી ? અને આવી મોડી રાત્રે ? આવા નિર્જન-નવનમા શા માટે ?” આમ કહેતી એક વ્યક્તિ મહિરના દ્વાર પાસે આવી.

સ્વચ્છ ચદ્રપ્રકાશમા તે આવનારના શરીરનો બાધો શુભ્ર જટા અને દાઢી, ભરમાચ્છાદિત શરીર તેનાપર ધારણ કરેલી રૂદ્રાક્ષની માળાઓ આદિ જોઈને તે કોઈ યોગીરાજ હોવા જોઈએ એમ અનુમાન કરીને કલ્યાણકુમારીએ તેમને સાષ્ટાંગ પ્રણિપાત કર્યો.

યોગી કલ્યાણકુમારી તરફ નિશ્ચિત દૃષ્ટીવડે જોતા ચકિત થઈ તેણે પુછ્યું— “ઓ યુવાન ! તમારો પોશાક તો યવન સિપાઈ સરખો દેખાય છે અને તે નમસ્કાર કેમ કર્યો ? તું ખરી રીતે કોણ છે, અને અહીં શા માટે આવેલ છે ?”

‘યોગીરાજ ! આપ પરમાત્મા પ્રમાણે પૂજ્ય છો દયાળુ છો આ મારો બનાવટી વેશ છે ક્ષમા કરો અમે અત્યારે મહાન સંકટમા છીએ આપ જો અભયદાન આપો તો મારી દુખી હકીકત આપની પાસે નિવેદન કરું.”

‘હું રાજા નથી અગર તો તેનો કોઈ અધિકારી નથી પણ તપશ્ચર્યા કરનારો વેરાગી છું ! મારાથી તને ભય અગર અભયપણ શાનું ? તોપણ તારા ઉપર શું સંકટ છે ? તે તારી મરણ હોય તો કહે મને જો તેના પ્રતિકારનો કોઈ રસ્તો સુગશે તો ખુશીથી મદદ કરીશ .”

“મહાત્માશ્રી ! આપ તપના પ્રભાવે રાજાથી પણ

એટ ઇ. હુ અને મારા વૃદ્ધ પિતા યવનોની જોડમાથી નાસી આવ્યા છીએ । અમે બ્રાહ્મણ છીએ આપના ચરણો પાસે અમને થોડા દિવસ આશ્રય મળશે તો ઉપકાર થશે ” આમ કહી કલ્યાણકુમારીએ ચોટાડેલી કૃત્રીમ દાઢી અને મુછો કાઢી નાખ્યા

કલ્યાણકુમારીનું સુદર કોમળ મુખકમળ જોઈ યોગીરાજ હસીને બોલ્યા- “ અહીં રહેવાની તમારી મરજી હોય તો સુખેથી રહેા મારી ના નથી પણ આ જગા તમને નિર્ભયતાવાળી છે એમ હુ માનતો નથી તોપણ જા જલદી તારા પિતાશ્રીને લઈ આવ ”

કલ્યાણકુમારીએ યોગીરાજને ફરી પ્રણામ કર્યા પછી તે વૃદ્ધ પિતાશ્રીને બેસાડીને ગઈ હતી ત્યાં આવી અને તેમનો હાથ પકડી મદીરમા લઈ ગઈ યોગીએ તેમને મદિરમાની એક બાજુની જગ્યા બતાવી અને ધૂણી ઉપર એક મોટું લાકડું મુકીને પ્રકાશ વધાર્યો એ પ્રકાશમા પિતા પુત્રી તરફ માર્મિક દૃષ્ટીથી જોતા યોગીશ્વરે કહ્યું- “ બાળે ! તુ અને તારા પિતા કોઈ સામાન્ય નથી પણ સન્માન્ય જણાઓ છે । પણ નવાબના અત્યાચારથી તમારી આ દશા થઈ લાગે છે તો શકા રહિત બની તમારી મઘણી હકીકત મને કહો ”

કલ્યાણકુમારીએ કહ્યું- “ યોગીરાજના દિવ્યજ્ઞાન આગળ કોઈ પણ વાત છુપી રહેજ નહિ હુ મુરશીદાબાદમા કેટલાંક દિવસ પુરૂષ પોશાકમા રહેતી છતાં કોઈએ પણ મને ઓળખી ન હતી પણ મહારાજશ્રીએ ખરી સ્થિતિ તુરત કળી લીધી । ”

“ સ્ત્રી અને પુરૂષમાંનો ભેદ તેમના ફક્ત બહારના પોશાકમાં જ સમાયો નથી, પરંતુ તેમના આંતર શરીરમાં પણ તફાવત હોય છે. અને સૂક્ષ્મ નજરથી જોનારને તે સહેજે સમજાય તેવો હોય છે તે બાલુવામા કાંઈ દિવ્ય જ્ઞાનની જરૂર હોતી નથી અસ્તુ તારી હકીકત અથેતિ કહે તે સાબળવાની મને બહુ ઇચ્છા છે ”

કલ્યાણકુમારીએ પોતાની સઘળી હકીકત યોગીરાજને કહી અને ગોપીકૃષ્ણરાયે દેઝાખાનના કૂર અમાતુષિ અત્યાચારોની હકીકત જણાવી

યોગીરાજ ઘણીવાર સુધી સ્વગત વિચાર કરીને પછી ગભીરતાથી બોલ્યા— “ કલ્યાણકુમારી ! યવનોના અત્યાચારો-માથી તારા પિતાનો છુટકારો કર્યો એ તે ઘણી હિંમતનું અને વીરતાભર્યું કામ કર્યું ખરૂં, પણ એથી કરી તમારા ઉપર બીજી મોટું સંકટ ઉત્પન્ન થયું છે ! નવાબના માણસો તમારી શોધ માટે આરે તરફ ફરતા થશે તમારી બગીર જમ થશે નવાબ જેવા મોટા શત્રુ સાથે સામે ટકવાની શક્તિ તમારા નહાના સસ્થાનમા નથી. આવે વખતે બીજા કોઈ રાજાઓ તમને મદદ આપે, અગર તો આશ્રય આપે એવી આશા જ રાખવી નહિ ! બગવાસી સસ્થાનિકો એકમતથી એક બીજાને સહાયક થાય એવી રીતે વર્તવાની તેમનામા અછલ નથી ! જો તે હોત તો તેમને યવનોનું દાસત્વ શા માટે ? સ્વીકારવું પડત ? આવીસ્થિતિમા હવે તમે આગળ શું કરવાના ? ”

તે આત્મોદ્ધારની જો આશા ન હોય તો અમારે તે બગીર નથી જોઈતી અને સસારની પણ ગરજ નથી ! અમે બન્ને આપની સેવા કરીને—અવશેષ આયુષ્ય યોગાભ્યાસમા પુરૂં કરશું એટલે માનવ જન્મની તો સાર્થકતા થશે ! ”

યોગી હસીને બોલ્યા— “ બાળે ! તું હજી યુવાન છે યોગાભ્યાસ સહેલો નથી તે થવાને પ્રથમ પૂરી રીતે વૈરાગવૃત્તિ પ્રગટવી જોઈએ તારાથી આટલી ઉમરમા જ યોગાભ્યાસ થવો એ શક્ય નથી. હવે કહું તેમ કરો અહીંથી નજીકજ ગગાકિનારે ઉદયગ્રામ નામનું નહાતું શહેર છે તે વડનગરના રાજા ઉદયના-રાયણની જન્મભૂમિ છે આવતી કાલે તે રાજાની સાલગ્રેહ હોવાથી તે પોતાની જન્મભૂમીના પૂજનાર્થે ઉદયગ્રામે આવેલ છે

ઉદ્યનારાયણ બહુ બલવાન હોઇને સુરશિવ કુલીખાનના દરબારમાં તેની સારી છાપ છે. તે બ્રાહ્મણ હોઇને દયાવાન અને ઉદાર છે માટે કલ્યાણકુમારી ! તારે આવતી કાલે આવાજ પુરૂષ પોશાકથી જઇને તેની મુલાકાત લેવી. અને સઘળી હકીકત કહેવી એટલે તે તમને આશ્રય આપશે એટલુંજ નહિ પણ નવાળ પાસે તે તજવીજ કરીને તમને મારીએ અપાવશે ”

“ આપની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવા હું તૈયાર છું પણ રાજા પાસે મારી દાદ શી રીતે પહોંચશે ? અને તેમને મારી કર્મકથની સાલગવાને અવકાશ પણ ક્યારે મળશે ? વળી બાપુજીની તબીયત બહુજ ક્ષીણ થઇ છે, તેમને અહીં હું રાખી જઉં અને મને ત્યાં એકાદ બે દિવસ રહેવું પડે તો અહીં તેમની શુશ્રૂષાનું શું થાય ? ” કલ્યાણકુમારીએ અડચણ બતાવી

“ રાજા પાસે તુરત દાદ મળી શકે તે માટે હું તને એક નિશાની આપુ રાજાની મારા પર અત્યંત શ્રદ્ધા છે તે મારી નિશાની બાલુવા સાથે તારી સઘળી હકીકત તે તુરત સાલગશે તારા પિતાશ્રીના સબંધે તારે જરા પણ ચિંતા ન રાખવી હું બાતે તેમની શુશ્રૂષા કરીશ ”

“ પણ મહારાજા કહાચ અમોને આશ્રય આપવાની ના કહે તો ? ”

“ તો પછી બીજી કોઇ ઉપાય શોધીશુ દુખતાએ એક તણબલાનોએ આશ્રય લેવામાં ચુકવું નહિ ”

ગોપીકૃષ્ણરાય ખિન્નતાથી બોલ્યા- “ કલ્યાણી ! બેટા ! હવે આ કળેઠા ઘણા થયા. રાજકુટુંબમાં જન્મ પામીને લીખારીની માફક ઘેરેઘેર આશ્રય માગવાને ભટકવાનો વખત આવે, એથી વધારે દુર્લભ બીજું શું હોઇ શકે ? આવા એાશીયાળા જીવન કરતા મરવું શું ખોડું ? આલ આપણે બન્ને ગંગાજીના ઉંડા પ્રવાહમાં ઝપલાવીને હું બ મુક્ત થઇએ ”

કલ્યાણકુમારીના નેત્ર અશ્રુઓથી ભરાઇ આવ્યા તેનાથી એક શબ્દ પણ બોલાતો ન હતો ! એટલે યોગીવર બોલ્યા— “રાયભા ! આપ વયોવૃદ્ધ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ છો. મારે કહેવાની જરૂર નથી પણ પોતાના પ્રાણ આપીને હું ખ મુક્ત થવું તેમા માનવ જીવનની સાર્થકતા નથી ! માનવીને પોતાના કુટુંબનું-પોતાના સમાજનું-પોતાના દેશનું કંઈ પણ કર્તવ્ય હોય છે. તે બે યોગ્ય રીતે બજાવી શકે તોજ તેના જન્મનું સાકલ્ય થયું મનાય આવી રીતે નિરાશ થઇને ગાડા વિચારો મનમા નહિ આવશે! પ્રભુ ઉપર ભરોસો રાખો તે સર્વ સકટોનો પરિહાર કરવાને સમર્થ છે ”

યોગીરાજના ઉપરોક્ત કહેવાથી ગોપીકૃષ્ણરાયનું મન ઘણું શાન્ત થયું પછી કલ્યાણકુમારીએ કહ્યું— “ રાજા ઉદયનારાયણ હમેશા કયા વસે છે ? ”

“ ઉદયઆમની પાસેજ વડનગરમા તેનીમુખ્ય રાજગાદી છે શિવાય વીરકિરીટી, દેવીનગર વગેરે ચાર પાંચ સ્થળે તેના રાજ-પ્રકરણી થાણા છે ત્યા મજબુત કિલ્લાઓ, પૂરી યુદ્ધ સામગ્રી અને ફેજના ઘણા માણસો એવી રીતે પાકે બંદોબસ્ત હોય છે રાજા ઉદયનારાયણ કોઈવાર રાજધાનીના શહેરમાં, કોઈવાર ઉદયઆમમા તો કોઈવાર એ રાજપ્રકરણી થાણામાં પણ રહે છે આવતી કાલનો મુકામ તેનો ઉદયઆમે છે એ એક સારીજ તક સમજોને ! ” યોગીવરે કહ્યું,

તે પછી યોગીરાજે એક જૂના ભૂર્જપત્ર ઉપર કાંઈક સાંકેતિક શબ્દો લખીને તે કલ્યાણકુમારીને સ્વાધીન કર્યું એટલે તેણે યવન સીપાઈના પોશાકમા સુસજ્જ થઇને મોટા મળસકે યોગીરાજે કહેલી દિશાતરફ પ્રયાણ કર્યું

પરિચ્છેદ બારમે

ચાચના

ગળી ના ગરજસમ બીજી ચીજ આ જગતમા દીડી,
સ્વાર્થથી લાગતી પાદ્ર દુઝણી ભેશની મીડી,
મુઠીને માન ગધ્ધાને કહે કાકા ન શરમાતા,
કરે ના કંઈ લિલૂ તોએ લીએ માખણુ તો ભરમાતા,
સુભાએ ગરજને પૂરી મળે કરનાર જે દાતા,
ધર્મ કરતા પડે ધાડૂ વહેમથી કંઈ દુખી થાતા,-

ઉદયગ્રામ આજે પ્રાત કાળથીજ આનંદ મગ્ન બની રહ્યું હતું રાજપ્રાસાદની સામેના ચોગાનમા કુકુમ અને ગુલાલની રાગોળીઓ પૂરવામા આવી હતી જ્યા ત્યા ખબ્બઓ અને મગલપ્રદ તોરણો બાધવામા આવ્યા હતા નગારખાનામા નોખતો વાગી રહી હતી ગરીબોને અને લિશ્તુકોને પુષ્કળ દ્રવ્ય મળવાથી તે ખરા અત કરણથી રાજાને આશીર્વાદ આપતા હતા ઘણા દૂર દૂરથી બોલાવેલા વિદ્વાનો-પડિતો-કવિઓ રાજદરબારમા એકઠા થયા હતા વાસ્તુપૂજન અને હોમહવન કરવામા ઉપાધ્યાયજીની ધમાલ ચાલી રહી હતી સૂર્યોદય પહેલાંજ મગલસ્નાન અટોપી દેવદ્વિભેને પ્રણિપાત કરી રાજા ઉદયનારાયણ પૂજનને માટે નિર્ણિત કરેલા સ્થાને આવ્યા હતા પૂજાવિધિ પૂર્ણ થતા બ્રાહ્મણોને ભક્તિ પૂર્ણ દક્ષણ અને વસ્ત્રાલકારો આપીને સતોષવામાં આવ્યા. બપોરે સઘળી પ્રજાને મિષ્ટાન્ન લોજન આપવાની ગોઠવણ થઇ

પૂજનપૂર્ણ થયા પછી બ્રાહ્મણોના આશીર્વાદ અને દેવતાઓને

૧૦૮. બાલયોગિની

તીર્થપ્રસાદ લઈ રાજા ઉદયનારાયણ પોતાના મહેલ તરફ નીકળ્યો. એટલામાં એક નોકર આગળ આવ્યો અને નમ્રતાથી પ્રણામ કરી બોલ્યો— “ નામદાર ! એક મુસલમાન યુવક આવ્યો છે, અને તે મહારાજા સાહેબને તુરત મળવાને માટે વિનંતિ કરી રહ્યો છે ધણુ કરી તે નવાળા સાહેબ તરફનો કોઈ કામદાર હશે એમ જણાય છે. ”

“ ભલે હું મહેલના પાછળના ઉદ્યાનમાં છું ત્યાં તેને મોકલી આપજે ”

“ બહુ સારૂ સાહેબ ” કહી સલામ ભરી સીપાઈ ગયો. ઉદ્યાનના મધ્યભાગમાં બતાવેલા સંગેમરમરના સુદર ચોતરા ઉપર મૃદુ અને રેશમી ગાદલું બિછાવી તે ઉપર રાજા ઉદયનારાયણ અર્ધ શયન સ્થિતિમાં આરામ લેતા હતા. બ્યા કલ્યાણકુમારી મુસલમાની પોશાકથી ત્યાં આવી અને નમ્રતાથી પ્રણામ કરી યોગીરાજે આપેલ ભૂર્જપત્ર તેણે રાજા પાસે મુક્યું. રાજાએ તે વાંચીને મસ્તકપર ચડાવ્યું.

ભૂર્જપત્રમાં લખ્યું હતું કે— ‘ આ ભૂર્જપત્ર લઈ આવનારી વેશધારી તરૂણી પોતાની હકીકત આપને ગુપ્ત રીતે નિવેદન કરશે તેની સઘળી હકીકત બરાબર સાંભળી લઈ આપની મરજી અનુસાર ઠીક લાગે તેમ કરશો એ બાબતમાં મારો કોઈ વિશેષ પ્રકારનો આગ્રહ નથી માત્ર તેની હકીકત સાંભળવામાં વિલંબ કરશો નહિ એજ ’

યોગાનંદ સ્વામી.

રાજા ઉદયનારાયણ કલ્યાણકુમારી તરફ જોઈ હસતા બોલ્યો— “ બાળે ! તારો આ ગુપ્તવેશ બદલી નાખ અને ખુલ્લા દિલથી તારી બધી વાત કહે ગુરૂદેવની આજ્ઞા પ્રમાણે સઘળી હકીકત સાંભળવા હું તૈયાર છું ”

કુલ્યાણકુમારીએ તુરત એક વૃક્ષ પાછળ જઈ મુસલમાની પોશાક ઉતારી મુક્યે અને પોતાની સાડીનો છેડો સરખો કરી લઈ, મર્યાદાથી તે રાજા સામે આવી ઉભી રહી તેનું અત્યંત મ સૌહાર્થ જોઈ ખુદ્દો રાજા પણ ચક્રિત થયો અને વાત્સલ્ય પ્રેમની નજરે તેના તરફ જોતા તે બોલ્યો—“ બાળે ! તું કોઈ સાધારણ કન્યા નથી પણ કુલવાન છે તારી હાલની સ્થિતિ જોતા કોઈ મોટું સકટ આવ્યું હોય અને તેમા મારી તને મદદ જોઈતી હોય એમ હું ધારૂ છું તો ગભરા નહિ તારી સંપૂર્ણ હકિકત મને કહે હું બનતી મદદ જરૂર આપીશ ”

રાજાએ આપેલ આશ્વાસનથી કુલ્યાણકુમારીને સતોષ થયો તેણે પોતાની તથા પોતાના વૃદ્ધ પિતાની સઘળી હકીકત કહી પછી તે બોલી—“ નામવર ! મારા પિતાશ્રી આપના જેવાજ એક બ્રાહ્મણ જગીરદાર છે મુસલમાનોના અત્યાચારથી તેમના પ્રાણ બચાવવાને મેં આ સાહસ કર્યું છે હવે અમને આશ્રય આપીને અમારૂં રક્ષણ કરવાને આપના વિના બીજો કોઈ શક્તિવાન નથી તેથી અમે આપના આશ્રયે આવ્યા છીએ ”

કુલ્યાણકુમારીનું સાહસ અને તેની ચતુરાઈથી રાજાને આશ્ચર્ય થયું તો પણ નવાબના ગુનેહગારને આશ્રય આપવો એ કેટલું જોખમવાળું છે એ પણ વાત તેના ધ્યાનમા આવ્યા વિના રહી નહિ ઘણીવાર સુધી વિચાર કરીને રાજા ગભીર સ્વરે બોલ્યો—“ કુલ્યાણી ! તે પિતૃભક્તિ અને સત્તાનધર્મને ઉચીત એવું કાર્ય કર્યું એમા શકા નથી પણ આવા અશાન્ત મામલામા તમને આશ્રય આપવો એ સહેલું નથી ! નવાબની સત્તા આગળ અમારો ટકાવ થવો મુશ્કેલ છે ! તમને આશ્રય આપતા તમારી સાથે અમારો પણ નાશ થવાનો સંભવ છે ! ”

“ નામદાર ! અમે ખારવટીયા નથી નવાબ સાથે અમે દ્રોહ કર્યો નથી ! અત્યાચારથી હરીને પ્રાણ બચાવવા અમે નાસી

આવ્યા છીએ કાંઈ તેની સામા થયા નથી એટલે આ કાંઈ અમારો એવો મોટો અપરાધ નથી આપ બે ધ્યાનમા લઇ પરિશ્રમ લેશો તો નવાબ સાહેબ તરફથી અમને માફી મળશે ”

રાબ થોડીવાર વધારે વિચાર કરી બોલ્યો—“ ઠીક હાલ તો તુ ગુરૂદેવને આશ્રમે પાછી બા હું આવતી કાલે વડનગર પાછો જનાર છું. ત્યા તારા પિતાજી સાથે તું મને મળજે પછી વિચાર કરીને શુ કરવું તે ઠરાવીશુ ”

“ ત્યા રાજમહેલમા મને કોણુ પેસવા દે ? અને આપના સુધી શી રીતે પોચી શકાશે ? ”

રાબએ પોતાના હાથમાની નામવાળી વીંટી કાઢીને કુલ્યાણકુમારીના હાથમા આપી તે બોલ્યો—“ આ મારી વીંટી બતાવવાથી તને કોઈએ અટકાવશે નહિ

કુલ્યાણકુમારી તે વીંટી લઈને પ્રણામ કરતી દીનસ્વરે બોલી—“ નામદાર ! અમે જમીનદાર-બગીરદાર છતાં આવા વિષમ વખતે અસહાય દીન બનીને આપના ચરણો પાસે આશ્રય માગીએ છીએ, એ વાતનો દયાળુ અત કરણથી વિચાર થાય એટલી જ મારી પ્રાર્થના છે ”

કુલ્યાણકુમારીથી આગળ બોલાયું નહિ અશ્રુપૂર્ણ નેત્રવડે રાબની રબ લઈ ત્યાથી નીકળી અને ફરી ચવનવેશ પહેરીને તે યોગીરાજના આશ્રમ તરફ રવાના થઈ

કુલ્યાણકુમારીનો દયામણો અહેરો ભેઈ રાબ ઉદયનારાયણનું અત કરણ ઉદ્ધિગ્ન થયું તે એકલો ઘણીવાર સુધી ત્યાજ વિચાર કરતો બેઠો હતો બ્યારે ભોજનનો થાળ પીરસાયાની વરધી આવી ત્યારે તે ત્યાથી ઉઠ્યો અને મહેલમા ગયો. કુલ્યાણકુમારીની હકીકત સંબંધીને રાબ ઉદયનારાયણનું મન જે ખિન્ન અને વિચારમગ્ન બન્યું હતું તે સંધ્યાકાળના દીપોત્સવથી કે નાચગાન આદિ મનોરંજક વિષયોથી પાછું ઉલ્લાસ યુક્ત બન્યું નહિ ?

કુલ્યાણકુમારીએ જ ગલમાના પુરાતન મહરમા આવી,
બનેલી બીના યોગીરાજને કહી અને રાજની વીંટી પણ બતાવી

યોગીરાજ આનંદથી બોલ્યો—“ હવે તમારે ચિંતાનું કારણ
રહ્યું નથી રાજા ઉદયનારાયણ તમને આશ્રય આપશે અને નવાબ
તરફથી માફી પણ અપાવશે ”

ગોપીકૃષ્ણરાય સઘળી હકીકત સાલળી દિલગીર થતા
બોલ્યા—“ બીજાના આશ્રય નીચે અને તેનીજ કૃપા ઉપર અવલબીને
જીવવું એ કેટલું બધું શરમ લેરેલું છે ? ”

યોગીરાજ બોલ્યા—“ રાયજી ! યવનોના કોરડાઓ સહન
કરી તેમની જેલમાં દિવસો કાઢવા કરતા આપણાજ ભતિધર્મના
—અને આપણા સરખાજ દરજ્જાના રાજાના આશ્રયે રહેવું એ શું
સારું નથી ? ”

“ પરમાત્માના મનમાં હજી અમારા માથે શું શું ગુનારવી
છે તેની કોને ખબર ? ”

“ નહિ. નહિ નામવર ! તમારા સરખા ઠાહ્યાઓએ
પોતાના કર્મોનું ફળ ભોગવતા પ્રભુને દોષ આપવો એ યોગ્ય
નથી ! ” યોગીવરે કહ્યું

“ પણ કરતા કારવતા અને બુદ્ધિહાતા તો પ્રભુજ છે ને ?
તે જેવી અમને બુદ્ધી આપશે, અમારા હાથથી જેવા કર્મો કરાવશે,
તેવાજ થશે ? તો પછી તેની જવાબદારી અમારાપર શામાટે ? ”

“ એ તમારી મોટી સમજ ફેર છે પરમાત્મા કૃત્ય
કારણથી પર છે. તે પોતે કાંઈ કરતા નથી, અથવા બીજા પાસે
કાંઈ કરાવતા નથી. એ બધી માયાની રમત છે ? સંસારી માણસો
માયામાં મશગુલ બની જે કર્મો કરે છે, તેના ફળો તેમને જન્મો-
જન્મ ભોગવવા પડે છે તેમા ઈશ્વરનો શું સંબંધ ? આ ભીતિપ્રદ
માયા બંધનમાંથી મુક્ત થવા માટેજ પ્રભુનું ધ્યાન અને ભજન
પૂજન કરવાનું હોય છે ”

આ વિષય ઉપર વધારે વખત ચર્ચા ચાલ્યા પછી ગોપી-કૃષ્ણરાયના મનનું સમાધાન થયું. યોગીરાજ અને પોતાના પિતાશ્રી વચ્ચે ચાલેલ ધર્મવાદ સાબળી કુટ્યાણકુમારીનું મન એટલું બધું તલ્લીન થયું કે આખી રાત્રી એજ વિચાર તેના મનમાં રમતા હોવાથી શાન્ત નિદ્રા તેને આવી નહિ.

અરૂણોદય વખતે યોગીરાજ નજીકની પુષ્કરણી ઉપરથી સ્નાન કરી આવ્યા ત્યારે કુટ્યાણકુમારી એકદમ ઉઠીને નમ્રતાથી પ્રણામ કરી બોલી—“ શુરૂદેવ ! મને જ્ઞાન અને યોગનો ઉપદેશ આપી કૃતાર્થ કરશો અને આપની સેવામાં મને રાખવા કૃપા કરશો કેમકે મને આ જગતના સુખ દુખનો કટાણો આવ્યો છે. ”

યોગીરાજ હસીને બોલ્યા—“ બાળે ! તને આ જ્ઞાનમાર્ગે જોડાવાને અવકાશ છે જગતમાં હજી તારૂં કેટલુંક કર્તવ્ય બાકી રહ્યું છે તે પુરૂં થયા પછી હું તને એક વખત મળીશ અને તે વખતે તને યોગ્ય રસ્તો બતાવીશ ”

કુટ્યાણકુમારી હવે લાચાર થઈ તે ઉઠીને નિત્યકર્મો આટોપવા લાગી યોગીરાજે આણેલ વનસ્પતિની દવા તૈયાર કરીને તેણે પોતાના પિતાને આપી જગલમાંથી કદમૂળ આણીને તે બાંધીને—સઘળાની જમવાની તૈયારી કરી આવી રીતે તે દિવસ પિતાપુત્રીએ જગલમાંના એકાન્ત મંદિરમાં યોગાનંદ સ્વામીની પાસે શાન્તતાથી વ્યતિત કર્યો.

બીજે દિવસે સવારે યોગાનંદ સ્વામીની આશીર્વાદ પૂર્ણ રજા લઈ પોતાના પિતા સાથે કુટ્યાણકુમારી પોતાના નૈસર્ગિક જ્ઞાનેશ્વરે જગલમાંથી નીકળી વૃહદ્નગર તરફ રવાના થઈ બે દિવસની સપૂર્ણ વિશ્રાંતિથી અને યોગીરાજની દવા દારૂથી ગોપીકૃષ્ણરાયની તબીબત કાઠક સુધરી, અને ધીરેધીરે પ્રવાસ કરવાની તેમના શરીરમાં તાકાદ પશુ આવી.

પરિચ્છેદ તેરમો

આશરો

વખાણુ સુજન કે નિદે થાય મુખ દૂખ તો પણુ શુ ?
મળે પૈમો ઘણો અથવા સમજો જાય તો પણુ શુ ?
ઝાળ કદિ આજ થાયે કે વધે આયુષ તો પણુ શુ ?
ન્યાયનો પથ ના મૂકે સુજન ત્રણ તીક્ષ્ણ છે એવું—
ડો શણાગતો કેડ સુરલણુ ન્વાર્થ સાગીને,
અમર નામો ઇતીહાસે એમના માલગે સંકુને—

મુરશિદ કુલીખાને રાજ્યવસ્થા અને વસુદાતની સગવડતા
માટે બગાલના તેર પ્રગણુ કર્યો હતા તેમા રાજશાહી
પ્રગણુ સઘળામા મોટું, અને વધારે વસ્તીવાળું હતું હાલનો
મુરશીદાબાદ જીલ્લો, વીરભૂમ જીલ્લો અને સાંતાળ પ્રગણુ એમાનો
ઘણો ખરો ભાગ તે વખતે રાજશાહી પ્રગણુમા ગણાતો હતો.
આ પ્રગણુ પંજા નદીના બન્ને કાંઠે ઘણું લખાઈમા પ્રસરેલું હતું
આ સમૃદ્ધ અને વિશાળ પ્રદેશનો જાગીરદાર રાજા ઉદયનારાયણ હતો.

તે શાહિલ્યગોત્રી બ્રાહ્મણ હતો તેની પત્નિ શ્રીમતી દેવી,
એ ગુણકરના ભારદ્વાજગોત્રી બ્રાહ્મણ જાગીરદાર ઘનશ્યામરાયની
કન્યા થતી હતી ઉદયનારાયણની ઉંમર આ વખતે ૪૦ વર્ષની
હતી તેને એક પુત્ર અને બે કન્યા હતી રાજપુત સાહેબરામની
ઉંમર વીસ એકવીસ વર્ષની હતી તેની બન્ને બહેનો તેનાથી
નહાની હતી.

રાજા ઉદયનારાયણની રાજધાનીનું શહેર વડનગર ગાના
પશ્ચિમ કિનારા ઉપર વસેલું હતું આ વખતે અહીં વેપારની

૧૧૪. બાલયોગિની

બહુ ઉચલ પાથલ થતી હતી બહુ ફરના વેપારીઓ આ શહેરમા આવીને વેપાર રાજગાર ચલાવતા ગગાકિનારે મજબૂત કિલ્લો હોઈને તેમા મોટો વિશાળ અને સુદર રાજમહેલ હતો

ઉદયગ્રામથી પાછા આવ્યા બાદ બપોરે લોજન આટોપીને રાજ પોતાના મહેલમા એકલાજ પલગ ઉપર વિચાર કરતા પડ્યા હતા થોડીવારે રાણી શ્રીમતિદેવી મહેલમા આવ્યા પણ રાજ વિચારમગ્ન હતા તેથી રાણી તરફ તેનું ધ્યાન ગયું નહિ એટલે રાણીએ નમ્રતાથી પુછ્યું— “આટલો ઉંડો વિચાર શું ચાલી રહ્યો છે ? તાબુલ બનાવી મુકેલ છે તેમાના એકનો પણ ઉપયોગ થયો જણાતો નથી ! એટલુજ નહિ પણ હું આવીને ઉભી રહી છું તે પણ ધ્યાનમા આવ્યું નહિ ! એટલો બધો તે શું ઉંડો વિચાર આવી પડ્યો છે ? ”

રાજ ઉદયનારાયણે ત્રાસી નજરે રાણી તરફ જોઈ પલગમા ઉઠી બેસતા સ્મીત કરી કહ્યું— “હા ! વિચાર તો તેવોજ ગહન છે ! ”

રાણી પલગ પાસે આવીને પ્રેમ પરીપૂર્ણ દૃષ્ટીવડે બોલી— “રાજકારણમાનો તેવો કોઈ ઉંડો—ગહન વિચાર હોય, તો તેમા મને અજ્ઞાન અબલાને શું બખર પડવાની ? ”

“ખરેજ આ રાજનીતિમાનો બહુ કડિલ પ્રશ્ન છે ”

“ત્યારે એ અહીં અતર્મહેલમા શામાટે ? રાજસભામા તેનો વિચાર થાય તો વૃદ્ધ પ્રધાનજી અને ડાહ્યા મુસ્સદિયોની તેમા કાંઈક સલાહતો મળે ! ”

“પણ તે એવો ખુલ્લી ચર્ચાનો નથી તેનો ઉહાપોહ પ્રથમ એકાન્તમા અને અતપુરમાજ થવો વાસ્તવિક છે ”

“ત્યારે કહો તો ખરા એવો કયો કડીલુ સવાલ આવી પડ્યો છે તે ! ”

“ગઈ કાલે ઉદયગ્રામે પ્રાસાદના પાછલા ઉપવનમા બેઠો

હતો. ત્યાં એક યુવતિ મારી પાસે આવી અને દીનતાપૂર્વક કંઠણા-જનકરીતે મારે આશ્રય માગવા લાગી ”

રાણીએ ચકિત થતા પૂછ્યું— “ કેણુ એ ? અને બિચારી ઉપર એવું શું સકટ આવી પડ્યું હતું ? ”

“ તે ગોપીવિહારના રાજા ગોપીકૃષ્ણરાયની કન્યા કુલ્યાણુકુમારી. તેના પિતાને ખડણીની બાકી માટે નવાબના અધિકારીઓએ કેદમાં રાખીને તેને અતિશય હેરાન કરવા માડ્યા, કુલ્યાણુકુમારીએ હિંમતથી અને ચતુરાઈથી પોતાના પિતાને ગુપ્તરીતે બંધનથી મુક્ત કરી તેને લઈ તે નાસી આવી છે પણ હવે નવાબના માણસોથી પકડાઈ જતા ફાંસી જવું પડશે એ ભીતિથી તે મારે શરણે આવીને આશ્રય માગે છે ”

“ ત્યારે તેમા એટલો બધો વિચાર શું આવી પડ્યો છે ? શરણાગતને આશ્રય આપવો એતો ગૃહસ્થ ધર્મ જ છે તેમાએ વળી ગોપીકૃષ્ણરાય જાતે પ્રાદ્ધાણુ અને આપના જોડના જાગીરદાર ! તેથી તેમને તો અવશ્ય આશ્રય આપવો જ જોઈએ ”

“ એ નીતિશાસ્ત્ર મારે પણ કબૂલ છે પરંતુ તે બાબત તેવી સહેલી નથી એજ સવાલ છે ! નવાબ જેવા બળવાન પ્રતિસ્પર્ધિ સાથે વૈર બાધવાનું છે એનો વિચાર શું કાંઈ ન કરવો જોઈએ ? ”

“ એ વિચાર પ્રધાન મંડળની સલાહથી કરાવવો. તેમા હું શું કહી શકું ? પણ શરણાગતનું રક્ષણ કરવું—પ્રાણુાન્તે પણ રક્ષણ કરવું—એજ આર્યધર્મની સુખ્ય આજ્ઞા છે એમ હું માનું છું. ”

“ મારી પણ તેવીજ માન્યતા છે. અને તેના માટે અનુકુલ વિચાર કરવા સાફજ આજે સધ્યાકાળે પ્રધાન મંડળની ખાનગી સભા મેં બોલાવી છે. જે કરવાનું તે સઘળાની સમતિથી થાય તોજ સાફ ”

રાજાનો નિશ્ચય સાલળી રાણી શ્રીમતિદેવીને સતોષ થયો તે પછી થોડીવાર દાપત્યપ્રેમની કેટલીક વાતો થયા પછી બન્ને પોતપોતાના નિયત કામે ચાલતા થયા

સાધ્યાકાળે ખાનગી દરબાર મહાલયમા રાજાજ્ઞાનુસાર સેનાપતિ ગુલાબમહમદ, બીજા સેનાધ્યક્ષ કાલીયાજીમાદાર, વિનોદલાલ, પડિત પૂર્ણાનંદ, તર્કરત્ન અને યુવરાજ સાહેબરામ એકઠા થયા નિયમીત વખતે રાજા ઉદયનારાયણ આવી દાખલ થતા સભાના કામની શરૂઆત થઈ

પ્રથમ રાજાએ ગોષ્ઠવિહારના રાજા ગોપીકૃષ્ણરાય અને તેની પુત્રી કેત્યાણકુમારીના વિશેની સઘળી હકીકત ટુકામા કહ્યા બાદ તે બોલ્યા— “ બન્ને પિતાપુત્રી મારો આશ્રય માગે છે આવા મામલામા તેમને આશ્રય આપવો કે નહિ એ વિચાર કરવા માટે તમને સઘળાને બોલાવ્યા છે, તો તેમની બન્નેની સ્થિતિ, આપણી શક્તિ, નવાબની સત્તા, અને નીતિની દૃષ્ટિએ કર્તાવ્ય આદિ બાબતોનો વિચાર કરીને પ્રત્યેકે પોતપોતાનો અપ્પેક્ષિત મત આપવો પછી સઘળાના વિચારથી ચોચા ઠરશે તેમ કરીશું ”

રાજાનું બોલવું સાલળીને બધું મહત્ત્વ ધણીવાર સુધી વિચાર કરીને સ્તબ્ધ રહ્યું પછી તર્કરત્ન બોલ્યો— ‘ મહારાજા સાહેબ ! શરણાગતનું રક્ષણ કરવું એ તો મનાતન ધર્મજ છે પણ સાધ્ય-અસાધ્યનો વિચાર બરાબર કરવો જોઈએ શરણાગતને આશ્રય આપવા જતા પોતાની સલામતીને અડચણ “ ન ” પડોએ તો અવશ્ય આશ્રય આપવો પરંતુ તેમા જો પોતાનેજ સકટમા સપડાવાનો વખત આવે તો તે રસ્તે ન જવું એજ ઉત્તમ । ”

“ પડિતજી ! આશ્રય માગનાર વ્યક્તિઓએ સાધ્યાસાધ્યનો વિચાર પ્રથમજ કરેલો હોય છે સપત્તિવાન, સૈન્યથી યુક્ત, સમૃદ્ધિવાન, અને વિશાલ રાજના અધિપતિ મહારાજા ઉદયનારાયણના આશ્રયની પ્રાર્થના કાઈ તેમણે અવિચારથી કરેલી નથી ” યુવરાજે કહ્યું

યુવરાજનુ કહેવું સાબળી રાજને આનંદ થયો તેણે સાલિમાન અને સપ્તેમ દક્ષીથી તેના તરફ જોયું

પડિત તર્કરત્ને કહ્યું—“યુવરાજ ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે પણ મને એમ જણાય છે કે ગોપવિહારના રાજા અને રાજકન્યા એ નવાબના ગુન્હેગાર હોવાથી, તેમને ઉઘાડી રીતે આશ્રય આપીને નવાબનું માથે વૈર લેવું એ યોગ્ય નથી ! નવાબની અસખ્ય સત્તાનો વિચાર કરતા, એ બળીયા સાથે બાથ હોવાથી ન્યાય સમત નથી ! ”

“પડિતજી ! આપનું આ સ્વાર્થપરાયણ ન્યાયશાસ્ત્ર ઉદાર અને દયાવાન મહારાજને જરૂર પસંદ પડશે નહિ ! ઐશ્વર્ય, સપત્તિ, હાથી-ઘોડા, કિલ્લા, રાજમહેલો, ફોજ, સૂરા યોદ્ધાઓ એ સઘળું શું કેવળ શોભા માટેજ ? અત્યાચારથી જર્જરીત થએલી સન્માન્ય વ્યક્તિનો પણ જો પરામર્શ કરી શકાય નહિ, તો પછી આટલા મોટા આડબરનો ઉપયોગ પણ શું ? ”

સાહેબરામનું ઉપરોક્ત બોલવું સાબળી તેને નેત્ર સંકેતથી શાન્ત રહેવા સુચવતો રાજા બોલ્યો— ‘ સેનાપતિ ! તમે રાજના મુખ્ય આધાર ! તમારી હિંમત ઉપર અમારો સઘળો દોર ! તેથી તમારોજ અભિપ્રાય વધારે મુદ્દાનો છે તો આ બાબતમા તમારો શું અભિપ્રાય છે ? ’ ”

ગુલામમહમદ બોલ્યો—“સરકાર ! હુકમનો ગુલામ તાબેદાર છે ! નવાબ મારી બાતના હોય, તોપણ તેની સાથે મારે કાંઈ સબંધ નથી આ દેહ હજુરના અન્નથીજ વધ્યો છે અને તે સરકારની સેવામાજ સમર્પણ થવો જોઈએ વિઘર્મી છું માટે તાબેદાર ઉપર અવિશ્વાસ આણુવા કારણ નથી આ નિમકહલાલ સેવક માત્ર અન્નદાતાની આજ્ઞાનેજ સમજે છે ધર્મ—નીતિ—બાતિ કાંઈ બાજુતો નથી તોપણ હીન અનાથનું રક્ષણ કરવું એ શક્તિવાનની ફરજ છે એટલું તો બાજુ છું ”

વિનોદલાલ પ્રધાન બોલ્યો—“ શરણાગતનું રક્ષણ કરવું એ અવશ્ય છે તોપણ સમયનો વિચાર કરીને કર્તવ્યની દિશા નિશ્ચિત કરવી જોઈએ. ગોષ્ઠવિહારના રાજા અને રાજકન્યાને આશ્રય આપવોજ જોઈએ પણ ખુલ્લી રીતે નવાળ સાથે વિરોધ ન થાય એની ગુપ્ત તજવીજ કરવી જોઈએ પછી યોગ્ય સમય જોઈને નવાળ તરફથી તેમને માફી મળે તેવી ગોઠવણ કરવી બનતા સુધી લડાઈ ન જાગે તેમ કરવું છતાં વખત આવે તો તેની પણ તૈયારી રાખવી. પછી પરિણામ ગમે તે આવે ”

“ સરકાર ! પ્રધાનશ્રીને અભિપ્રાય મને પણ પસંદ છે. શરણાગતનું રક્ષણ તો કરવુંજ જોઈએ પણ તે કોઈ ન જાણે તેમ છતાં પછી લડાઈનો વખત આવે તોપણ અમારી ના નથી અમે તૈયારજ છીએ. ” કાલીયા જમાદારે કહ્યું

“ શરણાગતનું રક્ષણ કરવામા મારી પણ ના નથી પણ તે વિચારીને કરવું તેમને આશ્રય આપવો પૈસાની મદદ કરવી તમની ખડણીની બાકી ફાવે તો બધી ખજાનામાથી આપવી શિવાય તેની ગુંહેગારી માટે દડ ભરવો પડે તો ભરવો. અને હર પ્રયત્ને નવાળની તેમના પર કૃપા થાય, તેમ કરવું પણ લડાઈનો પ્રસંગજ ટાળવો, કેમકે તેમા જશ મળી શકે નહિ. ” પઠિત તર્કરત્ને કહ્યું

આવી રીતે ચર્ચા ચાલીને છેવટે એમ કંઈ કે ગોપીકૃષ્ણરાય અને તેની કન્યા કલ્યાણકુમારીને આશ્રય આપવો પણ તેમને હાલમા ઉદયગ્રામના રાજમહેલમા રાખવા અને વિનોદલાલ પ્રધાને સુરશીલાબાદ જઈ તેમની ખડણીની બાકી સુકાલી દઈ, બીજો પણ કાંઈ નજરાનો આપવો પડે તો આપીને નવાળ તરફથી તેમને માફી અપાવવા ગોઠવણ કરવી. આટલું છતાં પણ

એ અવળું ઘટનાચક્ર ફરે તો સેનાપતિએ લડાઈની તૈયારીમા રહેવું આવીરીતે નિશ્ચય થઇને દરબાર બરખાસ્ત થયો.

* * * * *

સં ધ્યાકાળે ગોપીકૃષ્ણરાય અને કુત્યાણકુમારી, લુહનગર આવી પહોંચ્યા રાજની વીંટી બતાવવા સાથે મહેલમા દાખલ થવામા વિલંબ થયો નહિ રાજ-રાણી, રાજપુત્ર અને રાજકન્યા એમણે તેમનું સ્વાગત કર્યું તેમની દીન દશા જોઈને સઘળાને બહુ દુઃખ થયું રાજા અને યુવરાજે તેમને અભય પૂર્વક આશ્વાસન આપ્યું પછી ઉદયશ્રામના રાજમહેલમા તેમની રહેવાની વ્યવસ્થા કરવામા આવી છે એવું તેમને જણાવવામા આવ્યું રાજના ઉદારપણા માટે પિતાપુત્રીએ અત્યંત આભાર માન્યો. પછી સઘળા સાથે ભોજન આટોપ્યાબાદ પિતાપુત્રી વિશ્રાન્તિ માટે નિયત કરેલા સ્થળે ગયા.

ગોપીકૃષ્ણરાયની તબીયત ક્ષીણ હતીજ તેમા પ્રવાસથી તે વધારેજ લથડી જેથી આખી રાત્રી તેમને નિંદ્રા આવી નહિ અર્થાત્ પિતાની સુશ્રૂષા કરવામાજ કુત્યાણકુમારીએ પણ બાગીને રાત કાઢી ! બીજે દિવસે મળસૂકે પિતાપુત્રીની ગુમરીતે ઉદયશ્રામે રવાનગી કરવામા આવી.

પહેલા રાજહૂત મોકલીને ઉદયશ્રામે રાજમહેલમા રહેવાની બધી સોઈ કરેલી હતી તેથી કાઈ અડચણ આવી નહિ તો પણ બન્નેના અતઃકરણમા શાન્તિ ન હોવાથી બહારના ઉપચારોથી સમાધાન થવું શક્ય ન હતું.

દરબારમા નિશ્ચય થયા પ્રમાણે વિનેશલાલ પ્રધાન થોડા દિવસ પછી સાથે સિપૌરી અને બકોબસ્તાના સિપાઈ લઈને સુર-શીફાબાદ રવાના થયો.

પરિચ્છેદ ચૌદમો.

વહેમનું ભૂત !

પુરૂષ સ્ત્રી એ સંન્યા પ્રભુએ એક અધિકાર આપિને,
ભાગ્ય હિંસુ ભારતે વરતે સૌ રિતી એ ઉથાપિને—
ચારકે પાત્ર દસ ઐરિ કરે નર તો નહી ખોટું,
તાત બ્રાતા ગણી દષ્ટી કરે તો ઐરિ એ ખોટું !
પર સ્ત્રી પ્રીત જોતાએ નારિથી ના કહેવાયે,
પરતુ પુરૂષથી જૂઠો જોમ પણ ના સહેવાયે—

કુલ્યાણકુમારી પોતાના પિતા સાથે ગગાકિનારાના જગલમા
ઉતર્યા પછી તેમની નૌકા ગોષ્ઠવિહાર તરફ અપાટાથી
નીકળી પરતુ થોડીજવારમા તેની પૂઠે પડેલ નવાબના મછવાએ
તેને પકડી લીધી. અને પોતે સફળ થયેલા માની એ ચવન કામગારે
એ નૌકામાં ઠેકી પડ્યા પણ તેમનો એ આનંદ વધારે વાર ટક્યો
નહિ. કેમકે નૌકામા ચાર ખલાસીઓ વિના કોઈ ન હતું ! જેથી
તે ચકિત થયા

ચવન કામગાર અતિશય ખીજવાઈને તે ખલાસીઓને કહેવા
લાગ્યો— “ ગોષ્ઠવિહારનો રાજા અને તેનો મહદગાર કયા છે ? ”

“ અમને શું ખબર ? અમારા મહારાજા તો સુરશીદાબાદ
નવાબ સાહેબની કેદમા છે ”

“ તમે આટલી ઉતાવળથી કયા ચાલ્યા ? ”

“ અમારા મહારાજાને છોડાવવા ગોષ્ઠવિહારથી રકમ લઈ
આવવાની છે તે લઈ આવવા વકિલ સાહેબે કહ્યોથી અમે ગોષ્ઠ-
વિહાર જઈએ છીએ ”

“ ઓ કાફર ! તમે લુચ્ચા છે ગોષ્ઠવિહારના રાજાને તેના એક જવાનીયા મદદગારે જેલમાંથી નસાડયો, અને તે બન્નેને તમે લઇ જતા હતા અમને બેઠને જરૂર તમે તેમને ક્યાઈ પણ ઉતાર્યા છે એ ચોક્કસ ! બોલો. ખરૂં બોલો ક્યા ઉતાર્યા ? નહિ તો બાન ગુમાવશો ”

“ આપ શુ કહો છો તે અમે કાંઈજ સમજી શકતા નથી । ”

“ એમ કે ? ત્યારે ચાલો પાછા મુરશીદાબાદ- મહમદ રૈઝખાન સાહેબ પાસે તમને રજુ કરવા પડશે બદમાશો । ”

યવન કામગારોએ એ બિચારા બલાસીઆને મુરકેટાટ કરીને પોતાના મછવાપર આણ્યા અને તે નૌકા મછવા પછવાડે બાધીને મછવો મુરશીદાબાદ તરફ હુકાર્યો તે બીજે દિવસે સવારે મુરશીદાબાદ પહોંચ્યા એટલે બલાસીએ ને જેલના દરોગા પામે રજુ કરવામા આવ્યા અને બનેલ સઘળી બિના યવન કામગારે દરોગાને કહી

જેલના દરોગાના હોશ ઉડી ગયા । મહમદ રૈઝખાન પોતાને કેાણુ બાણુ શુ શીક્ષા કરશે ? એમ તેને ભીતિ લાગી પરતુ એ વાત વધારે વખત ગુમ રાખવી એ વ્યાજબી નથી એમ ધારીને તેણે મહમદ રૈઝખાનને મળીને બધી હકીકત કહી તે સાલળી રૈઝખાનને બહુ આશ્ચર્ય થયુ તે સાથે ચીડાયો પણ તેવોજ । દરોગાને ન કહેવાના શબ્દો તેણે કહ્યા પછી બન્નેએ જઈને ગોષ્ઠવિહારના રાજમહેલની ઝડતી લીધી પણ ત્યાં વહેમ પડે તેવુ કાંઈ બેવામા આવ્યુ નહિ ત્યાં કાયમના નોકર અને વકિલ જે રહેતા તેજ હતા પણ તેમનાથી કાંઈ ખબર મળ્યા નહિ પછી તેમણે રાત્રીના ગાડીવાળાનો તપાસ કરાવી તેને બોલાવી પુછ્યુ- ‘ પોતે ગગાકિનારે બન્નેને પહોંચાડી આવ્યો. ’ એ શિવાય તેણે બીજી કાંઈ વધારે માહેતી આપી નહિ.

આખરે રૈઝાખાન જેલના દરોગાસાથે નવાળ સાહેબ પાસે ગયો. દરોગાએ બધી હકીકત બહેર કરી જે સાબળીને નવાળ સાહેબ પણ ચકિત થયા “ હજુરે આવો પરવાનો કોઇને આપ્યો હતો કે ? ” આમ રૈઝાખાને વિનયથી પુછ્યું એટલે નવાળ સુરશીલ કુલીખાને કેટલીક વાર સુધી વિચાર કરીને દિલગીર થતા કહ્યું- “ હા મેં મારી નેશીસાને એક એવો પરવાનો આપ્યો હતો ખરો પણ તે એ યૂવાનના હાથમા શીરીતે ગયો હશે ? તેની દાસીઓમાથી કોઇએ ચોરીને કેળુ બંને તે એ યૂવાનને આપી દીધો હશે કે શું ? ”

“ તેનોજ પહેલા તપાસ કરવો બેઠાએ અને પછી તે ઉપરથી ગોપ્રવિહારના રાબતો શોધ કરી તેને પકડી લાવવો બેઠાએ ”

બન્નેએ નવાળની રબ લીધા પછી દરોગો પોતાના કામે ચાલ્યો ગયો અને મહમદ રૈઝાખાન બેગમના મહેલ તરફ ગયો. તેના મનમા ઘણા તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા નવાળના પરવાના સરખો કિંમતી કાગળ દાસીઓના હાથમા સહજ બચ એવી રીતે અવ્યવસ્થિત પડવા દે તેવી નેશીસા ઘેલી નથી એવી તેના મનની ખાત્રી હતી તેથી એ પરવાનો તેણેજ કોઇને આપ્યો હશે એમ તેણે ધાર્યું ગોપ્રવિહારનું નામ પણ કોઇ દિવસ સાબળ્યું નહિ હોય, અર્થાત્ ગોપીકૃષ્ણરાયના સબધે તેને લાગણી થાય, અને તેનો છુટકારો કરવાને તે કોઇને પરવાનો આપે એ શક્યજ નથી ! ત્યારે એ પરવાનો તેણે બીજા કોઇને શા ઉદ્દેશથી આપ્યો હોય ? આવા અનેક વિચારો કરતા કરતા આખરે નેફિસા બેગમના પાતિવ્રત્ય ધર્મ માટે રૈઝાખાનના પ્રશ્નપદ અત કરણમા પાકી શકાઓ ઉદ્ભવવા લાગી

કલ્યાણકુમારીનો ઉપદેશ નેશીસાના અત કરણમા સપૂર્ણ રીતે દબ થવાથી તે પોતાના પતિની ભક્તિમા તલ્લિન રહેતી. આજે પોતાના પતિના દર્શન થશે એવી તેના મનમા કલ્પનાએ

નહિ હતી છતાં રૈઝાખાનની સવારી મહેલમા પધાગ્વાની ઓચિંતી વરધી સાલળતા તે તુરત મહેલમા આવી અને તેણે પ્રેમપૂર્વક પતિનુ સ્વાગત કર્યું પતિના દર્શનથી તેના ચહેરાપર આનંદ છવાયો.

પોતાની પત્ની હ મેશની માફક બે પરવાઈથી આજે નહિ વરતતા વધારે નમનતાઈ અને પ્રેમ બતાવે છે એ જોઈને રૈઝાખાનના મનમા ઉદ્ભવેલી કુશકા વધારે દૃઢ થઈ તો પણ પોતાના ચહેરા ઉપર તેવો કાંઈ ભાવ નહિ બતાવતા રૈઝાખાને પોતાની પ્રીયાનો હાથ પકડીને તેને પોતા પાસે બેસાડી અને આલિંગન આપી એક ચુબન પણ લીધું !

આ અણુધાર્યો પ્રેમ-પ્રકાર જોઈ નેશ્રીસાનુ અત કરણ આનંદથી ઉભરાઈ આવ્યું અને કુત્યાણુકુમારીના ઉપદેશનુ કૃણ આટલું વહેલું આવ્યું તે માટે તેણે મનમા ને મનમા કુત્યાણુકુમારીને લાખો ધન્યવાદ આપ્યા.

પ્રથમ સરલતાથી કેટલાક કુશલ પ્રશ્ન થયા પછી રૈઝાખાને નવાબ સાહેબના પરવાના સબંધે પુછ્યું તે સાલળતા વાર નેશ્રીસા બેગમ એકદમ ચમકી અને તેથી રૈઝાખાનના વહેમને વધારેજ પુષ્ટી મળી,

રૈઝાખાને નેશ્રીસાને એકદમ દૂર ધકેલતા ક્રોધ કરી કહ્યું- ‘ નેશ્રીસા ! એ પરવાનો છે કયા ? અત્યારે ને અત્યારે મારી પાસે લાવી રજુ કર ”

નેશ્રીસા નમ્રતાથી બોલી- “ નામદાર ! તે મે મારી એક હિન્દુ સહીયર છે તેને આપ્યો છે તે સાજ સુધી લાવીને આપની પાસે રજુ કરીશ ”

“ તે તારી દિલોબ્બન સહીયરનુ નામ-ઠામ-ઠંકાણુ કહે જોઉં ! એટલે હું હમણાજ તેને અહીં બોલાવી મંગાવું ”

“ તેણે મને પોતાનુ નામ ગામ કહ્યું નથી અને મે પણ

તેને પુછ્યું નથી પણ તે પરવાનાની અત્યારેજ આપને એટલી બધી શી જરૂર છે તે કહેા ને । ”

“ વાહ ! આ તો મ્હોટુંજ કૌતક ! જબરૂ આશ્ચર્ય ! જેના નામની પણ તને બળર નથી તેની સાથે આટલો ગાઢો પરિચય—સ્નેહ બધાયો શી રીતે ? તેની સાથે તારી પિછાન કયાથી થઈ ? ”

“ ફૂલવાળીની મારફતે મારી તેની સાથે ઓળખાણ થઈ તેને સુશીલ સ્વભાવ અને શુદ્ધ અત કરણુ જોઈ મારો તેનાપર વિશ્વાસ બેઠો અને જ્યારે તેની મરણુ ચાહે ત્યારે તે વગર હરકતે મારા મહેલમા આવી શકે એટલા માટે તે પરવાનો મે તેને આપી મુક્યો છે ’ નિખાલમ અત કરણુથી નેશીસાએ ખુલાસો કર્યો

રેઝાખાન અતીશય ખીજવાઈને બોલ્યો— “ ઓ દુષ્ટા ! તુ પણ તદ્દન જુઠ્ઠી ! ખોટી બનાવટી હકીકત ગોઠવીને મને કહીને શુ ફસાવવા માગે છે ? પણ હું એવા ગુલામી ગલદાથી કે ખોટી ખુશામતથી ઠગાઉં તેવો નથી, એ ચોક્કસ જાણુજે પરવાનો કેને અને શામાટે આપ્યો છે એ મને બરેબર કહેવું પડશે ”

નેફીસા હાથ જોડીને બોલી— “ ખાવિદ ! આ દાસી ઉપર વગર કારણુ કોધ શામાટે કરો છો ? મે કહેલી વાતમા એકે અક્ષર જુઠો નથી એક કલાકની અદર તે પરવાનો મ ગાવીને આપને સુખત કરૂ પછી તો થયુંને ? ”

“ એકલો પરવાનો લઈને મારે શુ કરવું છે ? એ તે કેને આપ્યો છે તે મારે જાણવું જોઈએ સખૂર તારૂ જુઠાણુ હમણાજ તને ખુદ્દલ કરી બતાવું ”

રેઝાખાને એક સિપાઈને બોલાવી ફૂલવાળીને તુરત પકડી લાવવા હુકમ કર્યો સિપાઈના જવા પછી રેઝાખાન અસ્થિર અને કોધાવેશમા વિચાર કરતો મહેલમા આટા મારવા લાગ્યો

આનુ શું પરિણામ આવશે તે વિશે બિચારી મેટ્રીસને કંઈજ અટકળ આવતી ન હતી તે બહુજ ડીને નીચુ બેતી એક ખુલ્લામાં ઉભી હતી:

રેઝાવારે ફૂલવાલી મહિલામાં આવી પશુ રેઝાખાનને બેઠાને તે અટકી અને બે ડગલા પાછી હતી

નેટ્રીસાએ તેને પીરિયો કહ્યું- “ ફૂલવાલી ! પેલો પરવાનો હમણાજ લઈ આવ બેઠું ! ખાવિંદને તે બેવો છે ”

રૂઝા ફૂલવાલી સલામ કરી તુરત પાછી ફરી, એટલામાં રેઝાખાને તેને ધમકાવીને કહ્યું- “ ઉભી રહે. કુલટા ! એ પરવાનો બેજમે કોને આપ્યો છે ? તે પહેલા કહે બે ખોટું બોલી તો અહીંયાજ તને કતલ કરીશ ”

ફૂલવાલી ગભરાઇને થરથરવા લાગી, અને બીહતા બીહતા મેટ્રીસા તરફ બેવા લાગી એટલે તેનાપર ધસી જઈને રેઝાખાન ઘુસ્કતો બોલ્યો- “ બોલે છે જલદી કે કેમ ? મારૂ લાન ! ”

ફૂલવાલી હાથ બેડી અચકાતા અચકાતા બોલી- “ કહું છું નામદાર ! મને ગરીબને મારતા નહિ મારો કાંઈ અપરાધ નથી બેગમ સાહેબના હુકમથી એ પરવાનો મે ગોપ્તવિહારના-રા-જમહેલમાના-રાજ-કુમારને આપ્યો- ”

રેઝાખાન વીકટ હાસ્ય કરતા તીક્ષ્ણ દૃષ્ટીથી નેટ્રીસા તરફ બેતા બેલ્યો- “ એા હુષ્ટા ! છિનાલ રડા ! આ ડોકરી શું કહે છે ? સાબળ હવે તારૂ પાપ કબૂલ કરી ચોખ્ખા પ્રાયશ્ચિત્ત લોગવવાને તૈયાર થા ’

પતિના મનમાં પાતાના માટે શું વિચાર બધાયો છે તે હવે બિચારીના બાણવામાં આવ્યું તે અશ્રુપૂર્ણ દૃષ્ટીથી પતિ તરફ બેતા બોલી- “ ખાવિંદ ! વહાલા ! એ ખુદીની સમજ ફેર છે તે ગજકુમાર નહિ પણ રાજકુમારી હતી- કોઈ કારણ

પ્રસંગે તેણે પુરુષવેશ ધારણ કર્યો હતો તેથી ફૂલવાલી તેમ કહે છે પણ મારેખર કોઈ સ્ત્રીજ છે.”

“ ઓહો ! આ તો વળી જખડજ કોતક ! કોઈ પુરુષ જનાનખાનામા હાખલ થવાને કદાચ પુશીથી સ્ત્રીવેશ ધારણ કરી ગકે પણ કાઈ પ્રત્યક્ષ સ્ત્રી ખાસ પુરુષવેશ લઈને જનાનખાનામા હાખલ થવા પ્રયત્ન કરીને પોતાની જાન ખોવા મોતના પગમા અપઠાય એવું બને ખડું કે ? ” તે હાતપીસી બોલ્યો— “ અરેરે ! નિર્દોષ ! આ કરતા બીજો કોઈ સાચો જણાય તેવો કિસ્સો મોહવી કહેત તો ઘડીજાઁ માગ મનને શાન્તિ જણાત ! પણ બરાબર—તને શું ? મારી તને એટલીએ શા માડું દરકાર રાખવી જોઈએ ? નવાબના ઉપરાણાથી તું મને જોકે તુચ્છ માને છે એ હું સમજુ છું તારી સાથે લગ્ન કરવાથી નવાબે મને આટલા હોદ્દા ચડાવ્યો, એટલે તારા ગમે તેવા અપરાધ તરફ મારે દુર્લક્ષ કરવું જોઈએ એવું તું બળ રાખતી હોઈશ, પણ મારે તેવી ખાલી મોટાઈની જરાપણ પરવા નથી ! છિનાખનો પત્તિ કહેવડાવી આ જન્મ અપમાન ખમવા કરતા, તારા તિરસ્કારથી મારે ફકીર થવું પડે તો એ હજારહરજાએ બહેતર છે ! એ દશા હું આનદથી સ્વીકારીશ ”

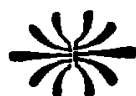
નેકીના ધુટણીએ પડીને હાથજોડી ગરીબડે સ્વરે બોલી— ‘ નાથ ! અરે અરે આ દીન અબલા ઉપર આવા જુઠા અપરાધનો આરોપ નહિ મુકો ! ખુદાના સોગન લઈ આપના પગને ચૂમતા કહું છું—આજમુઘી અનીતિના રસ્તે હું કદીપણ ચાલી નથી કદાચ અલિમાનના તોગથી મારાથી આપનો કોઈવાર અનાદર થયો હોય તો માફ કરો મારા મનમા પાપવાસના એકવાર ઉફલવી હતી, પણ એ રાજકુમારીજ મારી ગુરૂ થઈ ! તેના ઉપદેશથીજ પ્રેમની ખરી ખુબી અને પત્નીની ફરજ શું તે મને જણાઈ અને એ મહાન ગુનાહથી હું બચી ગઈ ! હવે તો આ ભવ કે પરભવના આપજ મારા માલેક—પ્રભુ છે ! આપ

મારો સ્વીકાર કરો કે તિરસ્કાર કરો તે માટે હું આપને દોષ દેતી નથી બાકી હું તો આપના ચરણો કહી ઊઠવાની નથી ”

નેશ્રીસા એમ કહી રેઝાખાનના પગે પડવા જતાં તેણે તેને દૂર ધકેલતા વધારે ક્રોધથી કહ્યું- “ ખસ ખસ આ તારા વાગૂઆળની મારે દરકાર નથી એ કુલટા ! બે શરમ ! પાપકર્મ તારૂં સાબીત થવા છતાં નિર્લજ્જ બનીને પતિવ્રતાનો દોગ બતાવતા તને શરમ નથી આવતી ? હવેથી તારૂં મોઢું હું જોઈશ નહિ ! એટલુંજ નહિ પણ આ બધી વાત હું નવાબ માર્હેબને કહીશ તેમ મારો નિશ્ચય પણ હું જણાવીશ પછી તેમની મારાપર ગમે તેટલી ઇતરાજી થાય અથવા તો તે મને ગમે તેવી શીક્ષા કરે તો પણ હરકત નથી ”

રેઝાખાન ક્રોધથી પગ પછાડતો મહેલમાથી ચાલતો થયો જતા જતા તેણે પેલી ઘરડી ફૂલવાલીને કેદમા રાખવા સીપાઈને હુકમ આપ્યો અને તુરત કચેરી તરફ ચાલતો થયો.

પોતાના ઉપર આ જૂઠા અને નીચ આરોપ મુકાએલો જોઈ નેશ્રીસાને મરણપ્રાય હું બ થયું તેણે ઘણીવાર શોક કર્યો પછી પોતાની ફક્ત પાપવાસના જ થઈ હતી તેની પ્રભુએ બરાબર શીક્ષા આપી એમ તેણે પોતાના મનનું સમાધાન કર્યું. તેણે શુદ્ધ અત કરણથી પોતાના અપરાધની ક્ષમા આપવા અને આ મહાન સકટમાથી મુક્ત કરવા પ્રભુની પ્રાર્થના કરી. થોડીવારે તેનું મન કાંઈક શાન્ત થયું અને પોતાના હાથથી પાપ થએલાજ નથી તેથી ક્યારેક પણ એ વહેમનું વાદળ દૂર થશેજ એવો તેને ભરૂં શો બધાયો કેલ્યાણકુમારીના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવાનો તેણે દૈનિક નિશ્ચય કર્યો માત્ર આજથી તેનું વર્તન એશઆરામ જોગવતી શહાબદીને બદલે તપસ્વિની બાલા સમાન બન્યું !

પરિચય પંદરમો

નિશ્ચય.

શાન્તિને વેગ મન વધતા બીજ ત્યા વૃક્ષ તો થાયે,
ભગનાં બહેમન બૂચ પ્રીતી સમૂળા બળા બચે,
કપટ ને ફરતાવાળા હૃદયપર બહેમની છાંયો,
બદ્ધ ઉડી છવાઇને ક્રોધથી બાળતી કાયા,
દુઃખાએલો પતી સામે જેમ સ્ત્રીની ગિતી અવળા,
સર્પ મીઘો દે થાતો મુશનિ વકના સઘળા -

પોતાની સ્ત્રી ખરેખર છિનાળ છે એવી રૈઝાબાનને ખાતરી થયા પછી તેનું અતઃકણ ઉદ્વિગ્ન રહેવા માડ્યું નેફ્રીસા એ નવાબની પૌત્રી હોવાથીજ બચી નહિ તો દુષ્ટ રૈઝાબાને તેનું ત્યાજ ખૂન કર્યું હોત ! પોતાની આબરૂ ઉપર ધાડપાડનારો એ સાહસી લૂટારો કેણુ હતો, તેનો પત્તો મેળવીને તેને કડક શિક્ષા કરવાનો તેનો નિશ્ચય થયો. ગોષ્ઠવિહારના મુખત્યાગ વકીલને બોલાવી મગાવીને રૈઝાબાને તેની પાસે પુછપૂછ કરી તે ઉપરથી એ યુવાનનું નામ કુલ્યાણનીહ હોઇને તે ગોષ્ઠવિહારના રબનો ભાણેજ હતો એટલી માહિતી મળી

કેદ કહેલા ખલાસીઓના પણ તેણે ઘણા ઘણા હાલ કર્યો, પણ ગોપીકૃષ્ણરાય અને તેને મદદગાર ગ્યા ઉતયો અને કયા ગયા એ વિષે તેમની પામંથી એક અલગ પણ મળ્યો નહિ તેથી નિગાશ થઇને એ મછવાવાળવી પત્તો મેળવવાની આશા તેણે દોડી તાપી અને પોતાના ખાનગી જસુસોને બોલાવીને તેમને જોટા ઇનામો આપવાની ક્ષણ આગીને ગોપીકૃષ્ણરાય અને

કુચ્ચાણસીંહને હોય ત્યાંથી શોધી પકડી લાવવા આરેતરફ રવાના કર્યા

સધ્યાકાળે નવાળ સાહેબની એકાન્તમાં મુલાકાત લઈને રૈઝાખાને સઘળી હકિકત નિવેદન કરી વૃદ્ધ નવાળની પોતાની વહાલી પૌત્રી ઉપર અત્યંત પ્રીતિ હતી નેશીના માટે તેને અભિમાન હતું તેથી રૈઝાખાને કહેલી હકિકત તેને ખરી જણાઈ નહિ ઉલટી પોતાની વહાલી પૌત્રી પર આવો ભુઠો આરોપ મુકવામાટે તેણે રૈઝાખાનને ન કહેવાના શબ્દો કહ્યા । તોપણ નેશીસાનો ખુલાસો લઈને પછી જે કરવાનું તે કરીશું એમ મીડો જવાળ આપી તેણે રૈઝાખાનને રબ આપી

રૈઝાખાને કહેલી વાતથી નવાળનું ચિત્ત બહુ અસ્થિર થયું તેના જવા પછી ઘણીવાર સુધી નવાળે સ્વગત વિચાર કર્યો અને પછી નેશીસાને બોલાવી તે આવી એટલે પોતે આપેલા પરવાના માટે તેને નવાળે પુછ્યું નેશીસાએ બનેલી તમામ હકિકત પોતાના વૃદ્ધ દાદાને કહી અને તે ઉપરથી પોતાના પતિને આવેલ વહેમ અને પોતાપર તેણે મુકેલ આરોપ ભુઠો છે એમ તેણે કહી બતાવ્યું

નેશીસા બોલતી બધ થવા પછી નવાળે કેટલોક વાર વિચાર કરીને નેશીસા તરફ ઝીણી નજરે ભેતા કહ્યું- “ બેટી ! આજ સુધી તું મારી પાસે કોઈ દિવસ ખોટું બોલી નથી, અથવા કોઈ બાબતમાં ભુચ્ચાઈ કરી નથી એટલે તારૂં બોલવું બધું ખોટું છે એમ હું કહી શકતો નથી તોપણ આ બનાવ ઉપરથી ગમે તેને શકા આવે એ બનવું સ્વાભાવિક છે કે નહિ ? તે તું જ કહે બેઠા । ”

“ હા બાપુજી ! તેવો વહેમ આવે ખરો અને તે માટે હું આપને કે મારા ખાવિંદને દોષ દેતી નથી । એ તો મારા કમનસીબનીજ બલિહારી છે । ”

“ ત્યારે આ વહેમને તું શી રીતે દૂર કરી શકવાની ? ”

“ વહાલી માપુણ ! આ શકાતુ સપૂર્ણ નિર્જન કરવાને મારી એ પ્રીય સહિયર એજ મરહના લિભાસમા એ પરવાને લઈ આવવી જોઈએ । તે વિના બીજો રસ્તો નથી અને હું ખરેખર બિનબુનેહગાર હોવાથી મને ભડસો છે કે ખુદા તેને તુરતમાજ મોકલશે. અને માફ પતિવ્રતાપણુ સિદ્ધ કરશે ”

“ નેહિસા ! તારો ખુદાખર-મહમ્મદ પયગમર ઉપર અને પવિત્ર ધર્મશાસ્ત્ર ઉપર બરોસો છે તો પેલું કુરાન શરીફ હાથમા લઈ સોગન ખાવાને તૈયાર છે ? પણુ વિચાર કરજો. ખોટા સોગન એ ખોટામા ખોટું પાપ છે । માટે જો ખરેખરી અપરાધી હો તો તેવું મારી પાસે કબૂલ કરજો રેઝાખાન તને ક્ષમા ન કરે તોપણુ હું તને ક્ષમા કરીશ. તેની સાથેની શાદીનો મળધે લોહી નાખી તમે હું મારીજ પાસે રાખીશ તું ફિકર કરીશ નહિ અને જરૂ બોલતા કરીશ નહિ ”

નેહિસાએ ટેબલ ઉપરનું કુરાનનું પુસ્તક માથે ચડાવીને નવાખ પાસે છુટણીએ બેસીને તેમના પગ ચુમી તેમના તરફ સ્થીર દૃષ્ટીએ જોતા કહ્યું — “ ના ના માપુણ ! મારા માટે એવો ખોટો વહેમ મનમા જરા પણ આણુશો નહિ. હું એ સર્વસાક્ષી ખુદા હજુર, પૂજ્ય પયગમરના સોગન લઈ કહું છું કે માફ પાતિવ્રત્ય બ્રષ્ઠ થયું નથી. મેં આજનો આપેલ પગવાનો પરાયા કોઈ મરહને આપ્યો નથી. પણ મરહના પોષાકમા આવેલી રાજ-કુવરીને અપ્યો છે । અને મારા જનાનખાનામા તેજ મારી વહાલી સહિયર આવતી મારી આ કથાને પરાયા પુરૂષનો કોઈ દિવસ સ્પર્શ કર્યો પણ થયો નથી એ જો ખોટું હોય તો સદાને માટે મને નરક પ્રાપ્ત થાયો ? ”

નવાખના નેત્રમા અનદાશ્વ આવી ગયા । તેણે નેહિસાનો હાથ ખમ્મી પેતાની પાસે બેસાડી અને પ્રેમથી તેના મસ્તક ઉપરથી હાથ ફેરવીને તેના હાથના પોણાણુ ચુબન લીધું. નેહિસાના નેત્રમથી પણ ચોધાર આશુ વહેતા હતા ।

છેવટે નવાળે કહ્યું —“ બહેન તું ચિંતા કરીશ નહિ તારા પવિત્ર પણા માટે મને ખાતરી થઇ રેખાખાનને સમજાવવા હું પ્રયત્ન કરીશ છતાં તેનો વહેમ દૂર ન થાય તો વિવાહ સબધ તોડી નાખીશ તું ખુશીથી રાજમહેલમા રહેજે ”

નેહિસા જોકદમ બોલી—“ હ હ ! બાપુજી ! એવો ખોટો વિચાર મનમા પણ ન લાવશો ! તે મારા પર ગમે તેટલા ગુસ્સે થાય, ગમે તેટલા મારી સાથે કુરતાથી વરતે, તો પણ એ મારા પરમપૂજ્ય પ્રભુ ખાવિંદ છે ! સ્ત્રીએને અન્ધતાએ પ્રભુ પ્રાપ્તિનો પતિદેવ વિના બીજો માર્ગ નથી. તેમની સાથેનો મારો સબધ તોડી મને અનાથ નહિ બનાવો તેમણે મારો તિરસ્કાર કર્યો. તો પણ હું તો તેમનાજ ધ્યાન ભજનમા માફ આગુચ્છ પુરૂ કરવાની ! ”

“ અહાહા ! વહાલી નેહીમા ? એ તારા સરખી શુદ્ધ ખુદીની સઘળી સ્ત્રિઓ હોય તો જગતમાના પાપો કેટલી બધાં યોછા થઇ જશે ? પણ તને આ મહાખુદી બતાવી કોણે ? ”

“ તેજ મારી વહાલી સહિયરે બાપુજી ! જેને મેં પરવાનો આપ્યો તે પુરૂષવેશધારી રાજબાળા મારો ગુરૂ થઇ છે સ્ત્રી જન્મની સાર્થકતા શામા છે ? એ તેણેજ મને સમજાવ્યું; અને મારો અજ્ઞાનતા ભર્યો મોહ તેમ અહુકાર દૂર કર્યો ”

“ વાહવા એ રાજકુમારીએ તને સારો રસ્તો બતાવી તારા ઉપર ખોટો ઉપકાર કર્યો ખરો પણ તેણે અમારો એક અક્ષમ્બ અપસંધ કર્યો છે તેણેજ યવન લિખાસથી ગોપ્રવિહારના રાજાને એ પરવાનામાં ખોટો ઉપયોગ કરી કેદમાંથી નસાડેલ છે એવો અમને શક છે. ”

“ નહિ બાપુજી ! એ ઉદાર મનની રાજકુમારીના હાથથી એણે અન્યાયી કામ કર્યું જોને નહિ બે ગોપ્રવિહારના રાજાને તે છોડાવી લઇ ગઇ હોય તો તેમાં તેમાં કાંઇપણ સંશય હેતુ-ઉદ્ભવ-

૧૩૨. બાલયોગિની

ભાવ હોવો બેઠએ એવી મારી ખાત્રી છે ’

“ એ બેઠુ હશે પણ નેક્રીસા ! હાલ તુ તારા મહેલે બા રૈઝાખાને તે બત્રેને પકડવાની ગોઠવણ કરીજ હશે તે હાથ થયા પછી આ વાતનો પૂરો વિચાર કરશુ ”

નવાખની રબ લઈને નેક્રીસા પોતાને મહેલે ગયા પછી નવાબે રૈઝાખાનને બોલાવ્યો અને પછી ગોષ્ઠવિહારના રાબ તથા તેના મદદગારને પકડવાની શુ તજવીજ કરી તે પુછ્યુ એટલે તેણે પોતે કરેલી ગોઠવણ કહી

નવાબે પુછ્યુ—“ રૈઝાખાન ! ગોષ્ઠવિહારના રાબને નસાડી જનાર મરદના લિબાસમા ખેરી હોવી બેઠએ એવો મારો તર્ક થાય છે । નેક્રીસા પરવાના વિષેની વાત કહે છે તે ખોટી નહિ હોતા ત્વન ખરી છે એવી મારી ખાત્રી થઈ છે તેની સ્થિર દષ્ટી, નિશ્ચિત ચહેરો જિગેરે બોતા તેમા કાંઈ બુદ્ધિ હોય એવા વહેમને સ્થાન નથી રહેતુ । તેના શુદ્ધ વિચાર અને વર્તનમા જે ફરક પડ્યો છે, તે ઉપરથી તે નિર્દોષ છેજ પણ તેનુ અત કરણુ ઘણુજ પવિત્ર અને શુદ્ધ થયુ છે એવી પણ મારી ખાત્રી થઈ છે અને વધારે સહવાસથી અને અનુભવથી તમારી પણ ખાત્રી થશે એમ મને ભરૂંસો છે ”

“ પણ સરકાર ! મારે તે સહવાસ અને અનુભવ બેઠ-તોજ નથી મને મળ્યો તેટલો અનુભવ બસ છે ? હબ્સરની શુ ખાત્રી થઈ તે પણ હું પુછવા માગતો નથી । વધારે શુ પણ એ બાબતમા એકે અક્ષર કહેવા કે સાબળવા હું માગતો નથી । ’

“ રૈઝાખાન ! મારા કહેવાપર તને વિશ્વાસ નાની કેમ ? તને એ આટલી ચોચતા પર ચઢાવ્યો છે તો તારા હિત અહિત કે આખરૂં માટે મને પરવા નથી એમ તુ ધારે છે ? ”

“ માફ કરો નામહાર ! સ્ત્રીના ખરાબ આચરણથી તેના ઘણીના અત કરણને કેવા જખમો થાય છે તેની કલ્પના પ્રેમાન્ધ

અત કરણને સમજાય નહિ ! આ દેહ હંજુરના અનાજનોજ છે. અને તે હંજુરનાજ કામમાં ખર્ચાશે ! સરકાર મને પિતા કરતાએ વધારે પૂજ્ય છે. પણ આ બાબતમાં મને સરકારે આગ્રહ ન કરવો, અને પોતાનો શબ્દ નહિ ગુમાવવો એમ મારી નમ્ર અરજ છે ”

નવાબ ક્રોધથી લાલચોળ થયો તે કપતે સ્વરે બોલ્યો “ રૈઝાખાન ! તું જ્ઞાન તો નથી ભૂલ્યો ? અરે ! તું આ કોની સામે બોલે છે ? મારી સામે માફ આવુ અપમાન ? હા ! તારા અપરાધ માટે અત્યારે અહીંજ શીક્ષા કરત, પણ નેફીસાની તેવી મરજી નથી ! તે તારો સબધ તોડવા ખુશી નથી માટે તને અત્યારે માફી આપુ છું તો પણ તારા મગજમાંથી વહેમનુ જૂત દૂર થાય ત્યાં સુધી તારે મને મૂખ બતાવવું નહિ આજથી તને મેં કારભાર ઉપસ્થી કરી કુચોં છે મારો ખુદો દિવાન ખાન જહાન છે તેને બધું કામ સોંપીને આવતી કાલે તું ગોષ્ઠવિહારના રાજાનો તપાસ કરવાને ચાલ્યો જા ”

નવાબ સામે એક શબ્દ પણ બોલવાની રૈઝાખાનને હિંમત થઈ નહિ તેમજો મોંઢે સલામ ભરીને ત્યાંથી ચાલતો થયો. તોપણ તેના તામસી લેબમાંથી સેતાની વિકારો જરાપણ કરી થયા ન હતા

નવાબના હુકમ પ્રમાણે વળતે કિવસે બુદ્ધા ખાનજહાને ફરી કારભાર સલામ્યો અને રૈઝાખાન બેઠતી ફોજ લઈને ગોષ્ઠવિહારના રાજાની તપાસ માટે ચાલતો થયો. એ સાચાળીને નેફીસા બેગમને બહુ દુઃખ થયું. પોતાના ખાવિંદનુ આવી રીતે અપમાન નહિ કરવા તેણે નવાબ પાસે ઘણી આજીજી કરી પણ એકવાર કચેલા હુકમમાં ફેરફાર કરવા અભિમાની નવાબે ચોખ્ખી ના પાડી. તેથી તેનો ઉપાય રહ્યો નહિ !

પરિચ્છેદ સોળમો.

કેગર ખટપટ !

મિત્રતા અમલદારેથી માધવી એ નકામી છે,
 બોલતા અમલના અધા અમારે શાની ખામી છે ?
 કે તાબા નણા કોઇ લાભ તો ના ખિન્ને પોતે,
 કાંઈ દિન ના થના પાણી ફેરવીને ચુન્હો જોતે !
 ખુશામત અતરે વહાલી ખતાવે અણુગમે બહારે,
 લાભ ના ઈશ શકે તો એ મરે અભિમાનને બારે -

રાજા ઉદયનારાયણના દરબારમા ઠરાવ પ્રમાણે પ્રધાન વિનોદલાલ પોતાસાથે પુષ્કળ પૈસો જરૂર અવેરાત અને નજરાનાની ચીજો વીગેરે લઈ મુરશીદાબાદ પહોંચ્યો તે બહુ સારો મુસ્સદી હતો તેણે પહેલાં છુપા બસુસોને શહેરમા મોકલી ગોષ્ઠવિહારના રાજાને માટે શુ શુ ચોલે છે, શુ શુ બોલાય છે ? તે ખાતમી મેળવી અને તે ઉપરથી આગળ શુ વિચાર કરવો એ તજવીજ કરવા માડી

ખીજે દિવસે વિનોદલાલે પોતે આવવાની ખબર પોતાના મુખત્યાર વકીલ મારફતે નવાખી દરબારમા પોચડાવી એટલે નવાખે તેને મુલાકાતે બોલાવ્યો વિનોદલાલે માથે લાવેલ ભેટ નજરાનો લઈ તે દરબારમા ગયો અને નવાખ હજુર તે ભેટ કરી પોતે સલામ લરી અદખથી ઉભો રહ્યો નવાખે ચોચ સત્કાર કરી બેસવાનું કહ્યું એટલે વિનોદલાલે હાથ ભેડી ફરી કુરનીશ બજાવતા એક બાબુ બેઠક લીધી.

વિનોદલાલે નજરાનો અને કિંમતી ભેટ મુકેલી બેઠ નવાખ બહુ ખુશી થયા તે હાસ્યભર્યા ચહેરે તેના તરફ બેતા

બોલ્યા—“ કા વિનોદલાલ ! અમારા દોસ્ત ઉદયનારાયણ ખુશીમાં છે ને ? તેના કુટુંબના બધા માણસો પણ આનંદમાં છે ને ? ”

“ જી હા સરકાર હંજુરની કૃપા દ્રષ્ટી તળે અમારા મહારાજ સહ કુટુંબ કુશળ છે નામદારની તબીયત કુટુંબ કબીલા સાથે આનંદમાં હોવાના મહારાજાએ કુશળ સમાચાર ઇચ્છ્યા છે । ”

“ હા ખુદાની મહેરબાનીથી સઘળું સાફ છે આ વખતે અચાનક કેમ તમારું આવવું થયું ? કાંઈ ખાસ કામ છે શું ? ”

“ ના. જી પરંતુ જહાપનાહના કુશળ બખર ઘણા દિવસથી મળ્યા ન હતા એટલે મહારાજાએ ખાસ હંજુરની મુલાકાતેજ મને મોકલ્યો છે આવ્યોજ છું એટલે નહિ જેવું કાંઈક કામ પણ છે ખરું. ”

“ બોલો શું છે ? ”

“ ગોપીકૃષ્ણરાય અમારા મહારાજના સબધી છે તે સરકારની ખડણી માટે અટકમાં છે પણ તેમના ખબરનામા સિદ્ધીક નહિ હોવાથી, અને પ્રબલવર્ગમાંથી પણ કાંઈ વસુલાત આવી શકે તેમ નહિ હોવાથી તેમના કુમાર ગોવિંદરામે અમારા મહારાજને આ પ્રસંગે મદદ કરવાં વિનંતિ કરી. તે ઉપરથી તેમની ખડણીની બાકી મરકારમાં પેશ કરવા મને હુકમ થયો છે તો તે પ્રમાણે સઘળી રકમને હંજુર સાહેબે સ્વીકાર કરી તે વૃદ્ધ રાજાને બધન મુક્ત કરવા ભેંઈએ એવી મહારાજાની જહાપનાહના કદમો આગળ અરજ છે ”

નવાબ ઉદ્વિગ્નતા બતાવતા બોલ્યા— “ વિનોદલાલ ! ગોપીકૃષ્ણરાય અહીં અટકમાં હતો ખરો પણ તેના એક સાથીદારે કપટથી તેને જેલમાંથી નસાડ્યો છે એ શું હંજુ તમારા બાણવામાં નથી આવ્યું ? ”

“ ના ના સરકાર ! આ બખરની તો તે તરફ કોઈને બાણ સરખીએ નથી ઠીક પણ તેની ખાસેની ખડણીની બાકી

૧૩૬. બાલપોગિની

ભરવા મને ફરમાન થાય તો તાબેદાર તૈયાર છે ! તે જમા થઈને એ ગોપીકૃષ્ણરાયને તે માટે માફી મળવી જોઈએ. એવી હું અમારા મહારાજાવતી ખુદાબિદની નેક હજુરમા અરજ મુખરૂ છું ”

“ વિનોદલાલ ! ગોપીકૃષ્ણરાય, ઉદ્યનારાયણનો સબંધી છે એમ તમો કહે છે અને તે માટે ખાસ છુટકારો થવા અરજ કરવા તમો મારી પાસે આવ્યા છો, તે ઉપરથી ગોપીકૃષ્ણરાય હાલમા તમારા આશ્રયે હોવાની મને શકા આવે છે ! બોલો ખરૂં શું છે ? ”

“ નામદાર ! અમારા મહારાજા રાજદ્રોહનું કેાઈ દિવસ કામ કરે નહિ અવી હજુરની ખાત્રીજ હોવી જોઈએ તોપણ હજુરની શકા પ્રમાણે કદાચ તેમ ખરૂં બને તોપણ તેમા એવી મોટી ભૂલ પણ શું ? પોતાના સબંધીઓને સકટ વખતે સહાય આપવી એ પ્રત્યેક ભલા માનવીની ફરજ છે ! વળી ગોષ્ઠવિહારના રાજા કાંઈ સરકાર વિરૂદ્ધ વર્તનારા થાતો રાજદ્રોહી બારવટીયા ગુનેહગાર નથી તે અત્યાચારથી ઠરીને સહન ન થઈ શકવાથી નાસી ગયા હશે અથવા તો તેમની સમત્તિ વિના પણ બીજા કોઈએ તેમને નસાડ્યા હશે ! આ સઘળી જાતો લક્ષ્યમા લેતા અમારા મહારાજાએ ગોપીકૃષ્ણરાયને કદી આશ્રય આપ્યો હોય તો પણ ક્યાણુ સરકાર તે માટે અમારા મહારાજાને દોષ આપશે નહિ એવી મારી માન્યતા છે ! ”

નવાળ કેટલોક વખત સુધી સ્વગત વિચાર કરી જલ્દીર-તાથી બોલ્યા— “ વિનોદલાલ ! આ બાબતમા અત્યાચાર હું કાંઈ એકસ કહી શકતો નથી ! ગોપીકૃષ્ણરાય મહુમદ રૈઝખાનના તાબામાથી ગયેલ છે તેના તપાસ માટે રૈઝખાનને મોકલ્યો છે. તેની સલાહ વિના મારાથી પરબારો નિકાલ આપી શકાય નહિ ”

“ નામદાર ! જહાંપનાહુ આપ બગાલ, બહાર, ચોરીસા

એ વિશાળ પ્રાતના પરાક્રમી સ્વતંત્ર નવાળ છે. તે પોતાના રાજમા ફાવે તેમ કરવાને શક્તિમાન છે. તેમના સામે એક અક્ષર પણ બોલવાની કોઈની છાતી નથી. અમારા મહાગબ હંજુરના આસક્તિ સેવક છે હંજુરની પણ તેમના ઉપર પૂર્ણ મહેરબાની છે તેથી તેમની અરજ હંજુર અમાન્ય કરશે નહિ એવો તેમનો પણ ભરૂંસો છે ”

“ એ સઘળી વાત ખરી. ગોપીકૃષ્ણરાય જેલ તોડીને કે બીજી રીતે નાસી ગયો. હાલ તો બુદ્ધિ વાત હતી પણ તેને ભગાડી જવાના કામમા એક સરકારી પરવાનાની લાજગડ થઈ છે તેથી ગોપીકૃષ્ણરાય તેનો મદદગાર અને પરવાનો અમારી પાસે રખાયા વિના આ કેસનો નિર્ણય થઈ શકે તેમ નથી ”

વિનોદલાલે ચુકિત વાપરતા કહ્યું-“ જો તેમજ હોય તો સરકારે ગોપીકૃષ્ણરાય અને તેના મદદગારને માફી પત્ર આપવું એટલે સરકારના પરવાનાનો તપાસ કરી તે પાછો આણી આપવાને આ તાબેદાર તૈયાર છે. તે માટે હંજુરે જગપણ શકા મનમા ન આણવી પણ કૃપા કરીને મહારાજની અરજ ધ્યાન ખડાર ન બાંધ તેમ થવાને મારી ફરી ફરી અરજ છે ”

“ વિનોદલાલ ! એકલા પરવાનાની એટલી મહત્તા નથી તે ઇસમોજ પરવાના સાથે હાજર થવા બેઠ્યો તે વિના ઉદયનારાયણની વિનંતિનો વિચાર કરી શકાય નહિ તે માટે અમે લાચાર છીએ, એમ અમારા દોસ્ત ઉદયનારાયણને કહેજો ”

વિનોદલાલ નિરાશ થતા બોલ્યો-“ મરજી હંજુરની પણ મને અપજશ આવેલ બેઈ મહારાજને ખોટું લાગશે ”

નવાળ કાઈજ બોલ્યા નહિ. તેના ચહેરા ઉપર કોઈ છવાયો હોય એમ દેખતા હવે વધારે બોલવું લાભદાયક નથી એમ બાણીને વિનોદલાલ ત્યાથી ઉઠ્યો અને નવાળને નમ્રતાથી સલામ ભરી તેમની રજા લઈ પોતાના રાજમહેલમા તે આવ્યો અને તેજ દિવસે સાથે લાવેલ માણસો વિગેરે સાથે વડનગર તરફ રવાના થયો.

વિનોદલાલના જવા પછી નવાળ જરા હસીને પોતા સાથે સ્વગત કહેવા લાગ્યો-“ ગોપીકૃષ્ણરાય ઉદયનારાયણના આગ્રહે છે

તેમા તો શકજ નથી ! ઠીક છે એ ઉદયનારાયણ ! તારા ડહાપણ અને પરાક્રમનો અભિમાન ઉતારવાની તક ક્યારે આવે એની હું રાહજ ભેતો હતો આ હવે અનાયાસેજ વખત આવ્યો છે એઉં છુ હવે મારા મામે તુ કેટલીવાર ટકી શકે છે ? ”

દિવાન વિનોદલાલ વડનગર આવ્યા પછી તેણે રાબ ઉદયનારાયણને મળીને નવાળ તરફની બનેલી સઘળી હકીકત કહી તે સાલળીને ઉદયનારાયણનો ચહેરો ઉતરી ગયો. ગોપીકૃષ્ણરાય પોતાના આશ્રયે હોવાનો નવાળને પાકો વહેમ હોવાથી તે પોતાપર ચડાઈ કરશે એમ તેને લાગ્યું તોપણ ગોષ્ટ-વિહારના રાત્રીને ફરી નવાળના સ્વાધીન કગ્ગે અથવા તો તેનો ત્યાગ કરવો એ તેને ઠીક લાગ્યું નહિ

બપોરે લોજન વખતે રાણી શ્રીમતીદેવી પોતાના પતિ પાસે ઉભી રહીને પવન પખો કરતા પ્રેમની વાતો કરતી હતી. પણ પોતાના ભાષણ તરફ પતિનું આજે ધ્યાન નથી એવું તેના બેવામા આવ્યું તેમજ નિત્ય પ્રમાણે પતિનું લોજન પણ બરાબર થયું નથી એ તેના જાણવામા આવ્યા વિના રહ્યું નહિ અને તેથી પતિનું ચિત્ત આજે કાંઈક ઉદ્વિગ્ન છે એવું રાણીએ કળી લીધું

લોજન આટોપીને રાબ ઉદયનારાયણ પોતાના અત પુરમા આવીને પલંગપર બેઠા રાણી શ્રીમતીદેવી પણ તુરત ત્યા આવી અને રાબના હાથમા તાણુલ આપીને ઉભી રહી તે લેતા રાબએ કહ્યું—“ જા હવે તને લોજન માટે અસુર થાય છે ”

રાણીએ મીઠી મસ્કરી કરતા કહ્યું—“ શુ અત કરણમા ચાલતા વિચારોમાએ મારી અડચણ આવે છે ? પણ નાથ ! આજે એવા મોટા શુ વિચારોની ગડભાજ ચાલી રહી છે ? તે જાણ્યા વિના મને જમવાનું ભાવેજ કયાથી ! ”

“ બીજા વિચાર કાંઈ નથી વિનોદલાલ સુરશીદાબાદથી પાછા આવ્યા ”

“ નવાળ સાહેબે શુ કહ્યું ? ”

ગોપીકૃષ્ણરાય અને તેના મહદમારને હાજર કર્યા વિના કોઈપણ વાતનો નિકાલ આપી શકાયે નહિ, એમ નવાળ સાહેબે

સ્પષ્ટ કહ્યું, સિવાય તે બન્ને આપણાજ આશ્રય તળે છે એવો નવાબને ખાકો વહેમ પડ્યો છે ”

“ એવું કાંઈક થશે એમ હું ધારતીજ હતી પણ ત્યારે હવે આગળ શું ધાર્યું ? ”

“ એજ વિચાર હું કરતો હતો પણ આ બાબતમા મારો એકલાનો મત કાંઈ કામનો નથી. બધા મુસદ્દીઓનો વિચાર લઈનેજ તે પ્રમાણે કરવું પડશે ” રાબાએ ખુલાસો કર્યો

“ જો ગમે તે પ્રમાણે કરજો પણ શરણાગતનું રક્ષણ કરવું એજ ગૃહસ્થાશ્રમનો મુખ્ય ધર્મ છે એ લક્ષ્ય બહાર ન જાય એટલી મારી વિનંતિ છે વૃદ્ધ ગોપીકૃષ્ણરાયની દુર્દશા અને બિચારી કેલ્યાણકુમારીનો દીન ચહેરો મારી નજર આગળ તરી રહે છે ! ”

આટલું કહી રાણી ખિન્ન અત કરણથી ત્યાથી મુગે મોઢે ચાલી ગઈ રાબા ઉદયનારાયણ તે વાતનો એકલાજ વિચાર કરતા બેઠા

મન્ધ્યાકાળે મુસદ્દીમડળની ખાનગી સભામા વૃદ્ધ ગોપી-કૃષ્ણરાયના સબધમા ઘણું વિચારો ચલાવવામા આવ્યા શરણાગતનું રક્ષણ કરવું એજ આપણું કર્તવ્ય છે એમ યુવરાજે સ્પષ્ટ કહ્યું તેને વિનોદલાલે તથા સેનાપતિ ગુલામમહમદે-બન્નેએ ટેકો આપ્યો પડિત તર્કરતનજીએ ઘણી અડચણો અને હરકતો બતાવી પણ તેનો સઘળાએ નિષેધજ કર્યો આખર રાબા ઉદયનારાયણે યુવરાજનો વિચાર કબુલ કર્યો અને આ પરોપકારી કાર્યમા ગમે તેટલું નુકશાન થાય અથવા ગમે તેવા સંકટો આવે તોપણ યાદી પાની નહિ લેવાનું તેણે બહિર કર્યું

નવાબ માથે આ વર્તનથી લડાઈ બગવાની એ તો એકમુશ્કય થયું તે પ્રમાણે શસ્ત્રાસો, દારૂગોળો વિગેરે યુદ્ધ સામગ્રી અને ફોજની તૈયારી રાખવા સેનાપતિને હુકમ થયો એટલે તેણે પોતાના દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી પોતાના અજઞ્ઞતાથી નિમકહરામ નહિ થવાની કુરાન અને સમશેરના સોગન લઈ પ્રતિજ્ઞા કરી.

દિવાન વિનોદલાલે સેનાપતિને ઉત્તેજક શબ્દો વડે અભિનંદન આપ્યું અને યુવરાજ સાહેબરામે તો તેને સપ્તેમ આલિંગન આપ્યું પડિત મહાશયે સકટ નિવારણ અર્થે પ્રભુ પ્રાર્થના કરી રાજના અત કરણમા શાન્તિ વ્યાપી નયનાઓએ તૈયારીમા રહેવાની વરધી થતા રાજમલા બરખાસ્ત થઇ

“ વીર કિટીરનો કિલ્લો મજબૂત છે માટે રાજકુટુંબ સલામતી ખાતર ત્યાં ગંહેવું ” એમ સઘળાના મતથી ઠરતા સઘળું રાજમડળ ત્યાં રહેવા ગયું રાણી શ્રીમતિદેવી અને રાજકુમારના આગ્રહથી વૃદ્ધ ગોપીકૃષ્ણરાય તથા તેની પુત્રી કુલ્યાણકુમારીને ઉદયગ્રામથી લાવીને રાજકુટુંબ માથે રાખવામા આવ્યા કેમકે હવે તેમને છુપા ગપવા કારણ ન હતું

જેલમાના અત્યાચારથી તેમ અત કરણની અસ્વચ્છતાથી ગોપીકૃષ્ણરાયની તળીયત હતું સુધરી નહતી એટલુંજ નહિ પણ હવે તો દિવસે દિવસે વધારે બગડતી જતી હતી આવા પરાવલથી જીવવા કરતા મરણ સાડ એમ તમને થતું હતું કુલ્યાણકુમારી પ્રેમથી પિતાની સેવા કરતી હતી પણ હવે તેને તેના જીવનની આશા ખાત્રી વાળી નહતી તો પણ વીરકિટીરમા આવ્યા પછી દવાદાડ અને સુમૃધાની યોગ્ય ગોઠવણ થવાથી કુલ્યાણકુમારીને કાર્ધક રાહત મળી

ઉદયગ્રામે હતી ત્યાં સુધી કુલ્યાણકુમારી નિત્ય યોગાનંદ સ્વામીને દર્શને જતી અને ત્યાં જોસીને યોગ તથા જ્ઞાનની પુષ્કળ વાતો સાલળતી જેથી તેને સનાતન મુખ ઉપર તિસ્તકાર ઉપજતા વૈરાગ્યવૃત્તિ થઇ હતી કુલ્યાણકુમારીની જ્ઞાસા, શ્રદ્ધા, અને બુદ્ધી બેઠ યોગાનંદસ્વામી પણ તેને પ્રેમથી જ્ઞાનની વાતો કહેતા તેથી શુરનો સહવાન છોડીને વીરકિટીર આવવું તેને કઠિણ જણાયું તોપણ પિતૃસેવા એ નતાનોનું આદ્ય કર્તવ્ય હોવાથી તે ક્યારેય પણ છોડી ન શકાય એમ સ્વામીજીએ અપ્ર કહેવાથી ના ઇલાજે તે શુરના આશીર્વાદ લઇ પૂજ્ય પિતા માથે વીરકિટીર આવી હતી

પરિવર્તેહ સત્તરમો.

આત્મચરિત્ર.

દયાળુ દેવનો કાટો અદ્વત્તનસાકે તોલે છે,
 ન ઓછું તેમ ના અદકે તરાત તત્ત ખાલે છે.
 કુલાતા ગર્વથી કાલ કુચેથી એ પડાડે છે,
 ત્યાં કર્મો તણા કેવા ફળો ખાટા ચખાડ છે.
 ન નહેતુ જ્ઞાન એ ચડના પડ્યા પછી સર્વ સૂરે છે,
 તડકે ઝાળનો પડના પ્રાણુની જ્યોતિ ખૂરે છે !

ગો પ્રવિહંગના રાજપુત્ર ગોવિંદગમે પોતાના સેનાપતિની મહાયથી ફોજ અને યુદ્ધ મામત્રીની ખરાખર તૈયારી કરી અને ખુબજ ઉતાવળથી કુચ કરી ન વિનેદપુર પહોંચ્યો.

રામશરણ વગેરે વિનોદપુરનું વિરૂદ્ધ પક્ષીય મહાળ કાંઈ અનાવધ ન હતું તેણે ગોવિંદરામને પ્રતિકાર કરવાની શક્ય તેટલી તૈયારી કરી, અને યશોહરના મુસલમાન થાણેદારનું થોડું લશ્કર પોતાની મદદે બોલાવ્યું નવાખસરકાગ્ની આગમથી પરવાનગી મેળવ્યા વિના કોઈ થાણેદારે હિન્દી જાગીરદારની તકરારમા નહિ ઉતરવા નવાખને સખ્ત હુકમ હતો, પરંતુ રામશરણ તરફથી થાણેદારને પરિપૂર્ણ લાય મળવાથી તે હુકમને દક્તર દાખલ કરીને પોતાનું કેટલુંક લશ્કર વિનોદપુર રામશરણની મદદે મોકલ્યું.

ગોવિંદગમના લશ્કરે વિનોદપુર ઉપર ચડાઈ કરવા સાથે ત્યાંના શહેરીઓએ તેનો સારી રીતે પ્રતિકાર કર્યો એટલે બન્ને પક્ષમા ઘણી ઝપાઝપી શરૂ થઈ રામશરણના પક્ષને શહેરનો આશ્રય હોવાથી તે ઘણા દિવસ ટકી રહ્યો તોપણ તે દરમ્યાન બન્ને પક્ષના ઘણા માણસો મરણ શબ્દ થયા છતાં ગોવિંદરામ પાસે લશ્કર વધારે હોવાથી આખરે તેનોજ વિજય થયો રાજની ફોજના મારાથી વિનોદપુરવાળા પાછા હટ્યા રામશરણ અને તેના સહાયકોએ ઉત્તેજક શબ્દો વડે લડાયકોને ઉરકેરવાના ઘણા પ્રયાસો કર્યા, પણ કાંઈ ઉપયોગ થયો નહિ આખરે યશોહર થાણાનાજ

મુમલમાન લશ્કરને ગ્સ્તો સુધારવો પડ્યો ! એટલે વિનોદપૂરવાળા એમર નાસવા લાગ્યા તેથી ગોવિંદરામના લશ્કરે ઉશ્કેરાઈ તેમનો પિછો લઈ કાલ ચલાવી એવી રીતે વિજય વરીને ગોવિંદરામે વિનોદપૂર શહેરમા પ્રવેશ કર્યો

ગહેગમા રાખલ થવા નાથે દરવાજા ઉપર બહોબન-ન રીને આ લોકોને નાથ ચવામા કાગ્ણરૂપ એવો રામશરણુ વિગેરેને પકડી લાવવા ગોવિંદરામે હુકમ કર્યો પણ તે લોકો પ્રથમથીજ મુમલમાન લશ્કર નાથે નાખીને ચશોહરના થાણેદારના આશ્રય તળે જઈ રહેલા હોવાથી રાજકુમારના હાથ લાગ્યા નહિ તેથી વધાઈ ચીડાઈને તેણે રામશરણુ અને તેના અનુયાયીઓના ઘરબાર લુટી બાળીને ખેદાન મેદાન કરી દીધા ! જેથી સઘળાને પૂરી દેહશત બેડી

થોડા દિવસ પછી મર્વત્ર શાન્તતા પ્રસયો બાદ રાજકુમાર ગોવિંદરામે પોતાના વહિવટદાર મારફતે બાકી રહેલા નગરવાસીઓને મદનમોહનના મહિરમા એકઠા કર્યા અને સ્વારીનો ખર્ચ તથા ખડણીની બાકી મળીને બમણો કર આપવા હુકમ કર્યો બિચારા ડરી ગયેલા નગરવાસીઓએ તે હુકમ માથે ચડાવ્યો ! તેમણે રામશરણુ અને તેના માથીદારોને પુષ્કળ ગાળો ભાડી અને પોત પોતાને ઘેર તે ગયા વળતા દિવસથી અપાટબધ રકમ વસુલ આવવા લાગી અને અઠવાડીયામા સઘળી રકમ ભરાઈ ગઈ

આવી રીતે અપમાનનો બદલો લીધા પછી રાજકુમાર ગોવિંદરામ આવવાને પોતાના લશ્કર સાથે વિનોદપુરથી નીકળ્યો પણ આ વિજ્યાનદ વધાઈ વખત ભોગવવાનું બિચારાના તકદિરમા ન હતું !

નવાબના હુકમથી મહમદ રેઝાખાન મોટી ફોજ સાથે સુરશીદાબાદથી ગોપીકૃષ્ણરાય અને તેના મદદગારને પકડવાને નીકળેલો તે ગોવિંદરામ આવી દાખલ થયો હતો શહેર બહાર છાવણી નાખીને ગુમખસુસથી શહેરમાની બાતમી મેળવી તેમ

તેને એવું જણાયું કે ગોપીકૃષ્ણરાય ગોષ્ઠવિહાર પાછો આવ્યો નથી અને રાજપુત્ર ગોવિંદરામ ફોજ સાથે વિનોદપૂર ગયેલ છે

શહેરમાં રાત્રી, રાજપુત્ર, સેનાપતિ કે લશ્કર કંઈ નથી એવું બાણી દેઝાખાનને આનંદ થયો અને તે તકનો લાભ લઈ તેણે તુરત છાવણી ઉઠાવી ફોજ સાથે તે શહેરમાં દાખલ થયો, ત્યાંના બાકી રહેલા સીપાઈઓએ તેને અટકાવવા બનતી મહેનત કરી પણ દેઝાખાનની ફોજ આગળ તેમનું કાંઈ આલ્થું નહિ અર્થાત્ પ્રાણહાનિ કે વધારે ગડબડ થયા વિના ગોષ્ઠવિહાર દેઝાખાનના કબજામાં આવી ગયું તેણે રાજના સૈનિકોને કેદ કરી શહેરનો બપોતો કર્યો અને સઘળી હુકીકત નવાબને લખી મોકલી તે ઉપરથી ગોષ્ઠવિહારનો રાત્રી કબજો થતા સુધી તે બગીર જમ કરવામાં આવી છે અને તેનો વહિવટ દેઝાખાનને સોંપવામાં આવેલ છે એમ નવાબ સાહેબ તરફથી તુરતમાજ હુકમ આવ્યો.

ગોષ્ઠવિહાર શહેર જો કે દેઝાખાનના કબજામાં આવ્યું હતું, તો પણ દરબારગઢમાં તેનો પ્રવેશ થયો ન હતો. ચવનો શહેરમાં દાખલ થયાનું સાલગીને ગોવિંદરામની યુવાન પત્નિ લલિતાદેવીએ સુખ્ય દરવાજો બંધ કરાવીને શક્ય તેટલી તજવીજ થી બંદોબસ્ત કર્યો તે પછી દેઝાખાનને કહેવરાવ્યું કે—“રાજ-ઝરણો સાથે મારે કશો સબંધ નથી રાજપ્રાસાદમાં કોઈ રાજવી પુરૂષ નથી પણ હું એકલીજ છું આવી સ્થિતિમાં તમે જખર જસ્તીથી મહેલમાં દાખલ થવાનો કે અત્યાચાર આદરવાનો પ્રયાસ કરશો તો હું તત્કાળ કેશરીયા કરી રાજમહેલ બાળી ભસ્મીભૂત કરી નાખીશ અને તેની સઘળી જોખમદારી તમારા પર આવશે. એ ચોક્કસ ધ્યાનમાં રાખશો.”

લલિતાદેવીનો આ સંદેશો સાલગી દેઝાખાને વિચાર કર્યો કે આ કાફર લોકો જાહી હોય છે, અને એકવાર બોલશે તે પ્રમાણેજ કરશે વળી તેમ થવાથી આખું શહેર અસ્વસ્થ થશે અને બંદો-

૧૪૬. બાલયોગિની.

ખસ્ત કરવો મુશ્કેલ થઈ પડ્યો તેથી હાલમાં દરબારબદ તરફ ન જવું એજ સારૂ એમ ધારીને તેણે દરબારબદ કબજો કરવાનો વિચાર હાલ બંધ રાખ્યો.

વિનોદપૂરમાં પોતાના પતિએ બતાવેલ પરાક્રમ અને ત્યાં મેળવેલ વિજયના મમાચાર લલિતાદેવીએ સાંભળ્યા હતા અને તેથી તુરંતમાજ તે આવશે અને મુસલમાનોને જેર કરીને ગોપ્ત-વિહાર મુકત કરશે એવી તેને દૃઢ આશા હતી તેપણુ અત્યાચારી દુષ્ટ ચવનોની ભીતિથી તે એકેક દિવસ બહુજ ચિંતામાં કાઢતી હતી.

ગજપુત્ર ગોવિંદગમ વિજયાનદથી ગોપ્તવિહારની સીમામાં દાખલ થયો ત્યાં રૈઝાખાને શહેરમાં કબજો કરી રાજના માણસોને કેદ કર્યાના દુઃખદ ખબર તેના બાણવામાં આવ્યા. તે માથે તેનો આનંદ એકદમ અલોપ થઈ ગયો. તેણે શહેરથી એક ગાઉ દૂર પોતાનો મુકમ કરીને આગળ શું કરવું એનો મેનાપતિ માથે વિચાર કરવા માડ્યો.

ગોવિંદરામનું લશ્કર તુરંતમાજ થયેલ સત્રામથી થાકી ગયું હતું અને હવે પોતાને ઘેર પહોંચીને વિશ્રાંતિ લેવાશે એવી તેને ધારણા હતી પણ ત્યાં મુસલમાનો સાથે ફરીને લડાઈ બગેરી જોતા તે નાઉમેદ થયું. નવા લશ્કરની ભરતી કરવા અગર યુદ્ધ મામત્રીની તૈયારી કરવા વખત નહોતો નવાબી ફૈજ સામે લડવામાં કોઈ બગીરદારની ફૈજની મદદ મળે એમ પણ નહતું આવી સ્થિતિમાં શું કરવું એ ગોવિંદરામને સુઝતું નહતું. રૈઝાખાનને શરણે જઈ તાબે થવું, અગર જીવ લઈ નાસી જવું, અથવા મરણીયા થઈને મુસલમાનોપર ત્રૂટી પડવું અને પ્રાણ મુકત થવું, એ ત્રિવિધ બીજે માર્ગ નથી એમ તેની ખાતરી થઈ પણ આ ત્રણ માર્ગમાં તાબે થવું કે નાશી જવું એ બાંધવાપણુનો અને રાજનીતિ વિરૂદ્ધનો છે એમ તેણે નિશ્ચય કર્યો. સ્વદેશદ્રોહનું મોટું પાપ બાંધી શરમ ભરેલા જીવવા કરતાં માતૃભૂમિના ઉદ્ધાર માટે પ્રાણ સમર્પણ કરવા એજ એવરકર છે.

એમ તેણે વિચાર કરતા તેને સેનાપતિએ પણ અનુમોદન આપ્યું. અને તે પ્રમાણે પોતાના લશ્કરને ઉત્સાહ ભરેલા શબ્દોથી પ્રશંસા કરતા તેમણે રાજનો હુકમ માથે ચડાવ્યો.

ખીજે દિવસે પ્રભાતમા રાજપુત્ર ગોવિંદરામે સેનાપતિ સાથે જેટલા લડવૈયા આવવા તૈયાર થયા તેમને લઈ પ્રાણની પરવા કર્યા વિના ગોષ્ઠવિહાર શહેરપર હલ્લો કર્યો.

મહમદ રૈઝાખાન અસાવધ નહોતો. રાજપુત્ર શહેર નજીક આવ્યાના તેને પ્રથમથીજ ખબર મળ્યા હતા તેમ વળતે દિવસે તે શહેર પર છાપો મારવાનો છે એ ખાતમી પણ તેણે ગુપ્ત જાસુસ માર્ફત જાણી હતી એટલે તેણે તુરત એમેર સીપાઈના પહેરો બેમાડી દરવાજા બંધ કર્યા હતા.

રૈઝાખાનનું લશ્કર તાજા દમનુ હતું તેમ તેની પાસે યુદ્ધ સામગ્રી પણ ભરપૂર હતી અને તે સાથે શહેરનો પણ તેને અશ્રય હતો. જ્યારે રાજપુત્રને તેમાની એક વાતની અનુકૂળતા ન હતી તોપણ એવી પ્રતિકુલ સ્થિતિમાથે તેણે શહેર ઉપર છાપો માર્યો અને ખાધ ઓળગી શહેરના ગઢને નિસરણીઓ માડી પણ કિલ્લા ઉપરના મુનઝમાનોના અસહ્ય મારને લીધે બિચારના પુષ્કળ માણસોનો નાશ થયો. રાજપુત્રના અતુલ પરક્રમ જોઈને રૈઝાખાન પણ ઘડી વાર ચકિત થયો. ઘણીવાર સુધી બન્ને પક્ષમા ઝપાઝપી ચાલી રહી હતી આખરે રૈઝાખાને એક કપટ યુક્તિ અપભ્યાર કરી તેણે દરવાજાની ખાજૂમા અદર ઘણું લશ્કર ગુપ્તરીતે રાખીને એકદમ દરવાજાના દ્વારો ખુલ્લા મુક્યા, એટલે રાજપુત્ર અને સેનાપતિ વિજયનાદ કરતા અદર દાખલ થયા. તેમની સાથે ગોષ્ઠવિહાર રાજ્યના ઘણા લશ્કરીઓ પણ ધુરયા. તે સાથે છુપાએલ યવન સીપાઈઓએ તેમને ઘેરી લીધા અને કતલ શરૂ કરી. રાજપુત્ર ગોવિંદરામે પોતાની તરસી સમશેરને ઘણા યવનોનું લોહી ચખાડ્યું. અને શુરવીર સેનાપતિ

પણુ રાજકુમારની પાસે ને પાસે રહી અતિશય પરાક્રમ બતાવ્યું. પણુ દરવાજા પાછા એકદમ બંધ થવાથી બહારના લશ્કરીઓ અંદર દાખલ થઈ શક્યા નહિ !

મુસલમાન લશ્કર ઘણુ વધારે હોવાથી રાજકુમારનુ કાંઈ આશ્ચર્ય નહિ તેના શરીરપર જખમો થવાથી તેની શક્તિ ક્ષીણ થતી આથી આખરે એક ચત્રન નગદારનો તગવારનો ફટકો ગોવિંદરામના મર્મસ્થાને લાગવાથી તે ગત પ્રાણ થતા ઘોડાપરથી ઢળી પડ્યો ! જે જોના મુસલમાન લશ્કરે જયંત્રિ કર્યો

મુસલમાનો આવી રીતે વિજયાનદમાં નાચી રહ્યા હતા, એટલામાં સેનાપતિએ રાજપુત્રનો મૃતદેહ ઘોડાપર લઈ દરબારગઢ નરક-દોડ કરી તેને પણુ ઘણા જખમો થયા હતા તોપણુ આં વખતે તેણે પોતાના પ્રાણની પરવા કરી નહિ !

રાજમહેલના દરવાજા પાસે આવી તુરત તેણે દરવાનને ટુકામાં હકિકત કહી તેણે દરવાજા ઉઘાડી સેનાપતિને અંદર લીધો અને પાછો દરવાજા બંધ કર્યો રાજકુમારના ગળપ્રાણની વાત ચોતરફ ફરી વળી સેનાપતિ પોતાના પતિનો મૃતદેહ લઈ આવ્યાનુ સાલગળવા સાથે વીરપત્ની લલિતાદેવી એકદમ દોડી આવી પતિ વિયોગથી અત્યંત વ્યાકુળ થએલી વડલસાએ પતિના ચરણ ઉપર પોતાનુ મન્તક મુક્યુ સેનાપતિ અને બીજા રાજના સખાંધી માણસોએ તેનુ મમાધાન કરવા પ્રયત્ન કર્યો રાજકુમારનુ નરવીરને યોગ્ય એવુ લડાઈમાં મરણ થવાથી તેને સદ્ગતિ મળી તેથી શોક કરવાનુ કારણ નથી એમ કુળગુરુએ કહ્યુ એટલે લલિતાદેવી દેહલાન ઉપર આવી અને શોક ત્યજીને સહગમનની તૈયારી કરવા ફરમાવ્યુ તેનો સતિ થવાનો વિચાર ફેરવવાની સઘળાઓએ ઘણી ખટપટ કરી તેને બહુ સમજાવી, પણુ વ્યર્થ ! વીરપત્ની લલિતાદેવીને નિશ્ચય જરાપણુ ફર્યો નહી !

સધ્વાકાળના પ્રશાન્ત વખતે રાજપ્રાસાદના પાછલા ભાગમાં

યુન્યપાવની ભાગીરથીના તીર ઉપર યૂવાન લલિતાદેવીએ શાન્તચિત્તથી નવાળના બુલમને સખત આપો આપના પોતાના મૃતપતિ સાથે અગ્નિપ્રવેશ કર્યો

રૈઝાખાનને આ હકીકત માલગી આશ્ચર્ય લાગ્યું ' તુરત તેણે- રાજમહેલ જમ કરી પોતાના, કબજે લીધો રાજકુટબના બાકીના રહેલ માણસોને બીજા એક ન્હાનકડા ઘરમા મોકલી તેમને નીમનોક બાધી આપી બનેલી હકીકત નવાબને લખી મોકલી મહુમદરૈઝાખાન પોતાના કુટબકબીલા સાથે ગોષ્ઠવિહારના રાજ- મહેલમા આનદથી રહેવા લાગ્યો

મહુમદ રૈઝાખાનને ગોષ્ઠવિહારના રાજ પ્રાસાદમા સઘળા ભેંગો ભોગવવા મળતા હતા, પરતુ એકજ ખાતરી હતી તે પૂર્ણ કરવા તેણે પોતાની વહાલી પ્રિયા દ્રુતિમાબેગમને ગોષ્ઠવિહારમા બોલાવી પરતુ સુરશીદાબાદ જેવા વિદ્યાસી શહેરને છોડી ગોષ્ઠ- વિહાર સરખા પગદેશી ગામડામા આવવા તે તૈયાર થઈ નહિ પરતુ ' ત્યાનુ કામ આટોપી આપેજ અત્રે વહેલા પધારવું ' એવો તેનો ઉલટો સંદેશો આવ્યો આ વાતની નેરીસાબેગમને ખબર પડી એટલે તેણે વૃદ્ધ નવાબ પાસે જઈ આજીજ કરીને પોતાના ખર્ચ વેલ પાસે આવવાની તેણે પરવાનગી મેળવી નવાબે તેને તેમ નહિ કરવા બહુ સમજાવી પણ તેણે પોતાનો આગ્રહ નહિ છોડ- વાથી છેવટે નવાબે પોતાના વિશ્વાસુ નોકર સાથે આપીને દાસીએા સાથે ગોષ્ઠવિહાર તરફ તેને રવાના કરી અને રૈઝાખાનને પોતાના હસ્તાક્ષરથી લખ્યું કે- " નેરીસા તદન નિદોષ છે એવી ખાતરી ખાત્રી છે તમારી તેના પતિવ્રત્ય માટે ખાત્રી નહોય તોપણ તેની હકને લીધે મે તેને તે તરફ મોકલો છે તો તમારો તેના ઉપર પ્રેમ ન હોય તોપણ મારા કુટુંબની આબરૂ જાળવવા, અને તમારી ઈજત સંભાળવા તમારે તેને તમારી પાસે રાખી લેવી એવી તમને મારી સખત તાકીદ સમજવી "

નવાબનો આ જબરદસ્તીનો હુકમ વાંચી રૈઝાખાનને

૧૪૮ બાલચોગિની.

બહુ સતાપ થયો. નેફિસાનુ મુખાવલોકન કરવાની તેને ઇચ્છા ન હતી તોપણ નવાબનો હુકમ નહિ માનવાથી બહુ બુઝ પારણામ આવશે, અને આ સઘળા સુખોપભોગ નહિ રહે એ ભીતિથી તેણે નેફીસા બેગમને જનાનખાનામા રાખી લીધી તો પણ તેની માથે બિલકુલ બોલણ નહિ, બનતાં સુધી તેનું મોઢું પણ બેઠું નહિ એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો.

પ્રેમનું બૂઝ રહસ્ય—અને પતિ સેવાનું યોગ્ય મહત્ત્વ કુત્યા-જીકુમારીના ઉપદેશથી નેફિસાના અંત કરણમા ખરાબર પ્રતિબિંબિત થયું હોવાથી તેના તિરસ્કારની દરકાર નહિ કરતા પતિના દર્શનથી અને કવચિત મળતા પતિસેવાના પ્રયત્નથી તે પોતાના અહો-ભાગ્ય માનવા લાગી.

પરિચ્છેદ અદારમો.

ભવિતવ્યતા.

દુભાવે રાજસત્તા તો દુખ્યાની હદ હોયે છે,
દુભાવે દુઃખમા કોઇ દુખ્યાની હદ હોયે છે,
પડે સ કષ્ટ અતિશે ત્યા કષ્ટની હદ હોય છે,
ગડાવે કોઇ ભુદ્ધે તો ગડ્યાની હદ હોયે છે,
હદએ ઝાડતા તેના અનર્થો ના મપાએ છે
મગણિયા-આયલાનાએ પગકંમ જગ ડપાયે છે !

ગો પીકૃષ્ણરાય અને કુલ્યાણ કુમારી વીરકિટીરના રાજ
પ્રાસાદમા રાજા ઉદયનારાયણના કુટુંબમા વસતા હતા
પણ ગોપીકૃષ્ણરાયે હવે સદાને માટે બિછાનુજ સ્વીકાર્યું હતું !
શારીરિક અને માનસિક વ્યથાના કારણથી તેમને સખત તાવ
લાગુ થયો રાજવૈદ્યની દવા શરૂ કરવામા આવી કુલ્યાણકુમારી
રાત્રી દિવસ પોતાના વૃદ્ધ પૂજ્ય પિતાના બિછાના પાસે બેસીને
પ્રેમથી સેવા આકરી કરવા લાગી પણ માનસિક વ્યાધિ આગળ
તેનો કાંઈ ઉપયોગ થયો નહિ ! તેની સ્થિતિ મરણોન્મુખ થઈ
રાજવૈદ્યે નિશાની બતાવી તો પણ કુલ્યાણકુમારીએ શુશ્રૂષામા
જરાએ કમી રાખી નહીં. પિતૃસેવા એજ પોતાનું કર્તવ્ય માનીને
તે એ માહગીના બિછાના પાસેથી જરા પણ ખસતી નહતી
અત્યંત પરિશ્રમ અને માનસિક ચિંતાથી તેના શરીર ઉપર એટલી
બધી અસર થઈ કે તે બહુ નિસ્તોજ થઈ અત્યારે તેને ઓળખી
શકાત નહિ એ પણ શકાજ છે !

બે અઠવાડીયા પછી એક દિવસે સધાકાળે રાજવૈદ્યે

શોકોદ્ધાર કાઢતા કહ્યું- “આજની રાત્રી જવી મુશ્કેલ છે !” આ શબ્દો સાંભળી કુત્યાણુકુમારીની આંખે અધારા આવી ગયાં ! તેને બધું શૂન્યવત્ જણાયું ! તે પિતાની મૃત્યુશૈયા પાસે બેસીને મટકુ પણ માર્યા વિના પોતાના સ્નેહાળ પિતાતરફ જોઈ રહી ! તેનું ચિત્ત અસ્થિર થયું ઘડીવાર પાસે બેસતી, પાછી ઉઠી ઉભી રહેતી, ફરી બેસતી, વારવાર છાતી ભરાઈ આવતા તે બે હાથે દાબી રાખતી પિતાના મોઢા તરફ જોઈ દીર્ઘ નિશ્વાસ મુકતી ! એમ આખી રાત્રી તે કાઢતી હતી. પણ હવે તેને હિંમત ગ્રહેતી ન હતી !

ગોપીકૃષ્ણરાય વૃદ્ધાવસ્થામાં તદ્દન અશક્ત હતા તેથી તેમનો શ્વાસ મદ્દ હતોજ તેમાં તે આજે તો બેશુદ્ધાવસ્થામાં આજે મીચીને પડ્યા હતા મળનકાના અરમામાં તેના કપાળ ઉપર પરસેવો વળવા માડ્યો કુત્યાણુકુમારી રૂમાલથી તે લુછતી હતી ગોપીકૃષ્ણરાયે આજે ઉઘડી ચોતરફ શૂન્ય દૃષ્ટી વડે જોયું પછી તે ક્ષીણ અને અસ્પષ્ટ સ્વરે સ્વગત બોલ્યા-“અત્યાચાર ! ઘોર અત્યાચાર ! અમે બગવાગીઆને એ માતા ભવાની ! છોડવ ? આવ- આવ- ! ! ! ”

કુત્યાણુકુમારીએ પિતાના મોઢા પાંખે પોતાનું મોઢું લઈ જઈને મૃદુ-કંપતે સ્વરે ધીમેથી પુછ્યું-“બાપુ ! બાપુજી ! શું કહે છે ? તમારી આ અભાગિની પુત્રી તરફ એકવાર તો આખ ઉઘાડી જુઓ ! ”

ગોપીકૃષ્ણરાયે એકવાર કુત્યાણુકુમારી તરફ અર્ધ મીચેલી આંખે જોયું પણ પાછી આંખે વીંચી લીધી ! તેમનો કંઠ રૂધાવ્યો ! અને થોડીવારમાં છેલ્લા શ્વાસ સાથે તેમનો આરમા કષ્ટમય દેહને છોડીને ચાલતા થયો ! કુત્યાણુકુમારીએ પિતાના નાક પાસે હાથ રાખતા તેને જણાયું કે શ્વાસોશ્વાસ બધ પડ્યો છે-પિતાનું અવસાન થયું ! અત્યાર મુઘી દાબી રાખેલ શોક હવે દાખ્યો ન રહ્યો ! “હાય ! બાપુ ! મને હતભાગીનીને એકલી મુકીને કેમ ગયા !

આમ બોલતા તેણે એકદમ રાડ પાડી અને તે બેશુદ્ધ થતી જમીન ઉપર ઢળી પડી !

દરબારગઢની અદર સઘળાઓને અતિશય દુઃખ થયું. પણ તેમણે કુલ્યાણકુમારીને ‘તે તેમતો છેવટ સુધાર્યો—યવન કારા-ગ્રહવાસમાથી તેમનું અવસાન મુધાર્યું’ વગેરે કહીને શાન્ત કરી અને ગોપીકૃષ્ણરાયની આખર ક્રિયા કરાવી બિચારી કુલ્યાણકુમારી હવે એકલીજ શુન્ય અત કરણથી પોતાની દશાનો વિચાર કરતી બેસતી ! બીજાઓને શું ?

ગોપીકૃષ્ણરાયની ઉત્તર ક્રિયા પૂર્ણ થયા પછી એક દિવસે યોગાનંદસ્વામી વીરકિરીટ પ્રાનાહમા આવ્યા. કુલ્યાણકુમારીના બાણવામા આવતા તે દર્શને ગઈ તેણે ગુરૂ ચરણે વદન કર્યું. તેને ફરી શોક તાજો થયો તે કુસકે કુસકે રડી પડી !

કુલ્યાણકુમારીની શોક ભરી સ્થિતિ જોઈ યોગાનંદ સ્વામી સ્મિતપૂર્વકે બોલ્યા—“ બાળે ! કુલ્યાણી ! આવીરીતે મુર્ખની માફક રહે છે શું ? મેં તને જ્ઞાનોપદેશ કર્યો તેનું શું આજ કે પરિણામ ? પ્રત્યેકને મૃત્યુ છે એ શું તું ભુલી ગઈ ? ”

કુલ્યાણકુમારી સાડીના છેડાવતી નેત્રલુછતી બોલી—“ ગુરૂદેવ ! અમારાઘેર બાપુજી કુદરતી નીચમ પ્રમાણે મૃત્યુવશ થયા હતા તો મને શોક ન થાત ! પણ આ નીચ યવનોના કુર અન્યાયારથી તેમનો અત આવ્યો એથી મને બહુ દુઃખ થાય છે ’

“ તેથી પણ તારે શા માટે દુઃખી થવું જોઈએ ? પ્રત્યેક પ્રાણીનું પ્રારબ્ધ તેના કર્મો અનુસાર બધાયું હોય છે તે પ્રમાણે ભોગવ્યા વિના કોઈને છુટકો નથી ! પ્રારબ્ધમા ફરક કરવાની કોઈની શક્તિ નથી તેથી તેના માટે દુઃખ લગાડવું એ ખોટું જ ! ”

“ પ્રભુ ! આ પ્રારબ્ધ યોગ ચુકવવાને કોઈ રસ્તો નહિ હોય કે ? ”

“ છે તેનો એકજ રસ્તો છે અને તે આત્મવશ સંપાદન

કરવો એજ છે પ્રારબ્ધ ભોગ દેહને ભોગવવાના હોય છે આત્માને કાંઈ નથી અજ્ઞાની દેહનેજ આત્મા માની લે છે અને તેથી દેહને-થનારા સુખદુઃખ આત્માનેજ થાય છે એમ તેમની ભૂલ થાય છે પણ આત્મજ્ઞાની માણસની દેહ ઉપરની આસ્થા ઉડી જાય છે તેથી તે દેહને થનારા સુખદુઃખથી તે સુખી કે દુઃખી થતો નથી તે હ મેશા બ્રહ્માનંદમા મગ્ન રહે છે ”

“બ્રહ્મજ્ઞાની મનુષ્યનું જો દેહાભિમાન નષ્ટ થતું હોય તો પછી તેને જગતમા કાંઈજ કરવાનું રહેતું નથી ! એ પછી તે અજગરની પેઠે ક્યાંઈ પણ પડ્યો રહે એમજ ને ? ”

“ ના ના એ તો તદ્દન ગેરસમજ છે માનવીએ પોતાના દેહનું રક્ષણ કરવું એટલુંજ તેનું કર્તવ્ય નથી, પણ જગતના વ્યહવારને-કુદરતને શક્તિ પ્રમાણે મદદગાર થવું એ તેનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે ! બ્રહ્મજ્ઞાનીઓની પોતાની ભોગવાસનાઓ નષ્ટ થઈ હોય છે, પરંતુ જગતનું કલ્યાણ કરવાનું કર્તવ્ય તેના દેહના અવસાન સુધી છુટતું નથી. એટલા માટે બ્રહ્મજ્ઞાની માણસ સઘળાં કર્મો જનહિતાર્થે કર્તવ્ય બુદ્ધિથી કરે છે. અને તેનેજ ‘નિષ્કામ કર્મયોગ’ એમ કહેવાય છે ”

“પ્રભુ જો જ્ઞાની માણસને જગતનું હિત કરવાની પણ કામના અવશેષ રહેતો પછી તેના કર્મો નિષ્કામ કેમ કહી શકાય ?”

“જો સાલળ રત્નોગુણ અને તમોગુણ નષ્ટ થઈ મત્વગુણની વૃદ્ધિ થાય, ત્યારેજ તેને ત્રિગુણાતિત એમ કહેવામા આવે છે તેમજ પોતાના ઉપભોગની વાસના સંપૂર્ણ નષ્ટ થઈને કેવળ જનસમાજના હિતની કામના તેટલીજ અવશેષ રહે, ત્યારેજ તેને નિષ્કામ એ સજ્ઞા આપી શકાય ! સ્વાર્થમય વાસના એ જ કર્મબંધ છે નિષ્કામ કર્મયોગમા તેવી વાસના નહિ હોવાથી તે કર્મો મોક્ષને પ્રતિબદ્ધ થતા નથી ! ”

કલ્યાણકુમારીએ હાથ જોડીને આનંદમગ્ન સ્વરે કહ્યું-
“અહાહા ! ગુરુદેવ ! મને ત્યારે જો નિષ્કામ કર્મયોગનો ઉપદેશ

કરો, ને યોગ્યમાર્ગે લગાડી મને હું ખમુક્ત કરો ભગવન્ ! હું
આપને શરણે આવી છું આ જગતમા હવે મારે બીજું કોઈ કર્તવ્ય -
બાકી રહ્યું નથી ! ”

“ બાળે ! થોડું કર્તવ્ય અદ્યાપિ તારૂં બાકી છે એકવાર તું
તારા ભાઈ પાસે જઈને તેને શાન્ત કરે પછી થોડો વખત પતિની
સેવા કરે તે પછી મારા આશ્રમમા આવજે એટલે હું તને સત્ય
માર્ગનો ઉપદેશ કરીશ ’

યોગાનંદ સ્વામી જવા નીકળ્યા કુત્યાણુકુમારીએ ફરી
તેમને ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ કર્યા સ્વામી તેને યોગ્ય આશીર્વાદ
આપી સઘળાની રજા લઈ ત્યાંથી ચાલતા થયા

બીજે દિવસે કુત્યાણુકુમારીએ પ્રવાસની તૈયારી કરી રાજ
ઉદયનારાયણ અને રાજપુત્ર સ્નાહેબરામ એ બન્ને ગોપીકૃષ્ણરાયના
મૃત્યુના ખબર સાંભળી વડનગરથી વીરકિરીટીમા આવેલા હતા,
તેમણે કુત્યાણુકુમારીને વધારે થોડા દિવસ ત્યાં રહેવાનું કહ્યું
પરંતુ હવે અહીં રહેવાનું કાંઈ કારણ નથી, અને અહીં રહીને
નાહક મહારાજને સંકટમા નાખવાની પોતાની મરજી નથી એમ કહી
કુત્યાણુકુમારીએ જવાનો નિશ્ચય બતાવ્યો, એટલે કોઈનો રોકવાનો
ઉપાય રહ્યો નહિ

ઉદયનારાયણે કુત્યાણુકુમારીસાથે એક દાસી અને ચાન્
હથીત્યારબધ માણસો રક્ષણ માટે આપી સારી નૌકામા તેને
ગોષ્ઠવિહાર સ્થાના કરી કુત્યાણુકુમારીએ નીકળતી વખતે ફરી
પોતાનો પુરૂષ વેશ ધારણ કર્યો અને કુત્યાણુસીંહ બનીને તે
સઘળાની રજા લઈ ખિન્ન અત કરણથી રસ્તે પડી !

કુત્યાણુકુમારીના જવા પછી ઉદયનારાયણ અને સ્નાહેબરામ
બન્ને વડનગર આવ્યા અને ત્યાંથી તેમણે નવાબને પત્ર લખ્યો કે-
“ ગોષ્ઠવિહારના રાજા ગોપીકૃષ્ણરાય થોડા દિવસ પોતાના આશ્રમે
હતા ખરા, પણ કમનસીબે તે મૃત્યુવશ થયા અને તેની સાથે

૧૫૪ બાલયોગની

આવેલ રાજપુત્રી કલ્યાણકુમારી ગોપવિહાર તરફ ચાલી ગઈ છે. તેથી નવાબ સાહેબે પોતાના ઊપર રહેમ લાવી ક્રોધ દૂર કરી પ્રથમની માફક પ્રેમ કૃપા કાયમ રાખવી ”

આ પત્રથી નવાબ મુરશિદ કુલીખાન શાન્ત થવાને બદલે ઉલટો ચીડાયો. ઉદયનારાયણે પોતાને ફસાવવાને આ ખોટી હકીકત લખી છે એમ તેને વહેમ આવતા ક્રોધ મતમ થઈ તેણે ઉત્તર લખ્યો કે—“નરકારનો ગુન્હેગાર ગોપીકૃષ્ણરાય તેને તમે આશ્રય આપીને રાજદ્રોહનો અક્ષમ્ય અપરાધ તમે કર્યો છે ગોપીકૃષ્ણરાય અને તેના મદદગારને હાજર કર્યા વિના આ અપરાધની બિલકુલ માફી મળશે નહિ ગોપીકૃષ્ણરાય ખરેખર ગુજરેલ હશે તો તેનું મુરદું અમારી નજરે કરવું સાત દિવસના બે તેમ તમારા તરફથી નહિ થાય તો તમે પુરા દ્રોહી છો એમ માનીને તમારાપર સ્વારી કરવામા આવશે એમ ચોક્કસ માનવું ”

આવી રીતે અપમાન ભરેલો જવાબ બેંધ રાજા ઉદયનારાયણે પણ બહુજ ક્રોધ મતમ થયો અને તેણે પોતાના સેનાપતિને તુરત લડાઈની તૈયારી કરવા કહ્યું સાત દિવસ વીતી જવા છતાં ઉદયનારાયણ તરફથી કાંઈજ અમલ થયો નહિ તેથી વડનગર ઊપર ચડાઈ કરવાનો નવાબે નિશ્ચય કર્યો

પરિચ્છેદ ઓગણીસમો.

સંમધી સાથે દ્રોહ.

ગણેના વ્રદ વડિયો ત્યા નગાની હાથ ડિમત રી ?
ગણેના ગાનિઆઈ ત્યા દંત બધુની ડિમત રી ?
હતી આખે અને બધા ન્વાર્યના માધુઓ બધા,
માહ્ય આ મિયે મગ્ત મગ્ત ક્રિ તેમ એ બધા !
કમાઈ બળમા લોભી લાભ અધ્ધે વિએ હાની,
અગર જન એ ભોગે ચોપડી મેરા મુખવાની !

એક દિવસે નવાબસાહેબે દિવાન ખાનજહાન અને સેનાપતિ મહમદ બનને બોલાવી વડનગર ઉપર સ્વારી કરવાનો પોતાનો વિચાર જણાવ્યો અને લશ્કર તૈયાર કરવાની વરધી આપી સેનાપતિ મહમદબાન હાથ જોડી નમ્રતાથી બોલ્યો— “ જ-હાપનાહ ! હબુરનો હુકમ માથે ચડાવુ છુ અને તેનો અમલ કરવા તાબેદાર ગમે ત્યારે તૈયાર છે પણ સેવકની એક અરજ હબુરે સાલળી લેવી જોઈએ વડનગરના રાજા ઉદયનારાયણ સાધારણ નહિ હોતા મોટા સ્થાનિક છે તે અને તેનો પુત્ર સ્માઈઅરામ એ બન્ને મહાપરાક્રમી યોદ્ધાઓ છે તેનો સેનાપતિ ગુલામ મહમદ અને કાલિયા જમાદાર બન્ને બહાદુર રણવીરો છે શિવાય તેમની ફેજ મોટી અને ક્વાયતી છે આ બધી ખાબતો ધ્યાનમાં લઈને હુકમ થાય તે પ્રમાણે કરવા તાબેદાર તૈયાર છે ”

“ ત્યારે શુ તમે ઉદયનારાયણથી ડરો છો એમ ને ? તમારૂં લશ્કર થોડુ અને શીક્ષિત નથી ? કે તમે તેની સાથે મળી ગયા છો ?

મહમદબનથી તે શબ્દો મહન ન થયા ! તે ઉલ્લેા થઇ ઓલ્લેા- “ જહાપનાહ ! ભીતિ એ શબ્દ આ બદા ગુલામની કિતાબમા છેજ નહિ ! તેમજ અન્નદાતા સાથે બેવફા થવાની પણ મારા કુટબની પૂર્વાપર પદ્ધતિ નથી તોપણ સરકારી લશ્કરમાનો વધારે ભાગ પૂર્ણિયાપ્રાતના બડખોરોને દાબી દેવામા રોકાયો છે. અને કેટલુક લશ્કર મહમદ રૈઝાખાન ગોણવિહાર લઇ ગયા છે. તો પણ હજુર હુકમ થશે તો છે તેટલુજ લશ્કર લઇ વડનગર ઉપર સ્વારી કરવાને તૈયાર છું પછી તે કામમા મારા પ્રાણુ બચ તો પણ ભલે ! પરંતુ જશ કે અપજશ મારે માથે નહિ ! તેથીજ અરજ કરી છે ”

નવાબે કહ્યું- “ બેસો સેનાપતિ ! બેસો આમ ગુસ્સે ન થાઓ તમારૂં અપમાન કરવાને મેં આ કહ્યું નથી ઠીક ત્યારે દિવાનજી ! તમારી શું સલાહ છે ? ”

“ જહાપનાહ ! વડનગર ઉપર હમણાજ સ્વારી કરવાની હજુરની મરજી હોય તો કૃષ્ણનગરના રાજાની મદદ લેવી એમ મને જણાય છે કૃષ્ણનગરનો રાજકુમાર રઘુરામ હિંમતવાન છે અને તેનું લશ્કર પણ કવાયતી છે કૃષ્ણનગરનો રાજા ખડણીની બાકી માટે અટકમા હોવાથી તેનો રાજપુત્ર અહીંજ છે ”

નવાબે ચક્રિત થતા કહ્યું- “ હિન્દુરાજા માથે લડવાના કામમા હિન્દુરાજા મદદગાર થાય એમ બને ખરૂં કે ? હિન્દુઓ પોતાના બાતભાઈ ઉપર હુથીયારો ચલાવવા કેમ તૈયાર થશે ? અને તેમના ઉપર આપણે ભરૂંસો પણ કેમ ગપાય ? ”

“ સરકાર ! એ હિન્દુઓના પરિચયમાજ મારી આખી ઉમર જવાથી તેમના સ્વભાવની મને ખબર છે હિન્દુઓ સ્વા-ર્થી હોય છે. સ્વદેશના કે સ્વબળતિની ઉન્નતિ અવનતિ ના વિચાર તેમને સ્વપ્ને પણ હોતા નથી ! તેમનામાં એ સ્વદેશાભિમાન અગર બાતિ અભિમાન હોત તો અત્યે-

ગણ્યા માંઠ્યા વિદેશી-વિદ્યર્થી યવનોને આટલો મોટો અને સમૃદ્ધિવાન દેશ જીતીને કબજામાં રાખતાં આવડ્યો હોત કે ? ”

નવાળે સ્મિત કરતા કહ્યું- “ હા એ તમારૂં કહેવું ખરૂં છે ઠીક ત્યારે રઘુરામનું મન કેવી રીતે ફેરવવું ? આપણી કાંઈ નાલાસી ન ગણાય અને કાંઈ નુકમાન પણ ન થાય તેમ થવું જોઈએ ”

“ હજુરનો હુકમ થાય તો એ બધી ગોઠવણ હું બરાબર કરીશ. રઘુરામના પિતાને જેલમાંથી કાઢીને તેના અહીંના દરબારી મહેલમાં નજરકેદ રાખવો. રઘુરામ સરકારી કામ બળવી આવશે તો તેની પાસેની ખડણીની બાકી માફ કરી તેના પિતાને છોડી મુકવામાં આવશે એવું વચન આપવું એટલે થયું કામગિરિમાં ચુક થાય કે અપજશ આવે તો વચનમાંથી આપણે મોકળા । અને વિજય મળશે તો ખડણી જેટલી રકમ નજરાના તરીકે સહેજે વસુલ કરવામાં આવશે ”

નવાળે દિવાનની સલાહ પ્રમાણે કરવા કડીને બન્નેને રજા આપી.

ખાનજહાને રઘુરામને પોતાના મહેલે બોલાવીને તેને લાલચ આપી, અને બિચારે રઘુરામ તેનો ભોગ પણ થઈ પડ્યો । અત્યાચારથી પોતાના પિતાની મુક્તતા હાલ થાય છે એટલાજ સ્વાર્થથી લોભાઈને તે સબધીના દ્રોહનું મોટું પાપ વેરવા દેયાર થયો । પોતાના આ દુરાચરણનું પરિણામ શું આવશે ? તેનો તેણે જરા પણ વિચાર કર્યો નહિ અને તેવો વિચાર કરવાની પાત્રતા પણ તેનામાં ક્યા હતી ?

થોડાજ દિવસમાં રાજપુત્ર રઘુરામ પોતાના હિન્દી લશ્કર સાથે સેનાપતિ મહમદજાનને આવી મળ્યો અને બન્નેએ નવાબનો હુકમ મેળવી મળજ દરમજલ વડનગર તરફ ફર્ય કરી.

કૃષ્ણનગરના રાજા અને તેનો વૃદ્ધ દિવાન, બન્નેને રઘુરામનું આ કૃત્ય અચૂં નહિ. પણ હવે કાંઈ બીજું થઈ શકે તેમ

નહિ હોવાથી નશીબ ઉપર ભરોસો રાખી તે સ્વસ્થ બેઠા ।

રઘુરામ અને નવાબી સેનાપતિ વડનગર નજીક આવ્યાના બપોર રાજપુત સાહેબરામ અને સેનાપતિ ગુલામ મહમદને ગુપ્ત બસુસથી મળ્યા એટલે યવન ફેજ શ્રમિત થઇ આવે છે તેને વિશ્રાંતિ નહિ મળવા દેતા અચાનક હુલ્લો કર્યો હોય તો થોડી મહેનતે વધારે ફાયદો થવા સંભવ છે એમ તેમને જણાતા રાગ ઉદયનારાયણે પણ તે પ્રમાણે કરવા આજ્ઞા આપી

મુસલમાની લશ્કર થાકીને લોથ પોથ થઇ જવાથી વડનગર પાસે પહોચના સાથે સેનાપતિના હુકમ પ્રમાણે પોતપોતાના ઘોડા વિગેરે બાધી કપડા સામાન ઉતારી છાવણી નાખવાની અને જમવા ખાવાની તૈયારીમા ગુચવાયા સૂર્ય અસ્ત થવાની તૈયારી હતી મહમદબાન અને રઘુરામ છાવણીનો બદોબસ્ત બેવા ફરતા હતા આજની રાત્રી શાન્તતાથી ગુબરી પ્રભાતમાજ શહેર ઉપર છાપો મારવો એમ તેમણે નિશ્ચય કર્યો હતો

સૂર્યાસ્ત થતા અધકાર વધવા માડ્યો યવન છાવણીમાં ઠારઠાર તાપણીના ભડકા થવા લાગ્યા અને તેના પ્રકાશમા લશ્કરી સિપાઇઓ ખાવાપીવામા ગુચવાયા એટલામા શહેર તરફની બાજુથી ઘોડાના ડાબલાનો ધ્વનિ સંભળવા લાગ્યો રઘુરામ અને મહમદબાન ફરતા ફરતા એકદમ અટક્યા તેમણે પોતા સાથેના માણુમોને તપાસ કરવા તે દિશા તરફ મોકલ્યા થોડીવારમા તે પાછા આવ્યા અને બીતિ ભરેલા સ્વરે બોલ્યા— “ શહેર તરફથી મોટું લશ્કર છાવણી ઉપર ચડી આવે છે । ”

આ અણુધાર્યા બપોર સાલગી બન્ને સેનાપતિઓએ પોત પોતાના લશ્કરને તૈયાર થવા સુચનાનું સીંગ કુકાબું, જેથી એકદમ ધમાલ થઇ પડી । કેઇ ઘોડાઓ ઉપર જીનો માડવા લાગ્યા કેઇ પોશાક પહેરવા લાગ્યા કેઇ હથીયારો બાંધવા લાગ્યા કેઇ પોતાનો સામાન સમેટવા લાગ્યા કેઇ પોતાના હથીયાર શોધવા

દોહાદોહી કરવા લાગ્યા આવી રીતે અસ્વસ્થતા છાવણીમા થઇ હતી, ત્યા વડનગરનુ લશ્કર આવીને તેમના પર તુટી પડયું ! બન્ને પક્ષમા અખાઅપી શરૂ થઇ ! અધારામા શત્રુ કે મિત્રો એ પણ ઓળખી શકતા ન હતા

મહમદખાન અને રઘુરામ પોતાના લશ્કરને હિંમત આપવાને મોટેથી ઉત્તેજિત શબ્દો સભળાવતા હતા તે ઊપરથી સ્પાહેબરામ અને ગુલામમહમદે તેમને ઓળખીને તેમના ઊપરજ હુલ્લો કર્યો આ ચારે વીરોમા ઘણુ યુદ્ધ ચાલ્યુ આખરે રઘુરામનો ઘોડો જખમી થતા પડયો તે માથે રઘુરામ પણ જમીન ઉપર પછડાયો ! સ્પાહેબરામના માણસોએ તેને ઉપાડી હાથપગ બાધીને શહેર તરફ નનાઠયો રઘુરામને ગ્રુમ થએલો જોઇ મહમદખાન ગભરાયો અને તે બીજી તરફ નાસી ગયો એટલે સ્પાહેબરામના ઇશારા પ્રમાણે તેનુ લશ્કર પાછુ ફરીને વડનગરમા દાખલ થયુ અને અદર દાખલ થવા બરાબર દરવાજા બંધ કરી લેવામા આવ્યા

યવન લશ્કરે તેનો પીછો લેવાનો વિચાર પણ મનમા આવ્યો નહિ ! પરતુ આવેલ સકટ વહેલુજ ટળ્યુ બાણી ચતોષ માનીને તે પાછુ છાવણીમા વ્યવસ્થા કરવામા રોકાયુ

વળતે દિવસે સવારે મહમદખાન પોતાના અને રઘુરામના લશ્કરની તપાસણી કરી. તેમા થોડાજ વખતમા પોતાના વધારે માણસોની નુકસાની થયાનુ તેને જણાયુ અને આ શરમ ભરેલી બિના તે નવાબને લખતા પણ અચકાયો ! અપજશ લઇ પાછા જવુ અગર વડનગર ઊપર છાપો મારવો એ બન્ને રસ્તામાથી એકપણ તેને લાલદાયક જણાયો નહિ ! ઝરણુ કે તેના લશ્કરમા શક્તિ ન હોતી તેથી તેણે વડનગરને ફરતો ઘેરો ઘાલ્યો

મહમદખાન તરફથી પહર-પહર દિવસ થવા છતા કાંઈજ ખબર આવ્યા નહિ તેથી બાદશાહનુ ચિત્ત શંકાયુક્ત અને અસ્વસ્થ બન્યું તેથી દિવાન ખાનજહાને વડનગર તપાસવા માટે માણસો

મોકલ્યા તેમણે બનેલી હકીકત આવી જાહેર કરી જેથી નવાબને એક ધ્યેય અને સેનાપતિ ઉપર તેને ગુસ્સો ચડ્યો.

હવે આગળ શુ કરવું એ નવાબે વૃદ્ધ દિવાનને પુછ્યું ત્યારે ખાનજહાને કહ્યું— “નામદાર ! આ વખતે આપણને અનુકુળ સમય નથી ! મહમદબાનને વધારે લશ્કરની મદદ મોકલવા હાલ સવડ નથી અને તે લશ્કરથી વડનગર હાથ લાગે એમ મને જણાતું નથી તેથી હાલ ઉદયનારાયણ સાથે કાંઈ વાતચીત ચલાવી સ્વામીનું કામ બંધ રાખવું અને અનુકુળ સમયની રાહ જોતા તૈયારી કરવી પછી તો હજુરની મરજી ! ”

“આપણી તાલેસી ન ધાય એવી રીતે વાતચીત ધાય તો કરવામા મારી ના નથી ” નવાબે નિરૂપાયે કહ્યું.

“એ માટે હજુરે બેફિકર રહેવું ‘માવિદની આબરૂને નુકશાન ન પહોંચે તેમ ઘસે તોજ હું તે તબવીજ કરીશ ’

વૃદ્ધ દિવાન રજા લઈ જતા નવાબ પોતાના મહેલમા આવ્યો તેણે એ સખંધે ઘણા ઘણા વિચારો કર્યા પણ એકે તેના ધ્યાનમા આવ્યો નહિ.

બે દિવસ પછી વડનગરથી એક બસુન પત્ર લઈ આવ્યો તેમા રાજા ઉદયનારાયણે લખ્યું હતું કે— “મરહોરના ગુનેહગાર ગોપીકૃષ્ણરાય મારા સખ ધી હોવાથી તેને મારે આશ્રય આપવો પડ્યો તોપણ તે માટે હું હજુરની માફી માગવા તૈયાર છું વળી ગોપીકૃષ્ણરાય ગુજરી ગએલ હોઈને તેની સાથે આવેલ તેની પુત્રી કેત્યાણકુમારી ગોષ્ઠવિહાર ગઈ છે. એમ છતાં નવાબસાહેબે વિનાકારણ મારાપર બુલમ આપ્યો છે ! તોપણ એ માટે વિચાર કરીને લશ્કર પાછું બેલાવી લઈ પ્રથમની કૃપા કાયમ રાખવામારી ફરી અરજ છે—વીગેરે—”

વડનગરના લશ્કરને પ્રથમ ઘડાકે જોકે જય મળ્યો હતો, પણ નવાબના અગણિત લશ્કર આગળ તેમ બાદશાહી સત્તા

આગળ પોતાનો બચાવ નથી એ ઉદયનારાયણ ખૂબ સમજતો હતો. વળી જે માટે આટલા કષ્ટ વેડી અભિમાન રાખવાનું તે હવે નથી એવો વિચાર કરીને નકટ ટાળવા તેણે ઉપરોક્ત પત્ર લખ્યો હતો.

દિવાન ખાનઝને એ પત્રનો ફાયદો લઈ તુરત જવાબ લખ્યો કે - “ આ તરફથી એક સ્વતંત્ર કામગાર ગોપીકૃષ્ણરાયના તપાસ માટે આવે છે તેને તમારૂં લખવું ખરૂં છે એવી ખાત્રી થયેથી વડનગરનો ઘેરો ઉઠાવીને નવાબનાહેન સેનાપતિને પાછો બોલાવી લેશે ”

દિવાને તુરત એક વિશ્વાસુ કામગારને તે કામ ઉપર રવાના કર્યો. તેણે ઉદયગ્રામ-વડનગર અને વીરકિરીટ જઈ તપાસ કર્યો. તેમા ગોપીકૃષ્ણરાય ખરેખર યુજરી ગએલ અને તેની સાથે તેની પુત્રી શિવાય બીજી કોઈ ન હતી, અને તે કન્યા ગોષ્ઠવિહાર ગઈ છે એવી તેની ખાત્રી થઈ દિવાને એ સઘળી હકિકત નવાબસાહેબને કહી તેમના હુકમથી સેનાપતિને ફોજ સાથે વડનગરથી પાછો બોલાવી લીધો. માત્ર આ સ્ત્રીને ‘ખર્ચ’ ઉદયનારાયણે આપવો એમ ઠરાવ્યું.

ઉદયનારાયણે તે કબુલ કર્યું. રાજપુત્ર રઘુરામને છુટો કરતાં તે વીલે મોઢે મુરશીદાબાદ પહોંચ્યો. નવાબે તેને બહુ ફિટકાર આપ્યો. અને તેના ખાપની નજરકેદ કાયમ રાખી એક વરસમા ખડણીની બાકી ભરી દેવા મુદત આપી આવી રીતે રઘુરામને શ્રમ ફોગટ ગયો અને રનેહી-મતિ બધુના દ્રોહનું પાપ માથે વેારી લીધું એ માટે તેને પૂરો પશ્ચાત્તાપ હવે થવા માડ્યો.

પરિચ્છેદ વીસમો.

શકંતુ સમાધાન

નદમનુ વાદ્યો ખસતા તલ્લનો મુચે ઉમે ડે,
કુન્દર્દા નાજ પામીને ખડ સૌન્દર્ય મળે છે-
રીમા સપની શરૂ થના બીની ભરાયેલી,
તેમમનિવહેમયી પ્રમદા ક- પતિયી કાચેવી-
પ્રતીતી થઈ કમાડીની પ્રીતી જમણી થતી ત્યારે,
મિથેલા કષ્ટ સભારી દુખી પતિ થાય તેવારે-

કલ્યાણકુમારી ફરી પુરુષવેશ ધારી કલ્યાણસીંહ બનીને
વીરકિરીટીથી નીકળ્યા પછી કેટલીક મુદતે, પ્રથમ જ્યા
તેમની તિબ્બેરી ભરેલ નૌકા ઉપર ચોરોએ દરેડો પાડ્યો હતો ત્યા
નૌકા પહોંચી તેણે હોડીને ત્યા નાગરી રાખવા બલાચીઓને વરધી
કરી પોતે એકલો જ ગલમા અદર ગયો ત્યા તેને કાલીમાતાનું
પુગતન દેવળ દષ્ટીએ પડ્યું તે દેવાલયની બાજુમાં બાધેલ બીજા
કુપડાઓ પણ તેના જોવામાં આવ્યા કુપડી નહાની હતી તોપણ
અદર અને બહાર સ્વચ્છ હોઈ દરેકની આગળ તુલસીક્યારો હતો

કલ્યાણસીંહને કાલીમાતાના મંદિરમાં આવેલો જોઈ તે
કુપડીમાંના કેટલાક લોકોએ મંદિરમાં આવી તેનો ચત્કાર કર્યો

કલ્યાણસીંહે ધીમે સ્વરે પુછ્યું- “ અહીં આ વસ્તી નવી
દેખાય છે ! આ ગામનું નામ શું ? ”

“ પ્રથમ અમે આ સ્થળને કાલીપુર કહેતા હતા પણ
ગયા વર્ષથી તેનું નામ કલ્યાણપુર પડ્યું છે અમારા માલેક
નીલકંઠરાયની મરણ પ્રમાણે તે બહલવામાં આવ્યું છે ”

પોતે ઠેકાણુ ભૂત્યા નથી એવી કત્યાણુસીંહની ખાત્રી થઈ પછી નીલકંઠરાય અને તેના સાથીદારોનું વર્તન કેવું સુધર્યું છે તે જાણવાને માટે તે બોલ્યો— “ તમે આ જ ગલમા રહીને શું ઉદ્યોગ કરો છો ? ”

“ ઠાકોર નીલકંઠરાયના ઉપદેશ પ્રમાણે ગરીબોને બનતી મદદ આપીએ છીએ ઠાકોરનાજ ઉત્સાહ ભર્યા શખ્દો અને મદદથી જ ગલ કાપીને થોડી ઘણી ખેતી કરી છે, ગાયો ગખી છે ગરીબ સુનાકરોને જોઈતી વસ્તુ આપવી, તેમની તપાસ રાખવી, અને કાલિમાતાની પૂજાઅર્ચા કરવી—કરાવીને આનંદ કરીએ છીએ । નીલકંઠરાય ખરેખર પ્રભુનો અવતાર । તેમણે પોતા સાથે અમને પાપના કુવામાથી ઉગાર્યા । તેમણેજ અમારો ઉદ્ધાર કર્યો તે અમારા માલેક અને ગુરૂ । તેમને અમે કોઈ દિવસ ભૂલવાના નહિ ”

કત્યાણુસીંહના મનમા કાંઈક શકા આવી તેનું ચિત્ત ફરવન્ય થયું તે કપતે ગરે બોલ્યો— “ તે હાલ ક્યા છે ? ”

કત્યાણુસીંહનો આ મવાલ સાબળી સંધ્યાના નેત્રો અશ્રુથી ભરાઈ આવ્યા તેમાના એક અંગ્રેસને કહ્યું— “ હાય ! હાય ! ભાઈ ! તે અમે પાપીઓને છોડીને સ્વર્ગમા સિધાર્યા । એક મહિના પહેલા તેમને એક ભયંકર સ્વપ્ન લાઘ્યુ પછી તેમને તાવ આવ્યો અને આઠ દિવસમા તેમણે દેહ છોડી દીધો । અમે પછી તેમનું ઉત્તર કારજ કર્યું અને તેમના સ્મરણાર્થે તેમની પાદુકાઓ સ્થાપન કરી છે કાલિમાતાની પૂજા સાથે તે પાદુકાઓનું પણ અમે નિત્ય પૂજન કરીએ છીએ ”

એ ગામડાના ટોકોનું કહેલું સાબળી કત્યાણુસીંહ એકદમ હતાશ થતો નીચે બેસી ગયો । તેનાથી ઉભું રહેવાયું નહિ છાતી ભરાઈ આવી અતિશય શોક થયો. પણ તે તેણે મુશીબતે દાખી રાખ્યો. તોપણ નેત્રમાથી અશ્રુપ્રવાહ તો અસ્ખલિત વહેતોજ હતો !

કુત્યાણુસીંહની આવી શોકપૂર્ણ સ્થિતિ જોઈ પેલા લોકોને બહુ આશ્ચર્ય થયું તેમણે પુછ્યું- “ શું આપની અને કાકોરની પિછાન હતી ? ”

કુત્યાણુસીંહે અગ્ર લુછતા કહ્યું- “ હા ગયે વરસે અહીંથી સુરશીદાબાદ જતી એક નૌકા ઉપર તેમણે હલ્લો કર્યો હતો અને તેમા તે પકડાયા એ તમને માલરતું હશે એ નૌકા માગીજ હતી અને મેં જ તેમને તે વખતે છોડાવ્યા હતા । ”

“ અરેરે ! ત્યારેજ-તે આપનું રાત્રી દિવસ સ્મરણ કરતા આપને તે ગુરૂ માનતા । આપના ઉપદેશથીજ તેમની આખ ઉઘડી અને તેમણે નારો માર્ગ સ્વીકાર્યો, એમ તે હરવખત કહેતા તે આપની બહુજ રાહ જોતા હતા પણ આપના તેમને ઉવટે દર્શન થયા નહિ । કાલીમાતાની મરજી બીજી શું ? ”

કુત્યાણુસીંહનાથી ત્યાં ક્ષણવાર પણ બેમાયું નહિ તે ગરીબ ગામડીયાઓને તેમના ગુરૂના ઉપદેશ પ્રમાણે બરાબર વર્તવાની ભલામણ કરી, તેમની ગજ લઇ તે ત્યાંથી તે કાલીમાતાના દર્શન કરીને ગગાકિનાગ ઉપર આવી નૌકામા બેઠા પછી તે ગોષ્ઠવિહાર તરફ હકારવા સુચના કરી

તે દિવસે રાત્રે નૌકામાના એકાન્ત સ્થળે કુત્યાણુકુમારીએ પોતાના પતિના ગત થવા માટે અત્યંત શોક કર્યો । ત્યાં તેને શાન્તિ કેણુ આપે એમ હતું ? આખરે યોગાનંદ સ્વામીના ઉપદેશનું સ્મરણ થતા ગાન્ત થઈ આત્મહત્યાના વિચારથી તે પરાવ્રત થઈ

કેટલાએક દિવસો પછી કુત્યાણુસીંહની નૌકા ગોષ્ઠવિહાર પાસે આવી પોતે ઘરમાથી નીકળતી વખતે કેવી સ્થિતિમા કેવી ઉમેદથી નીકળી હતી અને થોડાજ અવકાશમા કાલચક્રના સપાટાથી પોતાની સ્થિતિનું કેવું પરિવર્તન થયું ? એ વિચાર મનમા આવતા કુત્યાણુસીંહનું મન બહુજ ખેદિત બન્યું । તે નૌકાપર

ઉભો રહી સૂન્ય નજરે ગોષ્ઠવિહારના રાજમહેલ તરફ જોતો હતો. મહેલ ઉપર ચક્રાકૃતિ લીધું નિશાન પવન ગતિએ ફરકડતું હતું. તે જોઈને તે એકદમ ચમક્યો. અહીં પણ કાંઈ વિપરિત બનાવ બન્યો છે, એમ તેને જણાયું પોતાના બધું માટે તેને ચિંતા થવા લાગી.

ગોષ્ઠવિહારના તટપાસે નૌકા પહોંચી એટલે સઘળાને નૌકામાજ રહેવાનું કહી કુલ્યાણસીંહ એકલો નીચે ઉતર્યો ત્યાજ પાસેજ એક ગોવાળીયો તેને મળ્યો તેને પુછવાથી ગોષ્ઠવિહારના રાજમહેલમા મહમદ રૈઝાખાન રહે છે એમ તેને ખબર મળ્યા પછી કેટલીકવાર વિચાર કરીને તેણે ઉપાધ્યાય શિરોમણી ઠાકોરના ઘરનો રસ્તો લીધો.

વૃદ્ધ શિરોમણી ઠાકોર ઘરમા ગીતાનો પાઠ વાચતા બેઠા હતા કુલ્યાણસીંહ પાસે જઈને પ્રણામ કર્યા ઠાકોર મહાશયે તેને તુરત ઓળખતા ‘ વહાલા કુલ્યાણ ’ એમ બૂમ પાડી અને તે તેને ગળે વાત્મલ્ય પ્રેમથી ભેટી પડ્યા એકબીજાથી ઘણીવાર કાંઈ બોલાયું નહિ તેમના નેત્રમાથી અસ્ખલિત અશ્રુમાત્ર વિસર્જન થતા હતા.

થોડીવારે કુલ્યાણકુમારીએ પોતાનો પુરૂષવેશ કાઢી નાખ્યો. પાંચી તેણે પિતાના સ્વર્ગસ્થ થયાના ખબર કહ્યા શિરોમણી ઠાકોરે પણ ગોષ્ઠવિહારના યુદ્ધની-તેમા રાજપુત્ર ગોવિંદરામ ગતપ્રાણ થયાની-અને લલિતાદેવી સતિ થયાની હકીકત કહી આ એકદમ ભડકી નીકળેલી દુ ખની ભય કર જવાલાઓથી બિચારી કુલ્યાણકુમારીનું કોમલ હૃદય બળીને ખાખ થયું તેના નેત્રમાથી અશ્રુજળ પણ સુકાઈ ગયું. રનાન લોજનાદિ આટોપીને કુલ્યાણકુમારી વિચાર કરવા લાગી કે હવે પોતાને જગતમા કોઈપણ માયા બંધન રહ્યું નથી તેથી ગુરૂસેવામા રહીને મનુષ્ય જન્મની સાર્થકતા કરવા વિના બીજું કોઈ કર્તવ્ય અવશેષ નથી મળે તેજ સાધવું.

રેઝાખાન નેરીસાબેગમ સાથે રાજમહેલમા રહેલ છે એમ કુત્યાણકુમારીને ઠાકોર દ્વારા ખબર મળ્યા તે સાંભળી તેને આશ્ચર્ય લાગ્યું અને તે સાથે એક બાકી કર્તવ્ય પૂર્ણ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યા માટે આનંદ પણ તેને થયો નેફિસા બેગમનો બાદશાહી પરવાનો પાછો આપી દઇ પછી પોતે આવ્યા જવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો

માથકાળે કુત્યાણકુમારીએ ફરી પુરૂષવેશ પહેરીને બે ઘડી રાત્રા જવા પછી એક મુસલમાની યુરખો અગ ઉપર ઓઢીને તે ઠાકોરના ઘેઠથી નીકળી ગજસ્તિઓનું અતપુર તે બાણતી હતી તેથી નિધી બેગમના મહેલે પહોંચી ત્યાં પહેરા ઉપર એક સિપાઈ હતો તેને તેણે પરવાનો બતાવ્યો તં કોઈ મોટા ઘરની મુસલમાન સ્ત્રી હોવી જોઈએ એમ તેણે યુરખા ઉપરથી માનીને પરવાનાને કુરનિશ બબવી તેને અદર જવા દીધી

નેફિસાબેગમ પોતાના મહેલમા પતિને માટે પુષ્પહાર ગુથતી બેઠી હતી, પાસે એક દાસી કૂલો વીણીને આપતી હતી કુત્યાણસીંહને અદર આવવા સાથે બેગમે તુરત તેને ઓળખ્યો અને હાથમાનો પુષ્પહાર પડતો મુકી તેણે એકદમ આગળ જઈ આલિંગન આપ્યું એ જોઈ દાસી મુગે મોઢે બહાર ચાલી ગઈ નેફિસાએ કુત્યાણસીંહનો હાથ પકડીને તેને એક કોચ ઉપર પેતાપાસે બેસાડ્યો એક બીજાએ અન્યોઅન્ય કુશલ પૂછયા બાદ એક બીજાની હકીકત પણ કહી

કુત્યાણકુમારી અચાનક ગુમ થવાથી પોતાના ઉપર કેવું દુઃખ કલક આવ્યું, અને તેની કેવી દુઃખી સ્થિતિ થઈ તે હકીકત પણ કુત્યાણકુમારીને નેફિસાએ કહી તે વખતે પોતે કુત્યાણકુમારીના ઉપદેશ પ્રમાણે કેવા દંડ નિશ્ચયથી અને નિસ્વાર્થ બુદ્ધિથી વર્તી, અને તેનું કેવી રીતે સાફ પરિણામ આવ્યું એ વાત પણ દુઃખમા નેફિસાએ કહી કુત્યાણકુમારી ઉપર દુઃખ વખતમા આવી પડેલ આપતીના વાદળા અને તેની દુઃખપૂર્ણ દશા જોઈ નેફિસાનું

અતઃ કરણ ભરાઈ આવ્યું ! તેણે કલ્યાણકુમારીનું બહુ પ્રકારે શાતવન કર્યું

કલ્યાણસીંહના દાખલ થવા સાથે જે દાગી બહાર આવી ગઈ તેણે તેને ઓળખ્યો હતો. સુરગીદાબાદ બેગમ પાસે ગુમરીતે તેજ રાજપુત્ર આવતો હતો અને તે વાત ખાનસાહેબને નહિ કહેવાથી પોતા ઉપર તે નારાજ થયા હતા. તેથી આ ગુમ વાત હવે તુરત ખાનસાહેબને કહીને પાછી મહેરબાની મેળવવાના વિચારથી તે દાસી ત્યાંથી મીઠી રૈઆખાનના બગલે પહોંચી હતી. અને ત્યાં તેણે એકાન્તમાં સઘળી હકીકત કહી

રૈઆખાન બુખ્યા મીંહની માફક મમશેર લઈને એકદમ નેફિસાના મહેલ તરફ નીકળ્યો. બેગમને તેના ચારની રૂબરૂ ફેરવેત કરી, તેને ગુનોહ સાબીત ઠરાવવો અને પત્રી એ બદમાશનું માથું ઉડાવીને તે માથું નેફિસા સાથે નવાબ તરફ મોકલવું એટલે તે બુદ્ધની ખાત્રી થાય એવા નીચ વિચારથી અને ફૂરતાથી મનમાં બળતો રૈઆખાન સેતાની હાસ્ય કરતો નેફિમાના મહેલે આવ્યો. અને તેણે દરવાજાને બહારથી લાત મારી કમાડો ઉઘાડ્યા

રૈઆખાનને જોઈ નેફિસા અને કલ્યાણસીંહ બન્ને ઉડીને ઉભા થયા નેફિસાએ આગળ થઈને પતિનું પ્રેમથી સ્વાગત કર્યું. તેની આ નિર્લજ્જતા જોઈ રૈઆખાન બહુજ ખીજવાયે. તે તેને પાછી ધકેલતા બોલ્યો— “ દુષ્ટા ! પાપિણી ! તારા આ ચારની મમલ પતિનું સ્વાગત કરવા જતા તને શરમ નથી આવતી ? કોઈ બબ્બરમાં દુકાન માડીને બેઠેલી વેશ્યા જેટલી પણ તને લજ્જા નથી રહી શુ ? ”

“ વહાલા ! શુ આ બુઠો આરોપ ? એ મારા ગુરૂદેવ છે ! તેમણેજ મને શુદ્ધ પ્રેમનું તત્ત્વ અને પત્નીના કર્તવ્ય સમજાવ્યાં છે ! ”

“ હા. રતિસાક્ષના તે તારા ગુરૂ ખરા. અને સ્ત્રિઓના કથક નાટકની પ્રતિતી આપનારા તે મારા પણ ગુરૂજ છે ! તારા

દેખતાંજ હવે તેમને ગુરૂશિષ્યા આપીને તારા અને તેમના દેવામાથી એક સાથેજ હું મુક્ત થવા માગુ છું એ બેશરમ ! તારા મહેલમા તારા એ દુષ્ટ ચાર માથે તને પકડી છતા, હજી પોતાનો પશ્ચાત્તાપ પૂર્વક અપરાધ કબુલ કરવાને તને સુગત નથી કેમ ? નહિ, પણ હવે તારી કબુલતની મારે શુ દરકાર છે ? આ નીચ સાહસી ઝકરને શિરચ્છેદ કરીને તેનું મસ્તક તારા પાપના ક્ષણ તરીકે તારા ગળામા બાધીને તને નવાબસાહેબ તરફ હાથગાળ મોકલુ છું ” દાત પીમતા રૈઝાબાન બોલ્યો અને કલ્યાણસીહ તરફ તરવાર ઉગામતો દોડ્યો.

કલ્યાણસીહ જરાપણ નહિ ડરતા તિરસ્કારની નજર બોલે ઉભો રહ્યા હતા નેક્રિસા દોડી જઈને પોતાના પતિનો તરવાર ઉગામેલો હાથ પકડી રાખતા બોલી- “ હ હ ! પ્રાણનાથ ! સ્ત્રી હત્યાનું પાપ વહોરી ના લેતા ! આપના સરખા સૂરાની સમક્ષેરને સ્ત્રીના લોહીનો આલડછંટ નહિ મહેવાય ! હું આપની ધર્મપત્નિ હોવાથી આપની સાથે મારૂં પણ નામ કલકિત નહિ કરું ’

રૈઝાબાન પાછળ હઠતા ચકિત થઈ બોલ્યો- “ શુ સ્ત્રીહત્યા ? ક્યા છે સ્ત્રી ? દુષ્ટા ! તું મને આધળો થેલો ધારીને ઉઠાવવા માગે છે એમ ?

નેક્રિસા કલ્યાણસીહ પાસે જઈ નમ્ર સ્વરે બોલી- “ એ વહાલી બહેન ! રાજકુમારી ! મને ક્ષમા કર હવે તારૂં ગુપ્ત રહસ્ય રાખવું મુશ્કેલ છે આપનું ખરૂં સ્વરૂપ પ્રકટ કરી મારા વહાલા પ્રાણની ખાત્રી કર તેમ કરવાથી તારા પર કેાઈ પણ જાનનું નુકસાન નહિ આવવા કઉં એમ હું સોગન લઈ કહું છું ”

કલ્યાણકુમારીએ ઉઠીને પોતે પહેરેલો પુરૂષવેશ કાઢી નાખ્યો. અને સાડીનો છેડો જરાબર સુધારી લઈ તે અવનત મુખે એક તરફ ઉભી રહી તેનું અપ્રતિમ મૌહર્થ બોધ રૈઝાબાન ચકિત થયો તેના હાથમાની સમક્ષેર નીચે પડી ગઈ ! અને તે

ખીસીયાણો થઈ એક કોચ ઉપર કલ્યાણકુમારી તરફ ચકિત દટીથી બેતો બેઠો. પોતાને ભલથાપ ખવરાવવા નેકિસાએ આ કાંઈ કપટ તો કશું નહિ હોય એવી તેને જરાવાર શકા આવી. પણ કલ્યાણકુમારીનું કુદરતી મનોહર સૌહર્ય બેઠને તેની તે કુચકા વધારે વાર ટકી નહિ.

નેકિસા અને કલ્યાણકુમારીને બન્નેને સામેના પલગ ઉપર બેસવાનું કહી રૈઝાખાન ધીમે સ્વરે બોલ્યો— ‘ રાજકુમારી ’ સુરશિદ્ધાબાદમા નેકિસાના મહેલમા પુરૂષવેશથી તુંજ આવતી કે ? નેકિસાએ નવાળી પરવાનાં તનેજ આપ્યો હતો ? અને તે પરવાનાનો ઉપયોગ કરીને ચવનવેશથી ગોપીકૃષ્ણરાયને જેલમાંથી તુંજ ઉઠાવી ગઈ હતી કે ? તારૂં રહસ્ય પૂર્ણ ચરિત્ર સાબળવાની મને બહુ ઉઠકા થઈ છે મને તારો ભાઈ સમજીને નિર્ભયતાથી તારી સઘળી હકીકત કહે ”

કલ્યાણકુમારીએ રૈઝાખાનનો તેની ભલમનસાઈ માટે ઉપકાર માન્યો. અને પોતે ગોષ્ઠવિહારથી નીકળી ત્યારથી અત્યાર સુધીની સઘળી હકીકત સ્વસ્થતાથી કહી દુ ખના પ્રસંગોનું ફરી કહેતી વખતે સ્મરણ થતા તેની આખમા અશ્રુ આવ્યા જે તેણે બહુ હિંમતથી ઢખાવ્યા.

કલ્યાણકુમારીની શુદ્ધ પિતૃભક્તિ, ઉચ્ચ બુદ્ધિ, અને સાત્વિક ધૈર્ય બેઠ રૈઝાખાનને આશ્ચર્ય લાવ્યું. અને બહુજ દુકા વખતમા તેના પર આવેલા ઘણા દુ ખના પ્રસંગોથી તે પાપાણુ નુહથી રૈઝાખાનનું અત કરણુ લેદાઈ ગયું. નેકિસા બેગમનું કોમળ અત કરણુ તો એટલું પીગળી ગયું કે કલ્યાણકુમારીની હકીકત કહેવાઈ રહી તોપણ નેકિસાના નેત્રમાંથી તો અશ્રુ અટક્યાજ નહિ.

ચોટીવાર સ્તબ્ધ રહ્યા પછી મહમદરૈઝાખાન હિલગીર થતા બોલ્યા— “ હાથરે ! બહેન કલ્યાણકુમારી ! હમવસીએ તારો સત્યાનાશ થયો છે, અને તે નાશ કરવામા કારણભૂત હું થયો છું

એથી મને બહુ ખેદ થાય છે ! પણ ગઈ ગુજરી પાછી આવતી નથી. મારા હાથથી તારૂં ઘણું નુકસાન થયું છે, તોપણ તેતો મારી બેગમને સત્યમાર્ગનો ઉપદેશ આપીને મારાપર ઉપકાર કર્યો છે ! આ તારા ઉદાર સ્વભાવને ઉપમાજ નથી તું ખરેખર મૃત્યુ ભૂમીની પ્રત્યક્ષ દેવી છે. મારા સઘળા અપરાધોની હવે ક્ષમા કર અને અમારી સાથે સુરશિદ્ધાબાદ ચાલ ત્યાં નવાબસાહેબને તારી સઘળી હકીકત કહીને ગોષ્ઠવિહારની બગીચ તારા નામે કરી આપુ ”

ખાનસાહેબ ! મારાપર આવી પડેલા હું ખના હુગરાઓ માટે હું આપને જરાએ દોષ દેતી નથી તે મારા સચીન ! પણ હવેથી બગ જમીનદારો સાથે દયાની લાગણીથી વરતશો તો બસ છે મારે બગીચ લઈ શું કરવી છે ? માબાપ ભાઈ કુટુંબી પતિ પુત્ર એમાથી કોઈપણ બતની માયાનું બંધન મારે રહ્યું નથી ! હવે તો સઘળી પૃથ્વી એજ મારી બગીચ, સઘળા પ્રાણીઓ એજ મારા સગાસબંધી, અને ઇશ્વર ભજન તથા લોક કલ્યાણ એજ મારું કર્તવ્ય ! તમારી નજીવી બગીચની કે સઘળી મૂગલ પાદશાહતની મારે શી પરવા છે ? ” કલ્યાણકુમારીએ વિરક્તપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું

નેફિસા અશ્રુ પૂર્ણ દૃષ્ટી વડે બોલી-“ વહાલી બહેન ! આવી રીતે ઉદાસ અને વિરાગી ન થતી ! તારી બગીચ તારે ન ભેયતી હોય, કે સસારમા ન પડવું હોય તો પ્રભુ ભજન કરતી મારી પાસે રહેજે. હું માતાની માફક તારૂં સન્માન સલામીશ-તારી સેવા કરીશ ”

“ બેગમસાહેબ ! મારો સસારહવે બહુ મોટો-વિસ્તારવાળો થયો છે ! તે સાથે મારા કર્તવ્યોની જવાબદારી પણ વધી છે તે મારે કેવી રીતે પૂરી કરવી એ મારે મારા ગુરૂદેવ પાસેથી બાણી લેવું ભેદ્ય છે. મોટે હવે મને રબ આપો. અને આ નવાબી પરવાનો મારી પાસે રાખવા આપ્યો હતો તે પાછો લ્યો. ”

કુલ્યાણકુમારીએ પરવાનો નેક્રિસા આગળ મૂક્યો અને તે તુરત ઉઠી. દેઝાખાન અને નેક્રિસાએ તેને થોડા વધારે દિવસ પોતા પાસે રોકાવા કહ્યું પણ તેણે તે માન્યું નહિ કુલ્યાણકુમારીએ ફરી પુરૂષવેશ પહેર્યો પછી દેઝાખાનની રત્ન લઈ, અને નેક્રિસા બેઝમને આશિર્વાદ આપી તે રાજમહેલમાથી બહાર નીકળી. દેઝાખાન અને નેક્રિસા તેને દરવાજા સુધી પહોંચાડવા ગયા કુલ્યાણકુમારીના રક્ષણ માટે દેઝાખાને બે વિશ્વાસુ માણસો સાથે આપ્યા.

કુલ્યાણસીંહ શિરોમણી ઠાકોર અને તેની સ્ત્રીની રત્ન લેવા તેમના ઘેર ગયો તે સ્નેહાળુ હપતિને સમજાવતા પણ તેને બહુ કઠીણ પડ્યું પછી તે પોતાની નૌકામા આવી બેઠો અને તે ગંગા પ્રવાહમા ઝપાટાથી ચાલવા લાગી. બિચારી કુલ્યાણકુમારી આજે સદાને માટે ગોષ્ઠવિહાર છોડી ગઈ !

પરિચ્છેદ એકવીસમો.

ઉવર ! !

દુખની વાત સાભળતા દુખિ ન્હિ જોડુ થાતુ,
પડે પ્રત્યક્ષ આનીને દિમે હલક વાજુ થાતુ,
યશી દિન નીતના થોડા ભુલક શાન્ત ચિત થાયે,
વિનાગી પ્રતિ વધવાથી તુચ્છ સસાર મન થાયે-
મુકી વ્યવહાર લેલિકના વળે પરમાર્થને પથે,
તમી પોતે જગત તારે દહ ઉપદેશને ખતે—

રેઝાખાન અને નેફિસાબેગમ મહેલમા પાછા આવ્યા પછી રેઝાખાને પોતાની પત્નિની શુદ્ધાત કરણથી માત્રી માગી અને પ્રેમ વેગથી તેને દહ આલિંગન આપ્યું ! કુટ્યાણકુમારીનો ઉપદેશ સફળ થયો, અને પોતા ઉપરનો નીચ આરોપ દૂર થયો તેથી નેફિસાને અત્યાનંદ થયો. રેઝાખાનની પ્રથમની પ્રીય પત્નિ ફતિમાબેગમના નિષ્કુર વર્તનથી તેના માટે રેઝાખાનનું મન વિરક્ત થયું હતું, તેમા નેફિસાના પ્રેમભર્યા નમ્ર અને એકનિષ્ઠ વર્તનની ઉંડી અસર થતા, તેણે ફતિમાબેગમને બિલકુલ વિસારી દીધી અને નેફિસાબેગમને સર્વસ્વ અર્પણ કરીને તેના શુદ્ધ પ્રેમનો ભક્ત બન્યો. નેફિસાના સુખની પરમાવધિ થઈ !

રેઝાખાને બનેલી હકિકત અને કુટ્યાણકુમારીનું હુકુ ચરિત્ર તેણે રબુ કરેલા પરવાના સાથે નવાબ સાહેબ તરફ પત્રદ્વારા મોકલ્યું અને પોતાના અપરાધ માટે ક્ષમા માગી અને પોતાની વડાલી નેફિસા સાથે હબુરની સલામ આવવા રબ માગી

પત્ર વાચીને વૃદ્ધ નવાબને આનંદ થયો. તેણે તુરત રેઝાખાન

અને વહાલી પૌત્રી નેફિસાને સુરશીદાબાદ બોલાવ્યા.

સુરશીદાબાદ આવ્યા પછી નવાબે રૈઝાબાનની રૂબરૂ કુલ્યાણકુમારીનું ચરિત્ર ફરી એકવાર નેફિસાના મોઢેથી સાંભળ્યું તેથી નવાબને પણ કૌતક જણાયું તે પછી ગોષ્ઠવિહારની જાગીર ખિનવારસ તરીકે નવાબી રિયાસતમાં ખાલસા કરી બેડી નહિ દેતા કુલ્યાણકુમારી માટે તેના કોઈ સબધીને આપવી એમ નેફિસાએ નવાબ સાહેબને વિનતી કરી રૈઝાબાને અનુમતી બતાવી તેથી નવાબે તે ખુશી થઈ કબુલ રાખી અને દિવાન ખાનજહાનની સલાહથી કુલ્યાણકુમારીના નજીકના સગાને શોધીને કુલ્યાણકુમારીના ખર્ચ માટે તેના સ્વાધીન કરી

સેનાપતિ મહમદજાન વડનગરની સ્વારીમાં અપજશ લઈ આવવાથી તેનાપર નવાબ નારાજ થયા હતા માટે તેને દુઅમ મેનાપતિ ઠગવી મહમદ રૈઝાબાનને સુખ્ય મેનાપતિ નીમ્યો વૃદ્ધ દિવાન ખાનજહાન બુદ્ધિવાળો શાણો અને ન્યાયપ્રિય હોવાથી, તેના વહિવટમાં ખડણીની બાકી માટે બગ જમીનદારો ઉપર થતા અત્યાચારો અટક્યા તોપણ ખડણીની વસુલાત તો પ્રથમના અત્યાચારોની ભીતિથી બાકી રહેતી નહોતી તેથી કોઈના ઉપર જબરદસ્તી ગુબારવાનો વખતજ આવતો અટક્યો તેમ ખાનજહાન તરફથી ઘણી સગવડતા પણ કરી અપાતી તેથી જમીનદારો ઘણા નિર્ભય થયા

* * *

કુલ્યાણકુમારીની નૌકા ચોગાનદ સ્વામીના આશ્રમ પાસે આવતા તે ત્યાં ઉતરી અને પોતાપાસેનું સઘળું દ્રવ્ય અને અલંકાર વિગેરે હંતુ તે બધું નૌકા ઉપરના ખલાસીઓ અને આવેલા રક્ષકોને આપીને તેમને વડનગર મોકલ્યા પછી તેણે પોતે પહેરેલ પુરૂષ વેશ ગગાર્પણ કરીને તેણે ગગારના કર્ચુ અને પોતાના નૈસર્ગિક ખરા વેશે નિર્મલપણે તેણે સ્વામીના આશ્રમનો માર્ગ લીધો.

બપોરનો વખત થવાથી ચોગાનદ સ્વામી નિત્યકર્મો આટોપી

૧૭૪. બાલયોગિની

કદમૂળ લેવાને જ ગલ્લમા ગયા હતા કેત્યાણકુમારી મંદીરમા ગઈ-
અને શ્રી શકરને વદન કરીને સ્વામીની રાહ જોતી બેઠી થોડીવારમા
યોગાનંદ સ્વામી આશ્રમમા આવ્યા કેત્યાણકુમારીએ સાધાગ્ર
કર્યા. સ્વામીએ તેને ઓળખીને અપત્યપ્રેમથી તેનું સ્વાગત કર્યું
અને કુશલ પુછ્યું કેત્યાણકુમારીએ ખિન્ન અને દુઃખી સ્વરે
પોતાની કર્મકથની સ્વામીને દુઃકમા કહી સભળાવી આ વખતે
તેણે મનને ઘણું દાખ્યું તોપણ તેનાથી રડી જવાયું !

યોગાનંદ સ્વામી બોલ્યા- “ કેત્યાણી ! તકલીરના ભોગ
અને દુઃખને માટે શોક કરવો એ શાણાનું કર્તવ્ય નથી પ્રાપ્ત-
સ્થિતિના સદુપયોગ કેમ કરી લેવો એજ શાણા માણસે વિચારીને
ને પ્રમાણે વર્તવાનું છે તોજ માણસો પોતાની ફરજ યોગ્ય રીતે
બજાવી શકે પ્રભુએ લેને જગતના સસારી બંધનોથી મુક્ત કરી
આત્મોદ્ધારનો માર્ગ સીધો કરી આપ્યો એ માટે તે જગતનિય-
તાનો તારે ઉપકારજ માનવા જોઈએ હવે તું ધારીશ તો જગતનું
કેત્યાણ કરી તારો ઉદ્ધાર પણ તું સહજ કરી શકીશ ”

“ ગુરૂદેવ ! એજ ઈચ્છાથી હું પાછી આપની પાસે આવી
છું તો કૃપા કરીને પ્રવક્તાન અને નિષ્કામ કર્મયોગનો ઉપદેશ
આપો અને મારાથી બનતી સેવાનો સ્વીકાર કરી મને કૃતાર્થ કરો ”

“ કેત્યાણી ! તારી પ્રથમની જાણસા હજી કાચમ છે તે
બાણી મને સતોષ થાય છે તું આ આશ્રમમા થોડા દિવસ રહીને
શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતાનું અધ્યયન કર એટલે તારા સંઘળા સંશયની
નિવૃત્તિ થતા તને શાન્તિ પ્રાપ્ત થશે ” યોગાનંદ સ્વામીએ કહ્યું

કેત્યાણકુમારીએ સાદા ભગવા કપડા પહેરી યોગાનંદ
સ્વામીના આશ્રમમા તે તપસ્વિની બની યોગ્ય ગુરૂસેવા ભક્તિપૂર્વક
કરવા લાગી. યોગાનંદ સ્વામીનું સ્વાનુભવસિદ્ધ શિક્ષણ, અને
કેત્યાણકુમારીની વૈરાગ્યપૂર્ણ શુદ્ધ બુદ્ધિનો સંગમ થતા એક
વર્ષમાજ તેનું અધ્યયન પુરૂ થયું અને તેની બુદ્ધિ શુદ્ધ-કર્તવ્ય-
માર્ગને ઓળખવા લાગી.

ખેતાની શિષ્યા આટલી દુક મુદતમા ધારવા કરતાં વધારે શિક્ષીત થએલી બેઠ યોગાનંદ સ્વામીને અત્યંત સમાધાન થયું. પછી તેમણે તેનું નામ બાલબ્રહ્મચારિણી અથવા બાલતપસ્વિની એવું રાખી તેને આશિર્વાદ આપી, અજ્ઞાન જનોને મદ્બોધ આપવા સારૂ તીર્થયાત્રા કરવા જવાની આજ્ઞા આપી.

ગુરૂદેવની આજ્ઞા પ્રમાણે યોગિની-કુસ્યાણી રજા લઈને તીર્થાટન કરવા નીકળી રસ્તે જે જે ગામો આવતા ત્યાં ભગવદ્-ગીતામા કહેલ નિષ્કામ કર્મમાર્ગનો ઉપદેશ આપતી તેની મીડીવાણી, નિર્દોષ પ્રતિષ્ઠાન શૈલી અને નિસ્વાર્થી વર્તન બેઠ શ્રોતાઓ તેમા તલ્લિન થતા.

આવી રીતે દુક મુદતમા બાલયોગિનીનું નામ સર્વત્ર આજ્ઞ-વૃદ્ધ, સ્ત્રી-પુરૂષોના મોઢે ગવાતુ થયું ! !

આ નવલકથાના અગાઉથી ગ્રાહક થએલ ગૃહસ્થાના મુખ્યારક નામો

(લેખક તરફના)

- ૧ શર્ધવી ઓધવજી મોતજી જામનગર ૧ પટેલ કાળા ડોસા રાયડી
૩ ભીખાભાઈ કાલિદાસ પટેલ ૧ સાકરચંદ માધવજી સાયજીળી
ભલાપીની કે પની, ટોલીગજ ૧ કામદાર કાનજી પાનાચંદ
૪ માધવગવ શિવરામ ડાયરેક્ટર સમ ઢીયાળા
વડોદરા ૧ સરવેયર ખોડીદાસ દેવજી મોવૈયા
૧ દુલ્લભરામ ઘોઠજી, મોહનપુર ૧ ચાણુદાર લાલજીભાઈ વાલજી
૧ પટેલજી વેંગદાસ મથુરભાઈ કલાલી કુહાડવા
૧ જાનની લક્ષ્મીશંકર વજેશ કર હળવદ ૧ શેક જદવજી મૂળજી ખમ્મસરી
૧ જાનની ભાઈશંકર અદગજી ” ૧ વદલભદાસ ઝવેરચંદ ”
૨ જાનલાલ લક્ષમણ પટેલ ૧ નગીનલાલ ડી પારેખ ભાલોદ
જામજોધપર ૧ હિરભાઈ-સુર, મેનેજર
૧ કેડણાશંકર અમૃતલાલની કુળ ધાર્મિક આશ્રમ ડહેલી
વડાળા ૧ રાવળ ભવાનીશંકર મૂળજી લતીપુર
૧ શવજી શામજી સતવાણી જોડીયા ૧ રઘુનાથદાસ કલ્યાણદાસ અલીયા
૧ પ્રેમશંકર મગનલાલ જામજોધપર ૧ મગનલ લ કાનજી કલકતા
૧ ઓવગસીય પગસોતમ દેવકરજી ૧ મહેતા ઉમીયાશંકર લાલશંકર ”
ભાણુવડ ૧ મણિલ લ કુપેલીયા C/o શેક
૧ ભટ્ટ લક્ષ્મીશંકર ગોવિંદજી કરાચી કલ્યાણજી માવજીની કુ ઝરીયા
૧ તુળસીદાસ માધવજી ખેટશ ખોદાર ૧ વકીલ લક્ષ્મીદાસ મેઘજી
૧ મોહનલાલ લક્ષ્મીદાસ કલકતા જામખ બાળીયા
૧ ફ્રેન્ડ મોસાયટી C/o જોહાલાલ ૧ લજ્જશંકર ગૌરીશંકર ”
ભગત જામનગર ૧ વૃજલાલ પરમાનંદ વર્મા ”
૧ સરવેયર જયાશંકર પીતાબજી દવે ૧ કુન્દનલાલ મોહનલાલ ”
વાકાનેર ૧ દયારામ સાર્વજનિક પુસ્તકાલય
જામનગર ૧ જાદવજી હરજીવન મામુલતદાર
અમરેલી જામનગર
૧ મીતી દેવજી વેલજી બાલભાઈ લાલપુર

- ૧ ગોળકાલાલ ફુલસંજીલ વહીલ
 બાણુવડ
 ૧ બાટ જટાણ કર મણિસ કર
 રેસન મા જોલપુર
 ૧ વહીલ : જાનલાલ સુદરજી ”
 ૧ કુમારશી જીવુસ સાહેબ એ ડી
 સર જામનગર
 ૧ કુમારશી નવસિ હજી શિવસિ હજી.
 સામણુવા દરબાર, જામનગર
 ૧ વહીલ નેમણંદ ચુલજી જામજોધપ
 ૧ જોડાલાલ કરમશી. મુળા
 ૧ ગણુલાલ : જામનગર દેસાઈ
 મહાસાગરી સતાપુર
 ૧ જોડાલાલ પીવાળા ”
 ૧ કરમશી શિવુલા રામાબી ”
 ૧ હાકર જોડાલાલ સવજી
 ૧ જાલજીભાઈ ગીગારોડ બર
 ૧ સા દવારજાદાસ મોતીલાલ
 ઉમર
 ૧ રોડ હીમતલાલ જામનાદાસ ઉમ
 ૧ સા મોહનલાલ મથુરદાસ (ગાં
 ઉમ
 ૫ પરી રજુજોડાસ જોડાભાઈ
 ૧

